

**Univerzita Karlova v Praze
Fakulta humanitních věd**

Bakalářská práce

2010

Jan Vokrouhlecký

**Univerzita Karlova v Praze
Fakulta humanitních věd**

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

**HOSPODÁŘSKÁ POLITIKA ČESKOSLOVENSKA ZA
VELKÉ
HOSPODÁŘSKÉ KRIZE**

**Vypracoval: Bc. Jan Vokrouhlecký
Vedoucí práce: PhDr. Roman Vondra, Ph.D.
Místo a rok: Praha 2010**

Prohlášení:

Práci jsem vypracoval samostatně s použitím pouze uvedené literatury a souhlasím s jejím eventuálním zveřejněním v tištěné nebo elektronické podobě.

V Praze dne 16. září 2010

Jan Vokrouhlecký

Obsah:

I. ÚVOD	6
<u>II. CHARAKTER, VÝVOJ A SKRYTÁ RIZIKA V ČESKOSLOVENSKÉ EKONOMICE</u>	
PŘED PŘÍCHODEM KRIZE	7
II.1. Obecný Úvod	7
II.1.1. Hospodářská nesourodost Československa	7
II.1.2. Vyspělost Československa v mezinárodním srovnání	8
II.1.3. Zlatá léta v evropském srovnání	10
II.2. Průmysl	12
II.3. Zemědělství	15
II.4. Zahraniční obchod	18
II.5. Bankovníctví a zahraniční kapitál	21
<u>III. DOPAD VELKÉ HOSPODÁŘSKÉ KRIZE NA ČESKOSLOVENSKOU EKONOMIKU</u>	
III.1. Specifický průběh krize v Československu	25
III.2. Průmysl	28
III.3. Zemědělství	32
III.4. Zahraniční obchod	35
III.5. Bankovníctví a kapitál	38
<u>IV. INSTITUCIONÁLNÍ RÁMEC HOSPODÁŘSKÉ POLITIKY A JEJÍ VÝVOJ</u>	
DO ROKU 1929	41
IV.1. Charakter hospodářské politiky	41
IV.2. Mechanismus rozhodování a provádění	42
IV.3. Rozhodující politická a kapitálová centra v průběhu času	45
IV.4. Měnová politika a bankovní zákony	48
IV.5. Státní finance a daňová politika	50
IV.6. Zásahy do vlastnických a kapitálových poměrů	53
IV.7. Zahraničně-obchodní politika	55

IV.8.	Výstavba infrastruktury, podpora investiční činnosti a modernizace hospodářství	58
IV.9.	Státní podniky a státní zakladatelská činnost	59
<u>V.</u>	<u>HOSPODÁŘSKÁ POLITIKA STÁTU V PRŮBĚHU KRIZE</u>	<u>61</u>
V.1.	Charakter a vývoj hospodářské politiky během krize	61
V.2.	Opatření v zemědělství	64
V.3.	Měnová a bankovní politika	65
V.4.	Státní finance a daňová politika	67
V.5.	Zahraničně-obchodní politika	69
V.6.	Opatření v průmyslu	71
V.7.	Veřejná investiční činnost	72
<u>VI.</u>	<u>ZÁVĚR ANEB V ČEM BYL PROBLÉM ?</u>	<u>73</u>
<u>VII.</u>	<u>PRAMENY A LITERATURA</u>	<u>75</u>

I. Úvod

Úkolem bakalářské práce „Hospodářská politika Československa za Velké hospodářské krize“ bylo systematicky zmapovat a zhodnotit vývoj československé ekonomiky a hospodářské politiky státu za velké hospodářské krize. A to především za pomoci mezinárodních srovnání.

Výchozími záchytnými body pro přístup k literatuře a tvorbu struktury práce byla sada otázek, které určily ve svém důsledku úhel pohledu a zdůraznění některých témat a opomenutí jiných (například dopravy a vnitřního obchodu v prvních dvou kapitolách o ekonomickém vývoji). Těmito otázkami byly: Proč byl propad průmyslové výroby a zahraničního obchodu v Československu jedním z největších v Evropě i na světě? A proč bylo u nás období hospodářské deprese tak enormně dlouhé? Byly problémy čs. průmyslu během hospodářské krize ještě dědictvím monarchie? A jaké bylo vůbec postavení Československa ve vztahu k vyspělým ekonomikám západní Evropy? Proč byla v oblastech s převážně německým obyvatelstvem dvakrát tak vysoká nezaměstnanost jak v oblastech nacionálně především českých? Byl to jen výsledek struktury průmyslu a nebo se na tom podílela i nevhodná hospodářská politika? Jak je možné, že během krize v Československu nekrachovaly banky a vůbec banky utrpěly jen malé ztráty? Jaká byla role Živnobanky na formování hospodářské politiky státu? Proč Československo devalvovalo svou měnu tak pozdě? A bylo by bývalo možné uplatňovat expanzivnější fiskální a monetární politiku? A jak si vedl stát v ostatních oblastech hospodářské politiky? Proč absolutní většina hospodářských zákonů a vládních nařízeních v prvních letech krize a ve velké míře i později směřovala do zemědělství?

Mým záměrem bylo napsat hutný text, shrnující podstatné informace o problémech československé ekonomiky a hospodářské politiky státu s minimem okrajových poznámek. Většina dílčích témat je do větší podrobnosti dobře zpracována v řadě dostupné sekundární literatury, na kterou je v textu odkazováno a kterou lze doporučit k prostudování, tam kde se můj text může zdát příliš strohý. Ve snaze demonstrovat jen podstatné trendy jsem také v tabulkách sloučil a přepočítal na indexy a relativní hodnoty různá statistická data. Poznámky pod čarou obsahují i podrobnosti, různé zajímavosti a citace, kterými jsem nechtěl narušovat tok hlavního textu.

II. Charakter, vývoj a skrytá rizika v československé ekonomice před příchodem krize

II.1. Obecný Úvod

II.1.1. Hospodářská nesourodost Československa

Československý stát vznikl spojením dvou hospodářsky naprosto odlišných oblastí Habsburské monarchie. V českých zemích patřících k předlitavské části monarchie, docházelo již od 80. let 19. století k nebývalému rozvoji průmyslu, zejména vznikáním nových oborů ve strojírenském, chemickém, textilním a potravinářském odvětví. V posledních letech Rakousko-Uherského dvoustátí dosáhla industrializace v českých zemích takového stupně rozvoje, že se dosavadní agrárně-průmyslový charakter ekonomiky změnil už v průmyslově-agrární.¹ Přestože Horní a Dolní Rakousy s Vídní byly v tomto směru hospodářsky rozvinutější, zvláště díky větší expanzi terciárního sektoru, netvořily co do celkového objemu ekonomické jádro Předlitavska. To představovaly české země se svým téměř polovičním podílem na tvorbě národního důchodu a téměř 60% podílem na průmyslové výrobě.

Tato úroveň ekonomického rozvoje českých zemí ostře kontrastovala se stupněm ekonomického rozvoje původně zalitavské části nového státu, tedy Slovenskem a Podkarpatskou Rusí. Hospodářství Podkarpatské Rusi mělo beznadějně agrární charakter², a na Slovensku docházelo teprve od konce 19. století k elementárnímu rozvoji průmyslu a postupnému opouštění čistě agrárního charakteru výroby. V řadě ukazatelů hospodářského, technického i sociálního rázu, jak v průmyslu tak i v zemědělství, které mělo v horských oblastech Zalitavska ještě naturální charakter, bylo Slovensko za českými zeměmi opožděno o 30 až 70 let.³

Zásadní hospodářské rozdíly byly doprovázeny stejně radikálními rozdíly v celkovém rozvoji společnosti, např. ve vzdělání, které zásadním způsobem určuje potenciál ekonomického rozvoje. V Československém hospodářství tak zaujaly jednoznačně dominantní postavení české země, které vytvářely 90 procent průmyslové a tři čtvrtiny zemědělské produkce.⁴ Prvních 10 let společného československého státu, i přes rozsáhlé

¹ Kubů, E., Pátek J. a kol.: Mýtus a realita hospodářské vyspělosti Československa mezi světovými válkami, Praha, Karolinum 2000, s. 9

² V roce 1910 zde existovaly jen 3 podniky s více než 200 zaměstnanci, SP RČS 1, s. 57

³ Průcha, V. a kol.: Hospodářské a sociální dějiny Československa v letech 1918-1992, I. díl - období 1918-1945, Brno, Doplněk 2004, s. 43

⁴ Kubů, E., Pátek J. a kol.: Mýtus a realita hospodářské vyspělosti Československa mezi světovými válkami, Praha, Karolinum 2000, s. 16

transfery veřejných zdrojů ve prospěch Slovenska na této zásadní ekonomické diferenci však nic zásadně nezměnilo, a to i proto, že zásadní opatření k sjednocení ekonomiky a trhu jako byla výstavba západovýchodního železničního spojení, sjednocení železničních tarifů i sjednocení celé legislativy vůbec, probíhaly jen pozvolna a do konce 20.let nebyly dokončeny.

Toto je třeba mít na paměti vždy, když budeme hovořit o Československém hospodářství jako celku, aniž bychom odlišovali jednotlivé jeho části, nebo když budeme hovořit o celkové hospodářské vyspělosti Československa, měřené ukazateli spočítanými „per capita“.

II.1.2. Vyspělost Československa v mezinárodním srovnání

Československo společně s Rakouskem byly po rozpadu Habsburské monarchie jednoznačně nejvyspělejšími nástupnickými státy. V Evropském a světovém hospodářství však zastávaly roli jen středně hospodářsky rozvinutých států.

Analyzujeme-li podílové rozložení zaměstnanců v jednotlivých sektorech ve vyspělých zemích světa, které nám dává představu o charakteru hospodářství států, můžeme pozorovat několik skutečností. Podíl ve výši 35 procent osob činných v zemědělství v ČSR mírně zaostává za hospodářsky nejvyspělejšími státy s převahou kapitalistického hospodaření v zemědělství, ale je podobný zemím s rozdrobenou pozemkovou držbou jako Francie a za Německem či Rakouskem zaostává minimálně.

Podíl výdělečně činných v hlavních hospodářských odvětvích ve vybraných ekonomicky vyspělých zemích světa okolo roku 1930 (v %)⁵

Země	Zemědělství	Průmysl	Třetí sféra	Ostatní
USA	22	32	27	19
Velká Británie	7	37	23	33
Německo	29	40	19	12
Francie	36	34	17	13
Belgie	17	48	21	14
Nizozemí	21	38	23	18
Švédsko	36	32	18	14
Československo	35	35	13	17
Rakousko	32	34	17	13

Pracovní síly odcházející ze zemědělství nacházely u nás uplatnění především v průmyslu, jehož podíl byl v mezinárodním srovnání zcela srovnatelný s vyspělými státy. Zde je potřeba pamatovat na to, že podíl menších řemeslných výroby byl u nás vyšší než ve

⁵ Vybraná data z Industrialization and Foreign Trade, Společnost národů, Ženeva 1945, s. 26-27, pro Československo SR RČS, 1934, s.14, 1936, s.10

srovnávaných státech a podíl skutečně činných v průmyslu byl tedy nižší.

V čem ČSR jednoznačně zaostávala za hospodářsky nejvyspělejšími státy světa je podíl terciárního sektoru (doprava, obchod a peněžnictví) jako důležitého ukazatele rozvoje ekonomik, svědčícího o opožďování strukturálních změn v Československu, které u předchozích sektorů přímo z velikosti jejich podílu nevyčteme.

Příliš vysoké číslo vzhledem k úrovni hospodářské vyspělosti naopak v Československu vykazovala skupina Ostatní (především státní zaměstnanci včetně celé oblasti zdravotnictví a kultury). Podíl ve výši 17 procent poukazuje na přílišnou rozbujelost státního aparátu vzhledem k celkově nižší výkonnosti čs. ekonomiky a představoval její zátěž.

Abychom si udělali přesnější představu o hospodářské vyspělosti a dosažené úrovni hospodářského vývoje prozkoumáme ještě výši národního důchodu na jednoho obyvatele („per capita“) v mezinárodním srovnání a stejně tak průmyslovou produkci.

Index národního důchodu a průmyslové produkce ve vybraných ekonomicky vyspělých zemích světa okolo roku 1930 (ČSR=100)⁶

Země	Národní důchod (per capita)	Průmyslová výroba (per capita)
USA	307	318
V.Británie	235	173
Německo	142	164
Francie	153	145
Belgie	132	218
Nizozemí	188	145
Švédsko	153	145
Rakousko	112	82
Československ	100	100
Maďarsko	79	45
Finsko	104	100
Itálie	74	73

Z dat uvedených v tabulce je jednoznačně patrné, že Československo výrazně zaostávalo jak v produktivitě průmyslu, tak v celkové produktivitě včetně zemědělství i terciární sféry za hospodářsky vyspělými zeměmi Severní Ameriky a západní Evropy, jejichž národní důchod na hlavu i průmyslová produkce byly 1,4krát až 3krát vyšší. V celkovém žebříčku národního důchodu na hlavu patřilo Československu až 17. místo, v případě

⁶ Tyto dva indexy nejsou spočítány na základě dat od jednoho autora a jsou spočteny na základě odlišné základny pro přepočet cen, a také pro mírně odlišné období. Oba zdroje jsou však považovány za ty nejvíce spolehlivé. Více k problematice soudobých statistických propočtů Lacina, V.: Zlatá léta československého hospodářství 1918-1929, Praha, Historický ústav AV ČR 2000, s.213. Základem pro výpočet indexu národního důchodu jsou výpočty C. Clara pro průměr let 1925-1934, Clark,C.: Internationaler Vergleich der Volkseinkommen. in Weltwirtschaftliches Archiv 1938, č.1. Základem pro výpočet indexu průmyslové výroby jsou data z let 1926-1929 z materiálů Společnosti národů Industrialization and Foreign Trade, Ženeva 1945, s. 128.

průmyslové produkce to bylo místo dvanácté. Ani pokud bychom brali do úvahy jen České země, jejichž hodnota indexu národního důchodu by byla v tabulce odhadem 115-120⁷ a průmyslové produkce ještě o několik málo procentních bodů vyšší, zásadně by se nezměnilo vnímání ČSR resp. českých zemí jako středně hospodářsky vyspělých, i když mezi zeměmi této skupiny, by české země byly na špičce.

Na druhou stranu je třeba zdůraznit, že ve vztahu k ostatním zemím bývalé monarchie, kromě Rakouska, a zvláště vůči balkánským zemím, jejichž národní důchod na hlavu byl poloviční a průmyslová výroba ještě nižší, bylo Československo v jasně nadřazené pozici a představovalo odbytiště pro jeho průmyslové výrobky.

II.1.3. Zlatá léta v evropském srovnání

Na období první Československé republiky od jejího vzniku do vypuknutí Velké hospodářské krize je v českém prostředí často vzpomínáno na jako na „zlatá léta“ Československého státu i československé ekonomiky.⁸

Hospodářský rozvrat a politická radikalizace spojené s koncem války byly v Československu překonány poměrně záhy a nejrychleji ze všech zemí středoevropského regionu. V roce 1920 už došlo k výraznému zlepšení hospodářské situace, dobře probíhala strukturální náprava militarizované ekonomiky směrem k mírovým potřebám a můžeme pozorovat zřetelný hospodářský růst. Rok 1921 potvrdil slibnou konjunkturu, jenž však byla dušena po následující dva roky deflační politikou, která svazovala export, a byla příčinou opětovného růstu nezaměstnanosti.⁹

Přesto Československo už v roce 1923, stejně jako Francie, překonalo předválečnou úroveň hrubého domácího produktu. Ostatní středoevropské země na tom byly o poznání hůře, Maďarsku překonalo předválečné HDP až v roce 1926, Německu v roce 1927 a Rakousku dokonce ještě o rok později. Pro srovnání – menší západoevropské země nepostižené válkou dosáhly předválečné úrovně již v roce 1920, zato Velká Británie, ze strukturálních důvodů a vlivem osamostatnění Irska teprve v letech 1928-1929.¹⁰

Nástup stabilizační měnové politiky pomohl ekonomice v roce 1924 k větší rovnováze a od té doby se datuje období prudkého hospodářského růstu trvajícím až do roku 1930, přerušené drobnou recesí v roce 1926. Tato tzv. mezikrize sice nebyla hluboká, ale

⁷ Spodní hranice spočtená na základě odhadu v Lacina, V.: Zlatá léta československého hospodářství 1918-1929, Praha, Historický ústav AV ČR 2000, s.215, horní hranice přepočítána z odhadu uvedeného v Kubů, E., Pátek J. a kol.: Mýtus a realita hospodářské vyspělosti Československa mezi světovými válkami, Praha, Karolinum 2000, s. 53

⁸ Toto jméno zvolil i Vlastislav Lacina pro svou monografii o tomto období. Lacina, V.: Zlatá léta československého hospodářství 1918-1929, Praha, Historický ústav AV ČR 2000

⁹ Nezaměstnanost vystřelila z 60–70 tisíc v roce 1921 až k 450 tisícům na počátku roku 1923

¹⁰ Na základě dat z Mitchell, B.R.: European Historical Statistics 1750-1975, London, Macmillan 1981, s. 819-826

předznamenávala pozdější větší problémy. V nadnárodním měřítku byla vyvolána přílišnou investiční aktivitou v předchozích letech, která vedla k dočasné poruše kapitálové struktury, a k zamrznutí kapitálu v podnicích, pro jejichž výrobu nebyla už dostatečná poptávka. To vedlo k bankrotům těchto podniků a k propouštění, které mělo za následek zase poklesnutí spotřebitelské poptávky. Z pohledu Československa, však byly většími konkrétními příčinami začínající problémy cukrovarnického průmyslu v konkurenci s levnějším třtinovým cukrem a zvláště pak ztížení přístupu na trhy střední a jihovýchodní Evropy. Tady expandovalo „přeinvestované“ Německo se svojí nadvýrobou a vlády těchto zemí začaly uplatňovat odvetná opatření za nově zavedená československá agrární cla.¹¹

Celkově se však druhá polovina dvacátých let nesla ve znamení mimořádně dynamického hospodářského rozvoje, k němuž kromě měnové stabilizace významně přispěla jak zvyšující se domácí poptávka po spotřebním zboží tak zvláště rostoucí poptávka na zahraničních trzích daná poválečnou politickou a hospodářskou konsolidací ve zbytku Evropy. Došlo k explozi podnikatelských aktivit, zrychlení technologického pokroku a rozsáhlé racionalizaci výroby, což našlo vyjádření v mohutné investiční vlně kulminující v roce 1927-1929, která rozšiřovala odbytové možnosti v řadě oborů.

Index národního důchodu v letech 1920/1 a 1929 (1913=100) a jeho průměrný roční růst ve 20. letech ve vybraných evropských zemích¹²

Země	rok 1913	rok 1920/1	rok 1929	růst/rok 1914-1929	růst/rok 1921/2-1929
Československo	100	98	152	2,7	5,7
Německo	100	90*	99	-0,1	2,4*
Rakousko	100	73	105	0,3	4,6
Maďarsko	100	85	128	1,6	5,3
V. Británie	100	86**	102**	0,1	1,9
Francie	100	83	138	2,0	5,8
Nizozemí	100	121	168	3,3	4,2

*údaj za rok 1925

** bez Irské republiky

Z tabulky můžeme pozorovat nadprůměrnou dynamiku hospodářského vývoje československé ekonomiky, svědčící o její výjimečné životaschopnosti v podmínkách tohoto hospodářsky liberálního období. Je zřejmé, že československé ekonomice se po ztrátě trhů bývalé monarchie podařilo zapojit do nové mezinárodní dělby práce. Tento úspěch však zároveň představoval slabinu Československa do budoucna. Tu lze spatřovat v tom ohledu, že ve srovnání s vyspělými západoevropskými zeměmi trpělo Československo nižší domácí

¹¹ Průcha, V. a kol.: Hospodářské a sociální dějiny Československa v letech 1918-1992, I. díl - období 1918-1945, Brno, Doplněk 2004, s. 149

¹² Na základě dat z Mitchell, B.R.: European Historical Statistics 1750-1975, London, Macmillan 1981, s. 819-826

poptávkou, jež ho předurčovala k nutnosti expanze na zahraniční trhy, na nichž však byly nově získané pozice Československa, vzhledem k nižší technologické úrovni průmyslu, jeho pomalejší racionalizaci a modernizaci, značně labilní. Pomalejší racionalizace a modernizace zase byla rovněž také důsledkem kapitálové slabosti Československa ve srovnání s vyspělými západoevropskými zeměmi. Je potřeba mít na paměti, že ve vztahu k nám zvláště důležité Německo, ještě stále naplno nerozvinulo svůj hospodářský potenciál, zdevastovaný I.světovou válkou. Úspěch této nadprůměrně vývozně-dovozní orientace ekonomiky umožňovaly také nízké bariéry mezinárodního obchodu liberálnějších dvacátých let.

II.2. Průmysl

Jak jsme již uvedli, Československo zdědilo značnou část průmyslové kapacity zanikající monarchie, a to z velké části v oblasti na sever od pomyslné spojnice měst Cheb-Plzeň-Praha-Pardubice-Olomouc-Karviná s připočtením Brněnského mikroregionu. Přestože získaná průmyslová struktura byla komplexní, nebyla vyvážená. V odvětvích lehkého průmyslu zdědily české země nadprůměrný podíl (např. až 92% cukrovarnictví, 90% výroby skla a keramiky, 87% potravinářství, 85% vlnářství, 75% bavlnářství), zatímco v těžkém průmyslu s výjimkou hornictví (75% těžby černého uhlí, 63% těžby hnědého uhlí), dosahujícím v této době vynikajících zisků, byl tento podíl relativně nejnižší (jen 45-47% v kovozapracujícím, strojírenském a chemickém průmyslu). Odvětvová struktura čs. průmyslu tak obsahovala nadměrný podíl „starého“ spotřebního průmyslu (70% podle počtu zaměstnaných osob), který dříve nacházel dobré uplatnění na celní bariérou chráněných trzích zaostávajícího Rakouska-Uherska, jenž byl však po vzniku samostatného státu vystaven výkyvům odbytových podmínek v zahraničí a celkovým podmínkám zahraničního obchodu (měnové poměry a ochranná opatření).¹³ Naopak zastoupení právě těch odvětví, do nichž se postupně přesouvalo těžiště světového průmyslového pokroku (energetika, chemie, strojírenské obory) bylo nedostatečné.

Vývoj v samotném státě samozřejmě nebyl vůči této struktuře pasivní. Tento technický pokrok, jehož nositeli byly především elektrické a z menší části výbušné motory jako součásti nových hnacích systémů, se Československu nevyhnul. Během několika zakladatelských a investičních vln v průběhu dvacátých let docházelo i k důležitým strukturálním proměnám, pozorovatelným v nadprůměrném růstu nových perspektivních

¹³ Mrázek, O.: Vývoj průmyslu v českých zemích od manufaktury do roku 1918, Praha, STNL 1964, s.392 a 408

výrob (výrobě oceli, cementu a dopravních prostředků, energetiky, chemie, strojírenství a v něm elektrotechniky a výroby zbraní).

Vybrané indexy důležitých průmyslových odvětví ČSR¹⁴

Obor	1929 (1921=100)	Podíl na výrobě (1930, v %)	Produktivita (1930, Německo=100)
Potravinářství	114	13,9	--
Textil	144	15,1	60
Hornictví	128	9,9	--
Dřevařství	107	7,5	--
Konf.a obuv.	139	6,8	--
Stav.mat.	159	6,8	--
Kovoprůmysl	267	21,2(7,9*)	34
Chemie	279	2,3	41

* podíl jen nových odvětví v kovovýrobě – strojírenství a elektrotechniky

I přes tyto výrazné změny si na přelomu 20. a 30. let zachovala vedle hornictví a hutnictví převahu ještě tradiční odvětví, náležející k lehkému a spotřebnímu průmyslu (55% zaměstnanců v průmyslu).¹⁵ Celkový podíl nových odvětví zahrnoval dohromady jen 12% průmyslové výroby a ta v produktivitě výrazně zaostávala za vyspělými západoevropskými zeměmi. Těžiště investiční činnosti a růstu průmyslové výroby v průběhu dvacátých let (V roce 1929 dosáhl index průmyslové výroby 141 procent předválečného stavu) totiž zůstávalo zejména v rozšiřování, modernizaci a technické rekonstrukci již existujících podniků a na rozsáhlejší investice bez nichž by se zásadní strukturální přeměna neobešla, chyběl v Československu kapitál.¹⁶

Index produkce elektřiny ve vybraných zemích na hlavu v roce 1928 (ČSR=100)¹⁷

Stát	Výroba elektřiny	Stát	Výroba elektřiny
USA	460	Francie	167
Německo	231	Československo	100
Rakousko	183	Maďarsko	60
Velká Británie	168	Polsko	50

Jedním z dokladů nedostatečné vyspělé struktury a technologické úrovně československé průmyslové výroby v mezinárodním srovnání je nízká výroba elektrické

¹⁴ Tabulka je sestavena na dat z Lacina, V.: Problémy odvětvové struktury československého průmyslu v letech 1918-1930, in Československý časopis historický 24, 1976, s.826-832 a Lacina, V.: Zlatá léta československého hospodářství 1918-1929, Praha, Historický ústav AV ČR 2000, s.115 a Lacina, V.: Velká hospodářská krize v Československu 1929-1934, Praha, Academia 1984, s.189

¹⁵ Kubů, E., Pátek J. a kol.: Mýtus a realita hospodářské vyspělosti Československa mezi světovými válkami, Praha, Karolinum 2000, s. 97

¹⁶ Sekanina, M.: Kdy nám bylo nejhůře? : hospodářská krize 30. let 20. století v Československu a některá její východiska, Praha, Libri 2004, s.11

¹⁷ Průcha, V. a kol.: Hospodářské a sociální dějiny Československa v letech 1918-1992, I. díl - období 1918-1945, Brno, Doplněk 2004, s. 294

energie měřeno na hlavu (je dokladem využití elektromotorů jako nových hnacích systémů v průmyslu), v které Československo zaostávalo i za zeměmi jako Rakousko nebo Itálie, jež, jak jsme již uvedli, stály v hodnotě průmyslové výroby za ním.

Druhou doplňující stránkou k modernizaci průmyslu v podobě nových technologií byl proces racionalizace v uspořádání, řízení a administrativě výroby.¹⁸ V českém prostředí byla nejprve v první polovině dvacátých let zaváděna sociální stránka racionalizace v podobě nových motivačně-mzdových nástrojů (např. úkolové mzdy), a až později se dostávala do popředí normalizace, standardizace, typizace a technická stránka vůbec. Zavádění rozsáhle racionalizované hromadné pásové výroby s moderními stroji a tudíž vysokou produktivitou práce mělo však u nás značně omezený dosah.¹⁹ Pro výrobu zůstala typická nedostatečná specializace projevující se v kusové a malosériové výrobě všemožného zboží mnoha výrobci.²⁰

Ještě roce 1930 také pracovalo 26% pracovníků v „průmyslu“ v malých řemeslných dílnách a domácí výrobě (pro srovnání ve Francii to bylo pouze 16% a v USA pouze 3%).²¹ Ale i výroba, která byla koncentrovaná se na rozdíl od průmyslově vyspělých zemí často vyznačovala velmi často nikoliv hromadnou výrobou, ale malosériovou nebo kusovou produkcí širokého sortimentu zboží. Hromadná výroba „amerického střihu“ se uplatnila jen v obuvnictví a zčásti ve strojírenské výrobě.²² Právě také jen v některých segmentech kovovýroby (Škodovy závody, Poldi Kladno) a obuvnictví (Baťa) patřilo Československo opravdu ke světové špičce.²³ Vzhledem k malé velikosti domácího trhu bylo rozvinutí hromadné výroby u nás podmíněno zapojením do mezinárodní dělby práce, tj. specializací v rámci celosvětové výroby. Takovéto propojení se světem, ale nebylo až na jmenované výjimky realizováno. Za hlavní příčiny lze považovat vedle omezených kapitálových zdrojů a neinvenčnosti a pohodlnosti podnikatelů, konkurenci s rozvinutějším Německem na zahraničních trzích i vliv německých výrobců na čs. domácí výrobu (kartely).

¹⁸ Ten v té době vycházel ze zásad vědeckého řízení výroby F.W. Tailora a principů organizace hromadné výroby H. Forda.

¹⁹ Ukázkovým příkladem jsou zde Baťovy závody ze 75% ročním růstem výroby v letech 1924-1927 při 35% růstu počtu pracovníků. K Výraznému vzestupu produktivity došlo i ve Škodových závodech, v dolech na Ostravsku-Karvinsku nebo v konfekčních firmách Rolný a Nehera.

²⁰ Na začátku 30.let například existovalo na osmdesát výrobců automobilů. Vyráběly je automobilky, zbrojovky, letecké závody, výrobci zemědělských strojů i lokomotiv. Až na výjimky dlouho neexistovalo něco jako skutečná sériová výroba. Vodička M.: Den, kdy došly prachy, Praha, Práh 2009, s.191-192

²¹ Kubů, E., Pátek J. a kol.: Mýtus a realita hospodářské vyspělosti Československa mezi světovými válkami, Praha, Karolinum 2000, s. 96

²² Lacina, V.: Problémy odvětvové struktury československého průmyslu v letech 1918-1930, in Československý časopis historický, ročník 24, Praha, Academia 1976, s.830

²³ Podrobně k tomu: Kubů, E., Pátek J. a kol.: Mýtus a realita hospodářské vyspělosti Československa mezi světovými válkami, Praha, Karolinum 2000, s. 113-133

Proces koncentrace probíhal ve dvacátých letech zejména v báňském, hutním, chemickém, strojírenském průmyslu a v cementářství. Ke konci období ovládalo těžbu uhlí na Ostravsku 6 společností a v severočeských hnědouhelných pánvích 4 společnosti. Ve výrobě oceli a železa dominovali tři společnosti (Báňská a hutní společnost, Vítkovické horní a hutní těžiřstvo a Pražská železářská společnost), stejně jako ve strojírenství (Škodovy závody, Českomoravská Kolben-Daněk a Ringhofferovy závody), v chemickém průmyslu Spolek pro chemickou a hutní výrobu v Ústí nad Labem. V lehkém průmyslu byla největší koncentrace v obuvnickém, textilním, sklářském a papírenském průmyslu, ale obecně lze konstatovat, že ve většině odvětví spotřebního průmyslu převažovaly malé a střední podniky, které však byly nezřídka součástí koncernu některé z bank a spolupracovali v odvětvových kartelech (typicky potravinářství). Na přelomu 20. a 30. let se Československo vyznačovalo značnou monopolizací ekonomiky, především v podobě koncernů a dále kartelů, s nimiž bylo spjato 70% průmyslu.²⁴ Vstup zahraničního kapitálu výrazně podporoval koncentraci a zapojoval koncentrovaná odvětví do mezinárodních kartelových dohod. To na jednu stranu umožňovalo čs. průmyslu využití nejmodernějších dostupných technologií, na druhou stranu podvazovalo určením výrobních a odbytových kvót, oblastí odbytu, závazných cen výrobků, prodejních podmínek atd. růstové a specializační možnosti podniků.

II.3. Zemědělství

Jak jsme mohli vidět v tabulce v části I.I.2, v zemědělství bylo v roce 1930 zaměstnáno zhruba stejně obyvatel jako v průmyslu. Podíl zemědělského obyvatelstva stoupal směrem k jihu a zvláště pak směrem k východu republiky. V evropském srovnání bylo Československo zemí s nadprůměrným podílem orné půdy (42%) a lesů (33%) na celkovém půdním fondu.

Z celkového množství zemědělské půdy připadalo roku 1930 na trpasličí proletářská hospodářství 6,6%, nejpočetnější skupinou byla různě velká rolnická hospodářství (od chalupníků až po sedláky), využívající rodinné příslušníky a v různé míře námezdní dělníky, hospodařící na 64,6% zemědělské půdy a jen 28,7 půdy vlastnily kapitalistické zemědělské závody najímající si pracovníky všech úrovní na komerční bázi.

Vlastnická struktura se odrážela i ve výměře jednotlivých hospodářství, kdy jak vidíme v tabulce přes 70% půdy připadalo na menší a střední pozemkovou držbu do 20 hektarů. Oproti tomu velkostatky nad 50 ha vlastnily jen 11% půdy přestože hospodařily

²⁴ Kubů, E., Pátek J. a kol.: Mýtus a realita hospodářské vyspělosti Československa mezi světovými válkami, Praha, Karolinum 2000, s. 94

skoro na dvakrát větší ploše, vzhledem k tomu, že celá polovina zemědělských závodů si připachtovávala půdu od jiných vlastníků. Tlak na scelování pozemků nebyl úspěšný.

Velikostní struktura zemědělské výroby v letech 1921 a 1930 a index využití moderních hnacích strojů v poměru k využití moderních motorizovaných pracovních strojů v mezinárodním srovnání²⁵

Velikost zem. hospodářství (v ha)	1921 (%_půdy)	1930 (%_půdy)	mod. hnací stroje (mod. stroje=100)	mot.vozidla (mod.stroje=100)
0,1-5	25	25	19,5	0
5-20	43	46	52,9	0,5
20-50	17	18	14,5	2,4
nad 50	15	11	4,4	5,8
ČSR Celkem	100	100	91,3	8,7
Německo			90	10
USA			20,3	79,7

Nízký stupeň koncentrace v zemědělství určoval i charakter a dosah zavádění racionalizace. Přestože se technologický pokrok hromadně prosazoval v mechanizaci zemědělských prací, využívání umělých hnojiv, šlechtitelství, plemenářství a také v rozsáhlých melioracích, měl z plošného hlediska přece jen omezený dosah. Například domkářská a malorolnická hospodářství do dvou hektarů byla mechanizací zasažena zcela minimálně. U středních hospodářství docházelo pouze k tzv. evropskému typu mechanizace intenzivní zemědělské výroby. Ta se vyznačovala rychlejším rozšířením moderních hnacích systémů (výbušné a elektrické motory), které mechanizovaly práce uvnitř hospodářství (mlácení, zavlažování, příprava krmiva atd.), na rozdíl od tzv. amerického typu mechanizace extenzivní zemědělské výroby založené na rychlém zavádění motorizovaných pracovních strojů (traktorů, kombajnů, nákladních aut do výroby).²⁶ A tak přestože na konci 20.let přesáhlo využití mechanizované síly v československém zemědělství podíl síly živé, pouze velkostatky disponovaly ve větší míře motorizovanou technikou (v rozdrobené pozemkové držbě nešla dobře využít). V mezinárodním srovnání bylo vybavení traktory v ČSR i na Evropské poměry nízké.²⁷ Obdobné to bylo s množstvím chemizace.

To se samozřejmě odráželo i v celkové výkonnosti zemědělství. V hektarových výnosech si Československo vzhledem k intenzitě zemědělství nevedlo špatně a i když výrazně zaostávalo za zeměmi s nejintenzivnějším zemědělstvím, jako byla Belgie, Nizozemí, Dánsko, Velká Británie, méně pak za Německem, překonávalo Francii a Rakousko. V

²⁵ Indexy jsou spočítány za využití dat ze čtyř tabulek v Kubů, E., Pátek J. a kol.: Mýtus a realita hospodářské vyspělosti Československa mezi světovými válkami, Praha, Karolinum 2000, s. 58, 65, 66, 68

²⁶ Kubů, E., Pátek J. a kol.: Mýtus a realita hospodářské vyspělosti Československa mezi světovými válkami, Praha, Karolinum 2000, s. 65

²⁷ Jeden traktor připadal na 1582 ha, zatímco v Německu 806 ha, ve Francii 1057 ha a i v Maďarsku 1480 ha. Lacina, V.: Zlatá léta československého hospodářství 1918-1929, Praha, Historický ústav AV ČR 2000, s. 141

produktivitě práce na jednoho pracovníka, však výrazně zaostávalo nejen za zmíněnými nejlépejšími evropskými zeměmi (o 100-180%), ale i za Německem a Francií (o 40-45%).²⁸ Podrobná srovnání indexu zemědělské výroby v žebříčku států pro toto období nejsou možná, protože pro řadu zemí byl spočítán až v třicátých letech.

Pokud jde o srovnání časové v rámci Československa, zemědělská výroba prodělala podobně jako průmysl prudký růst do podzimu 1922, problémy vzhledem k poklesu cen daných deflační politikou v následujících dvou letech, a dosažení předválečného stavu výroby v roce 1925 při celkově vyšší produktivitě (v průměru let 1926-1930 byla zemědělská výroba na jeden hektar vyšší o 28% ve srovnání s předválečným stavem). V průběhu dvacátých let se však projevila zvýšená zemědělská produkce méně vyspělých zemí relativním snížením cen zemědělských produktů vůči cenám v průmyslu, které tvoří podstatnou část zemědělských výrobních nákladů. To mělo za následek klesající rentabilitu zemědělského podnikání v Československu. Situaci producentů a růst výroby se snažil podpořit stát zavedením a zvyšováním agrárních cel, která snížila dovoz a vedla k dočasně vyšší cenové hladině především potravin rostlinného původu a napomohla tak v letech 1927 a 1928 dosáhnout zemědělcům největších příjmů v meziválečném období.²⁹ I přesto disparita růstu cen výrobních nákladů a tržeb zemědělců za jejich výrobky činila v roce 1928 vůči předválečnému stavu 16%.³⁰

Z oborů zaznamenali konjunkturu ve dvacátých letech především řepářství (Československo na přelomu let 1925/26 v produkci cukrové řepy zaostávalo jen těsně za Německem a bylo druhým největším producentem řepného cukru na světě), pěstování žateckého chmele (první místo na světě), ječmene a zeleniny, mlékařství, chov vepřů a drůbeže.

Z důležitých zemědělských produktů Československo bylo téměř nebo úplně soběstačné jen v produkci cukrovky, brambor, luštěnin, ječmene a chmelu, z velké části saturovalo i svou domácí spotřebu v mléce a vepřovém a hovězím mase. Všechno ostatní se muselo v menší nebo větší míře dovážet a bilance obchodu ČSR se zemědělskými výrobky byla výrazně pasivní.³¹ Soběstačnost byla snižována právě pěstováním průmyslových vývozních plodin.

²⁸ Průcha, V. a kol.: Hospodářské a sociální dějiny Československa v letech 1918-1992, I. díl - období 1918-1945, Brno, Doplněk 2004, s. 301

²⁹ Lacina, V.: Zlatá léta československého hospodářství 1918-1929, Praha, Historický ústav AV ČR 2000, s. 137-139

³⁰ Průcha, V. a kol.: Hospodářské a sociální dějiny Československa v letech 1918-1992, I. díl - období 1918-1945, Brno, Doplněk 2004, s. 274

³¹ Kubů, E., Pátek J. a kol.: Mýtus a realita hospodářské vyspělosti Československa mezi světovými válkami, Praha, Karolinum 2000, s. 335 a Průcha, V. a kol.: Hospodářské a sociální dějiny Československa v letech 1918-1992, I. díl - období 1918-1945, Brno, Doplněk 2004, s. 167

II.4. Zahraniční obchod

Jak jsme již uvedli v části II.2. Československo zdědilo po bývalé monarchii o mnoho vyšší podíl průmyslové výroby, zvláště v lehkém průmyslu, než byl její domácí trh schopen pojmout. Kapacita nového vnitřního trhu dosahovala jen třetiny trhu bývalé monarchie. Českoslovenští výrobci tak byli postaveni před zásadní úkol, a to přeorientovat československé hospodářství dosud vyrábějící pro chráněný trh monarchie naopak na export do celní ciziny. Nutno říci, že se před tento úkol postavili sami, když od začátku odmítali návrhy dohodových politiků na celní unii nástupnických států, která byla vtělena i do Saintgermainské mírové smlouvy s Rakouskem.³² Bezprostředně po vzniku samostatného státu kladli však všichni významní podnikatelé, národohospodáři a političtí představitelé na první místo zajištění politické a hospodářské samostatnosti a v celní unii spatřovali její ohrožení, jelikož by to konzervovalo dosavadního výsadní postavení Vídně a Budapešti v hospodářském životě.³³ Československo tak muselo čelit vysokým clům, které ostatní nástupnické země uvalili na dovážené výrobky.³⁴

Československo bylo závislé na zahraničním obchodě i z důvodu omezené domácí surovinové základny a závislosti na dovozu mnoha základních průmyslových surovin i řady potravin. Stav zahraničního obchodu jímž ke konci 20. let procházelo 30% národního důchodu těsně ovlivňoval průmyslovou i zemědělskou výrobu a zvyšoval závislost Československa na vývoji v sousedních zemích a výkyvech světového hospodářství vůbec. V mezinárodním měřítku bylo zapojení Československa do mezinárodního obchodu mimořádně vysoké, i když existovala skupina malých středně až vysoce vyspělých zemí, které vyvážely a dovážely ještě více Švédsko 29%, Nizozemsko 34%, Rakousko 36% a Belgie dokonce 50%.³⁵

Československý vývoz prodělal v zásadě podobný vývoj jako průmyslová produkce, pouze tempo jeho růstu v průběhu celých 20. let bylo zřetelně nižší a významněji ho zasáhla deflační krize. Vývoz také rostl pomaleji než dovoz. To lze považovat za neklamné znaky rostoucích potíží na zahraničních trzích, ukazujících na poměrně hluboký problém v základu československého zahraničního obchodu.³⁶ Podívejme se na tento problém nyní podrobněji.

³² Sb. z.a n., č. 507/1921

³³ Kubů, E., Pátek J. a kol.: Mýtus a realita hospodářské vyspělosti Československa mezi světovými válkami, Praha, Karolinum 2000, s. 11

³⁴ Lacina, V.: Velká hospodářská krize v Československu 1929-1934, Academia, Praha 1984, s.29

³⁵ Kubů, E., Pátek J. a kol.: Mýtus a realita hospodářské vyspělosti Československa mezi světovými válkami, Praha, Karolinum 2000, s. 204

³⁶ např. Sekanina, M.: Kdy nám bylo nejhůře? : hospodářská krize 30. let 20. století v Československu a některá její východiska, Praha, Libri 2004, s.17 nebo Kubů, E., Pátek J. a kol.: Mýtus a realita hospodářské vyspělosti Československa mezi světovými válkami, Praha, Karolinum 2000, s. 211

Pokud jde o strukturu zahraničního obchodu ve 20. letech byla pozice Československa na světovém trhu dvojaká. Vůči méně rozvinutým zemím vystupovalo jako země rozvinutá, tj. vyváželo své spotřební zboží, strojírenské výrobky a dováželo suroviny a jiné zboží s nízkou přidanou hodnotou. Oproti tomu ve vztahu k vyspělým západoevropským zemím vystupovalo jako země hospodářsky „opožděná“, která vyvážela převážně suroviny, polotovary a výrobky lehkého průmyslu, zatímco dovážela technologicky náročné průmyslové výrobky, které domácí průmysl nedokázal vyrobit.

Indexy zahraničního obchodu v porovnání s indexem průmyslové a zemědělské výroby a národního důchodu (1920=100).³⁷

Rok	Vývoz	Dovoz	Prům.výroba	Zem. Výroba	Nár.důchod
1920	100	100	100	100	100
1921	89	85	115	100	108
1922	108	89	104	114	105
1923	99	93	109	115	114
1924	122	136	143	116	126
1925	137	153	148	123	141
1926	130	133	144	114	140
1927	147	157	167	123	150
1928	155	167	180	120	164
1929	150	174	188	125	168

Celkově stály na prvních místech dovozu suroviny pro zpracovatelský průmysl zemědělského původu (bavlna, vlna, hedvábí, tabák, minerální oleje, kůže), dále potraviny (obilí, mouka, maso, tuky, ovoce, zelenina), nerostné suroviny (železná ruda a další kovy). Menší část tvořil dovoz strojů a zařízení, jejichž dovoz, ale vždy převyšoval vývoz. Nejdůležitějšími vývozními artikly byly hotové textilní výrobky (více než třetina všeho vývozu) a další spotřební zboží jako sklo, porcelán, keramika, obuv, bižuterie. Z potravin byl zdaleka nejvýznamnější vývoz cukru, dále pak chmelu, piva, sladu a sladovnického ječmene. Důležitými položkami vývozu byly i suroviny (hnědé uhlí a dřevo). Ze strojírenského zboží byly významným vývozním artiklem zbraně.³⁸

Po vzniku státu byly přirozeně nejdůležitějším obchodním partnerem Československa, a to především jeho vývozu, Rakousko a ostatní nástupnické země, jejichž podíl však po celá dvacátá léta klesal, tak jak si chránění novou celní bariérou budovaly svůj vlastní průmysl. Na pozici největšího obchodního partnera se záhy prosadilo Německo,

³⁷ Je zajímavé, že v žádné s dostupných prací není propočítán reálný vývoj vývozu a dovozu, vždy jsou uváděny jen ne zcela vypovídající hodnoty v běžných cenách. Spočítáno za použití dat z Lacina, V.: Velká hospodářská krize v Československu 1929-1934, Academia, Praha 1984, s.196, Lacina, V.: Zlatá léta československého hospodářství 1918-1929, Praha, Historický ústav AV ČR 2000, s. 240, Mitchell, B.R.: European Historical Statistics 1750-1975, London, Macmillan 1981, s. 819-826

³⁸ Podrobně v Kubů, E., Pátek J. a kol.: Mýtus a realita hospodářské vyspělosti Československa mezi světovými válkami, Praha, Karolinum 2000, s. 335

významně zvláště jeho přístavy Hamburk a Brémy, které zajišťovaly reexport „koloniálního“ zboží ze zámoří do Československa a naopak. Reexport přes zahraniční firmy tvořil až 40% obratu obchodu s Německem a Nizozemím a jeho výše stavěla Československo na místo nepřilíh obchodně vyspělé země, která se o zisky z obchodu musela dělit s prostředníky.³⁹ Tento problém se postupně dařilo překonávat, když od roku 1929 také Československo provozovalo svůj vlastní svobodný přístav v Hamburku.⁴⁰ Bilance s Německem byla zásadním způsobem finančně i strukturálně pasivní.

Vývoj územní orientace zahraničního obchodu, jeho vliv na platební bilanci a struktura z hlediska přidané hodnoty⁴¹

Obch.partner	prům.1920/21	1924	1929	p.b.	struktura
Německo	19,0	32,1	30,5	výr.pasivní	výr.pasivní
- vlastní Německo		27,0	22,2	výr.pasivní	
- Hamburk a Brémy		5,1	8,3	pasivní	
nást.státy(mimo M.d)	33,1	24,5	22,5	aktivní	aktivní
Rakousko	22,4	14,5	11,5	výr.aktivní	
Maďarsko	7,1	6,1	5,6	aktivní	
Polsko	3,6	3,9	5,4	akt.->pas.	
Malá dohoda	6,4	8,2	6,7	výr.aktivní	výr.aktivní
Rumunsko	2,6	3,8	3,0	výr.aktivní	
Jugoslávie	3,8	4,4	3,7	výr.aktivní	
velké státy dohody	14,4	16,1	11,9	vyrovnaná	rozporná
Francie	5,2	2,5	2,7	pasivní	
V.Británie	5,3	6,2	5,5	aktivní	
Itálie s přístavy	3,9	7,4	3,7	vyrovnaná	
ost.evropské státy	13,2	10,1	13,8	vyrovnaná	rozporná
USA	11,5	4,9	6,3	v.pas.->akt.	aktivní
Zbytek světa	2,5	4,1	8,3	aktivní	výr.aktivní

Československo potřebovalo zcela nutně najít náhradu za snižující se vývoz do ostatních nástupnických států a protiváhu k pasivnímu obchodu s Německem. Českoslovenští podnikatelé se snažili pronikat především dvěma hlavními směry, a to do vyspělých západoevropských zemí a USA, a na malodohodové trhy na Balkáně. Pronikání na vyspělé trhy se ukázalo pro Československo s jeho strukturou výroby jako velmi nelehké. Zvláště perspektivně se ale vyprofiloval vedle obchodu s menšími evropskými státy, jako Švýcarsko, Nizozemí a Belgie, především obchod se Spojenými státy, které se v druhé

³⁹ Kubů, E., Pátek J. a kol.: Mýtus a realita hospodářské vyspělosti Československa mezi světovými válkami, Praha, Karolinum 2000, s. 221

⁴⁰ na základě č.330 Versailleské smlouvy

⁴¹ První v tabulce je uveden průměr roků 1920 a 1921, jelikož v těchto letech zahr.obchod vykazoval značné výkyvy. Vysoká hodnota USA(1920-21) je dána dovozem surovin pro poválečný rozjezd průmyslu a neměla dlouhého trvání. Číselná data převzata z Lacina, V.: Zlatá léta československého hospodářství 1918-1929, Praha, Historický ústav AV ČR 2000, s. 33,117 a Průcha, V. a kol.: Hospodářské a sociální dějiny Československa v letech 1918-1992, I. díl - období 1918-1945, Brno, Doplněk 2004, s. 301

polovině 20. let staly 3.největším obchodním partnerem Československa (i když jen s 6,3% podílu). Obchod s USA měl navíc pro ČSR výhodnou strukturu, vyváželo se tam převážně malosériové a rukodělné, běžné i speciální, spotřební zboží pro střední vrstvy a dovážely se především suroviny, automobily a také kapitál. Obchod s balkánskými zeměmi nejdříve rostl, ale s pokračující expanzí Německa na tyto trhy a po odvetných opatřeních jejich vlád na česká agrární cla se dostával do problémů. Z celkového nadhledu (viz tabulka) lze konstatovat, že záměr získat nové trhy se nepodařilo dostatečně realizovat. To se projevilo v nedostatečném růstu zahraničního obchodu jako celku i v jeho platební bilanci, jejíž původně výrazné kladné saldo se začalo snižovat.

II.5. Bankovníctví a zahraniční kapitál

Záměrem této části není charakterizovat veškeré pohyby kapitálu ani rozsáhlou a rozdrobenou československou peněžní soustavu, tvořenou akciovými obchodními bankami, nejrůznějšími ústavami lidového peněžnictví, zemskými a hypotečními bankami i soukromými bankovními domy, ale všimnout si především dvou důležitých skutečností, a to role velkých bank v ekonomice a pronikání zahraničního kapitálu.

Zmíněné výrazně kladné saldo zahraničního obchodu v prvních letech samostatného státu umožnilo tzv. repatriaci kapitálu. Především velké české banky vykupovaly ať již přímo od cizích vlastníků a nebo prostřednictvím zahraničních burz kapitálové podíly v podnicích na území nově vzniklého Československa. Repatriace kapitálu probíhala i účastí na kapitálovém vybavení nostrifikovaných⁴² průmyslových podniků a bank. Tato repatriace původně rakouského, maďarského a zčásti německého kapitálu probíhala po celá 20.léta i později. Podpořila jí měnová odluka a zvláště pak zhodnocení československé koruny v období deflace. Hospodářská deflační krize let 1922-1923 také oslabila a zlikvidovala řadu menších bank, jež v rámci sanačních fúzí pohltily velké banky, jimž naopak deflace zhodnotila poskytnuté úvěry. Repatriace kapitálu i kapitálový vstup do deflační krizí oslabených úvěrovaných českých podniků tak vedly k rozsáhlému „zprůmyslnění“ velkých bank.

Nejsilnější z nich, Živnobanka si tak do konce 20.let vybuodovala komplex téměř 200 koncernových podniků z oblasti těžkého a lehkého průmyslu i obchodu, z nichž 66 spadalo do kategorie velkých a středních a jádro tvořily klíčové zmonopolizované průmyslové podniky, vyrábějící pro domácí trh.⁴³ Podíl měla i v dalších spřátelených

⁴² Nostrifikace znamenala povinnost přenesení sídla akciové společnosti nebo společnosti s ručením omezeným z ciziny na území nově vzniklé republiky. Více v části o hospodářské politice.

⁴³ Venkovský, F. a kol.: Dějiny bankovníctví v českých zemích, Praha, Bankovní institut 1999, s. 302

podnicích, v jiných bankách (do poloviny 20.let držela i majoritu v druhé největší bance - České eskomptní bance a úvěrním ústavu v Praze) a v ústavech lidového peněžnictví. Naopak sama Živnobanka byla vlastněna spoustou drobných a středních akcionářů - českými podnikateli, záložnami, svými koncernovými podniky a klienty banky. Průmyslové koncerny okolo sebe vybudovaly i ostatní velké banky.⁴⁴ V těchto koncernech pak byly banky schopny dosáhnout svou mocí často i sloučení, rozdělení nebo vstupu firmy do kartelu. Jedním z dokladů moci bank a jejich ovládnutí průmyslu je to, že v čele klíčového Ústředního svazu československých průmyslníků nestál představitel průmyslu, ale vrchní ředitel Živnobanky Jaroslav Preiss.⁴⁵ Ten pak jménem svazu žádal banky o snížení sazeb a zlepšení obchodních podmínek, což lze považovat za, při nejmenším, paradoxní. Velké banky také na půdě Svazu československých bank uzavřely kartel regulující nejnížší debetní (na úvěry) a nejvyšší kreditní (na vklady) úrokové míry. Přesto jejich zisky z prostého úrokového rozpětí, jež bylo vyšší než v hospodářsky nejvyspělejších zemích, nestačily pokrýt jejich režijní náklady a banky musely zisk vytvářet jinými typy obchodů.⁴⁶ To ukazuje na systémovou slabost československého bankovníctví.

V celém meziválečném období lze pozorovat v mezinárodním srovnání nedostatek bankovního kapitálu poskytovaného na větší dlouhodobé úvěry použitelné k zásadně potřebným modernizačním investicím. Zde je možné odkázat na kapitálovou slabost čs. bank, přesto je ale nutné i říci, že zejména v první polovině 20. let se kapitálově nejsilnější banky soustřeďovaly zejména na nostrifikaci a repatriaci a záměrně odmítali vkládat větší množství dlouhodobého kapitálu do výroby. Orientovaly se tak většinou pouze na krátkodobé úvěry s přesně specifikovaným účelem. Charakteristická byla také velká úvěrová rozptýlenost a roztržitost zakladatelského ruchu. To dokládá jasnou zaostalost čs. bankovníctví.⁴⁷ V době konjunktury pak také banky kapitál vyvážely a spekulovaly na zahraničních burzách.

Velké investice se tak realizovaly jen v několika desítkách velkých podniků a to ještě z části jako důsledek vnitřní akumulace zdrojů v podniku (Baťa), a nebo za pomoci zahraničního kapitálu (Škodovy závody, Spolek pro chemickou a hutní výrobu). V podílu

⁴⁴ již jmenovaný Česká eskomptní banka a úvěrní ústav, Anglo-československá a Pražská úvěrní banka v Praze, Česká průmyslová banka, Banka pro obchod a průmysl, Česká banka Union, Morvská Banka, Agrární banka, Banka čs. legií či soukromý bankovní dům(formálně veřejná obch.společnost) rodiny Petschů.

⁴⁵ Kubů, E., Pátek J. a kol.: Mýtus a realita hospodářské vyspělosti Československa mezi světovými válkami, Praha, Karolinum 2000, s. 169

⁴⁶ Tamtéž, s. 168

⁴⁷ O zaostalosti čs. bankovníctví, jeho provinciálnosti, nedostatku mezinárodního rozhledu a tak neschopnosti generovat dlouhodobé úvěry pro perspektivní modernizační a racionalizační investice do výroby ve svých pracích píše často Vlastislav Lacina.

investic na národním důchodu ČSR zaostávala za vyspělými zahraničními státy.⁴⁸

Jak můžeme vidět v tabulce, množství zahraničního kapitálu investovaného v naší ekonomice bylo výrazně menší, než v okolních státech. To sice nelze vnímat jen naprosto negativně, protože to je i znakem např. lepšího rozpočtového hospodaření státu, na druhou stranu to lze jistě považovat za indikátor nedostatečných investic do nových odvětví, nutných k modernizaci a strukturální přeměně ekonomiky.

Index zahraničního kapitálu uloženého ve vybraných zemích k roku 1930 (v % národního důchodu a index na hlavu)⁴⁹

Země	Zahr.kapitál uložený v zemi		
	Brutto (v % ND)	Netto*(v % ND)	Brutto (na hlavu, index)
Německo	37	26	333
Polsko	33	29	117
Maďarsko	63	63	183
Rakousko	43	27	300
Československo	15	8	100
Rumunsko	66	66	183

* po odečtení kapitálu naopak vyvezeného do dalších zemí

Navíc zahraniční kapitál pronikal do Československa především dvěma způsoby. Jednak to byly úvěry a půjčky poskytované státu a městům, za druhé, zahraniční kapitál vstupoval do československých bank, které, jak bylo uvedeno, představovaly hlavní koncernové centrály čs. hospodářství. Prvotním impulzem pro vstup zahraničního kapitálu do bank byla konfiskace a nostrifikace bank s původně rakouským kapitálem (Anglo-rakouská banka se tak proměnila v Anglo-čs. banku, do Länderbanky vstoupil francouzský kapitál a do Všeobecné české bankovní jednoty zase belgické banky). Později docházelo k menšinovým zahraničním vstupům do ostatních čs. bank. Odhaduje se, že zahraniční kapitál vlastnil 20-25% celkového akciového kapitálu velkých bank v zemi.⁵⁰ V půjčkách státu městům a v bankách dominoval, vzhledem k politické orientaci země, jednoznačně britský a francouzský kapitál.

Menší část zahraničního kapitálu měla podobu přímých kapitálových investic do československých průmyslových podniků a soustředila se v monopolních výrobcích, které zapojovala do mezinárodních kartelů. Zde bylo i pestřejší mezinárodní složení a významný

⁴⁸ Tamtéž, s. 179

⁴⁹ indexy jsou spočítány na základě dat Průcha, V. a kol.: Hospodářské a sociální dějiny Československa v letech 1918-1992, I. díl - období 1918-1945, Brno, Doplněk 2004, s. 212, Clark, C.: Internationaler Vergleich der Volkseinkommen. in Weltwirtschaftliches Archiv 1938, č.1, národní důchod v průměru let 1925-1934, směnný kurz 1GBP=4,85USD. Srovnat množství zahraničního kapitálu s celkovou kapitalizací ekonomik by mělo větší vypovídající hodnotu, taková data však nejsou k dispozici.

⁵⁰ Sekanina, M.: Kdy nám bylo nejhůře? : hospodářská krize 30. let 20. století v Československu a některá její východiska, Praha, Libri 2004, s.30

podíl zde měl vedle dohodového kapitálu především kapitál německý, ale i belgický, americký, italský a kapitál dalších menších vyspělých zemí.

Československý vývoz kapitálu začal mít větší význam až od roku 1927. Jeho vývozcem byly především velké banky, průmyslové podniky a asi z jedné třetiny stát. Často šlo o reexport kapitálu cizích monopolů účastných na našem průmyslu. Kapitál se vyvážel především do hospodářsky méně rozvinutých zemí jihovýchodní a střední Evropy a do zaostalých zemí v Asii a Africe. V žádném z preferovaných odvětví v cizích zemích (bankovníctví, hutní a strojírenská výroba, textilní a chemický průmysl) nezískal rozhodující vliv.

III. Dopad Velké hospodářské krize na československou ekonomiku

III.1. Specifický průběh krize v Československu

Velká hospodářská krize v Československu měla specifický začátek a průběh. To bylo dáno tím, že Velká hospodářská krize neměla jedinou příčinu ani jednotný počátek, a její průběh a hloubka byl dán řadou faktorů, vycházejících z různých částí ekonomického systému. Ačkoliv v ekonomické teorii je vždy jeden z faktorů vyzdvihován jedním teoretickým směrem, zatímco ostatní jsou jím marginalizovány, dovolím si, z pohledu ekonomické teorie, trochu vágního eklekticismu.

Mezi jednotlivými faktory lze tedy jmenovat **z oblasti vlastní ekonomické činnosti:**

- změny v rozložení světové průmyslové a zemědělské výrobě i obchodu
- strukturální krizi v Evropě vyvolanou nutností přechodu na nová kapitálově náročnější a koncentrovanější odvětví z části v důsledku rozmáhající se industrializace zbytku světa (soběstačnost v lehkém průmyslu, požadavky na výroby těžkého průmyslu z Evropy)
- s tím související agrární krizi vyvolanou zvýšením tržní zemědělské produkce právě v mimoevropských i zaostalých evropských státech
- zakončení inovačních a investičních cyklů právě do nových odvětví, pro které je typická nadvýroba a snížení monopolních zisků, s tím jak se odvětví nasytí
- splasknutí bubliny na světových akciových trzích, jež bylo důsledkem přehnaně optimistických očekávání (souvisí se zakončením cyklů a snižováním zisků)

Z oblasti hospodářské politiky:

- vystřídání politiky levných peněz (podpořila bublinu na trzích) monetární restrikcí ve Spojených státech
- deflační krizi v důsledku připoutání měn ke zlatu a restriktivní měnové politiky
- rozvrat světového obchodu nekoordinovanou protekcionistickou politikou (ochrana domácího trhu cly, kvótami, povolovacími a devizovými opatřeními, dumpingový vývoz se státní podporou) a kompetičními devalvacemi
- poruchy cenového mechanismu, alokace zboží a důchodů a tak přirozených stabilizačních mechanismů v důsledku paralyzace hospodářské soutěže (státní podpora nebo ignorace monopolizace, kartelizace)
- peněžní a bankovní krizi podpořenou špatnou restriktivní monetární politikou státu

a nenaplněním jeho role „věřitele poslední instance“

- krizi spotřební poptávky vyvolanou zásadně špatnou fiskální restrikcí s nedostatečně rozvinutými automatickými proticyklickými stabilizátory sociální politiky

Tyto faktory samozřejmě neměly v každé zemi stejnou váhu. O těch, které hrály roli v Československu, a jakou, pohovoříme v této a následujících kapitolách. Každopádně krize u nás byla hlubší a delší než ve většině jiných zemí a následné oživení pomalejší a nižšího tempa. Krizi u nás můžeme rozdělit přibližně do tří fází.⁵¹

První fáze – agrární a exportní krize (podzim 1928 – jaro 1931)

První příznaky krize u nás se spojují s problémy exportně orientované rostlinné výroby na podzim roku 1928. Do odbytových potíží se dostalo řepařství, chmelařství a sladovnictví. O rok později se k tomu přidalo snížení exportu dřeva, skla, keramiky a textilu. Výrazně se začal propadat zejména vývoz do Německa.⁵² Zahraniční obchod vykazoval už jen nepatrný přebytek. Samotný burzovní krach v říjnu 1929 nevyvolal v Československu větší pozornost. Teprve v průběhu roku 1930 dostala krize u nás cyklický charakter a postihla v menší či větší míře všechna průmyslová odvětví. Silněji postihla odvětví, která můžeme označit jako stará, to znamená hornictví, hutnictví a většinu spotřebního průmyslu. V menší míře pak postihla odvětví nová, tedy výrobu elektřiny, chemických výrobků, cementu, strojů a ze spotřebního průmyslu papírenství a polygrafii, která se jen zastavila v slibném růstu a za celý rok vykazovala stagnující či jen mírně klesající výsledky.

Poprvé od deflační krize vzrostla výrazně nezaměstnanost. Tento pozvolnější nástup krize u nás byl dán opožděným průběhem velké investiční vlny 20. let v čs. průmyslu, jež měla těžisko v elektrifikaci, dopravních stavbách, chemickém a strojírenském průmyslu a která doznávala až do konce roku 1930. Na jaře 1931 se hospodářský sestup dokonce na čas zastavil, a objevující se příznaky oživení dávaly představitelům průmyslu a státu naději, že nejhorší krize byla překonána.⁵³ Nebyla.

Druhá fáze – úvěrová a finanční krize (léto 1931 – jaro 1933)

V květnu se zhroutila jedna z největších vídeňských velkobank Creditanstalt a v červenci německá velkobanka DANAT, po jejímž pádu byly uzavřeny všechny německé

⁵¹ Sekanina, M.: Kdy nám bylo nejhůře? : hospodářská krize 30. let 20. století v Československu a některá její východiska, Praha, Libri 2004, s.33-35

⁵² Moravcová D.: Československo, Německo a evropská hnutí 1929-1932, Ústí nad Orlicí, Gratis, 2001, s. 169

⁵³ „Doufejme, že panující deprese, kterou podle mého přesvědčení dlužno považovati za depresi cyklickou, bude poznenáhlu vystřídána opětovným vzestupem hospodářské konjunktury.“ Guvernér Národní banky V.Pospíšil, bankovní rada 20.září 1930 in Lacina, V.: Velká hospodářská krize v Československu 1929-1934, Academia, Praha 1984, s 83-84

burzy. Na rozdíl od krachu na newyorské burze vyvolaly tyto pády okamžitou domácí reakci. Zejména banky s účastí zahraničního kapitálu, byly postiženy rozsáhlým vybíráním vkladů. Zahraniční kapitál navíc reagoval stahováním úvěrů z celé střední Evropy a odmítal prolongovat krátkodobé úvěry čs. podnikům. Část čs. pohledávek tak naopak zamrzla v cizině, protože dlužnické země, hlavně Německo, Rakousko, Maďarsko nebyly schopny platit. Snaha Národní banky zabránit odlivu zahraničního kapitálu zvýšením eskontních sazeb se minula účinkem a jen zdražila úvěry domácím podnikům.

Tato úvěrová krize v podstatě ukončila veškerou investiční činnost v následujících dvou letech a ochromila průmyslové, zemědělské i obchodní podnikání. Pouze oblasti hospodářské činnosti organizované a financované státem (elektrifikace, dopravní infrastruktura, komunální výstavba) a některá „nová“ odvětví se vyhnula většímu propadu. Krize byla prohloubena také rozhodnutím britské vlády vzdát se zlatého krytí libry, jež otevřelo cestu k devalvaci libry a dalších měn librové oblasti, což snížilo konkurenceschopnost čs. výrobků na těchto trzích. Snížení rentability podnikání, především v zemědělství a exportním spotřebním průmyslu vedlo k omezené akumulaci kapitálu v podnicích a nezájmu investorů o jejich financování prostřednictvím kapitálového trhu (raději investovali do státních půjček a ostatních veřejných papírů). Znejistělé banky omezily úvěrování podnikům a soustředily se na hromadění rezerv a obchodování se státem.

Projevy krize v Československu v druhém období se svou hloubkou vyrovnaly sousedním a vyspělým státům. Co do délky trvání je překonaly.

Třetí fáze - vleklá deprese (jaro 1933 – 1935)

Na rozdíl od Německa, Anglie nebo USA, nepřešla krize po dosažení svého minima v růst, ale přešla minimálně na rok do stádia vleklé deprese, podobně jako v malých vyspělých státech Belgie nebo Holandsku. Rozhodnutí o délce trvání této fáze je do značné míry otázkou toho, co považovat za hospodářské oživení, a zda sledovat agregátní veličiny nebo si všimnout podrobněji vývoje v klíčovém sektoru průmyslu. Průmyslová výroba ve většině sektorů a finanční ukazatele, totiž zažívaly mírný růst již od roku 1933, za oživením průmyslu však bylo opožděno oživení služeb. Pokud jde o zahraniční obchod, ten víceméně stagnoval až do roku 1935, a zemědělství zažilo ještě v letech 1934 a 1935 nižší sklizně, než v předešlých letech.⁵⁴ Ačkoliv někteří autoři⁵⁵ ukončují krizi či depresi již na jaře 1934, myslím, že není chybou mluvit o fázi vleklé deprese se symptomy průmyslového oživení až

⁵⁴ Kubů, E., Pátek J. a kol.: Mýtus a realita hospodářské vyspělosti Československa mezi světovými válkami, Praha, Karolinum 2000, s. 50-51

⁵⁵ Sekanina, M.: Kdy nám bylo nejhůře? : hospodářská krize 30. let 20. století v Československu a některá její východiska, Praha, Libri 2004

do konce roku 1935, když teprve v roce 1936 zaznamenáváme opravdu robustní růst ve všech hospodářských sektorech a ukazatelích a překonání HDP předchozího roku.⁵⁶ Tento růst podpořený zvýšenými výdaji do obrany ohroženého státu, byl ale oslabován odlivem českého, hlavně židovského kapitálu do zahraničí a světový pokles hospodářství v roce 1938 ho ukončil. Do roku 1938 nebylo dosaženo předkrizové úrovně národního důchodu z roku 1929.

III.2. Průmysl

Jádrem hospodářské krize v Československu byl pokles průmyslové výroby. Ten byl o 3% vyšší než průměr v ostatním hospodářsky vyspělém světě a vrhl Československo zpět na úroveň roku 1908.⁵⁷ Index průmyslové výroby nepřetržitě klesal od září 1931 až do března roku 1933, kdy dosáhl hodnoty 56 % předkrizového stavu roku 1929.⁵⁸ V té samé době dosáhla minima i doprava a nezaměstnanost zaznamenala nejvyšší hodnoty. V Československu tedy hospodářská krize vyvrcholila později, než ve velkých vyspělých státech, jako Anglii, kde průmyslová produkce dosáhla dna ke konci roku 1931, nebo v USA a Německu, kde byl nejhlubší bod propadu překonán v polovině roku 1932, avšak ve stejnou dobu jako v sousedním Rakousku, Polsku nebo malém a vývozně orientovaném Nizozemí.

Trend vývoje průmyslové výroby ve vybraných zemích světa v letech 1929 - 1937⁵⁹

Země	1929	1933	1935	1936	1937
USA	100	61,8	77,6	94,5	102,7
Německo	100	67,7	99,5	108,7	127,3
Velká Británie	100	90,2	111,5	123,2	132,2
Francie	100	83,9	76,4	81,5	86,8
Belgie	100	68,2	79,9	83,5	95,1
Holandsko	100	88	91,9	97,4	108,8
Finsko	100	95,8	121,9	135,7	151,8
Rakousko	100	62,7	79,7	85,6	105,9
Československo	100	60,2	70,1	80,1	96,3
Maďarsko	100	88,8	108,1	119,9	131,7
Polsko	100	69,2	86,4	97	113,6
Rumunsko	100	99,5	120,7	127,9	133,6

Seznam zemí zahrnuje největší vyspělé státy, malé vyspělé státy, hospodářskou úrovní srovnatelné Finsko a sousední státy ČSR.

⁵⁶ Mitchell, B.R.: European Historical Statistics 1750-1975, London, Macmillan 1981, s. 802

⁵⁷ Sekanina, M.: Kdy nám bylo nejhůře? : hospodářská krize 30. let 20. století v Československu a některá její východiska, Praha, Libri 2004, s.40,126

⁵⁸ Lacina, V.: Velká hospodářská krize v Československu 1929-1934, Praha, Academia 1984, s.86

⁵⁹ data převzata z Lacina, V.: Velká hospodářská krize v Československu 1929-1934, Academia, Praha 1984, s.185

Z místa největší deprese se potom československá průmyslová výroba zdvihala velmi pomalu, obdobně jako v malých vyspělých státech Belgie a Nizozemí, orientovaných stejně jako Československo, výrazně na zahraniční obchod, a podobně pomalu i jako ve velkých státech, ať už Francii a nebo Spojených státech, které zažily velmi vysoké tempo růstu ve dvacátých letech stejně jako Československo. Při své obnově, ale prudce zaostávala například za hospodářskou úrovní srovnatelným Finskem a ostatními severskými státy, které brzo opustily zlatý standart a přešly ke keynesiánské inflační politice zvýšených státních výdajů.⁶⁰ Stejně tak nedosahovala úrovně Německa a Británie, které doháněly nižší růst dvacátých let a navíc začaly silně zbrojit. V roce 1937 v Evropě jen Československo, Francie a Belgie nedosáhly předkrizového výkonu z roku 1929.

Míra poklesu v jednotlivých odvětvích v Československu se značně lišila. Nejvíce byla krizí postižena tradiční exportní odvětví lehkého průmyslu. Z těch byl nejvíce postižen sklářský průmysl a výroba porcelánu. To především kvůli na export orientované své „luxusní“ části produkce, po které klesala zahraniční poptávka vyšším tempem než po jakémkoliv jiném zboží, jelikož ji lze v době nutných omezení oželeť a nebo substituovat levnějšími domácími produkty nižší kvality. Obě odvětví se v roce 1933 propadla o více jak polovinu oproti předkrizovému stavu a jejich růst po odeznění krize byl minimální, z krizového propadu se již zcela nezvedla. Jak již jsme si uvedli v části II.2., tato odvětví, stejně jako velmi postižená exportní výroba hraček, hudebních nástrojů nebo krajek, byla soustředěna v nacionálně německém pohraničí Čech. Jejich propad tak měl vážné politické důsledky, neboť vytvářel živnou půdu pro růst protistátních nálad a vzestup henleinovského hnutí.

Toto nacionální a územní zařazení platilo z velké části i pro textilní průmysl. Ten pocítil také poměrně brzy zmenšení odbytu v nástupnických státech a zvyšující se konkurenci na světových trzích. Trhy jihovýchodní Evropy navíc byly postiženy hlubokou agrární krizí a jejich kupní síla zvláště prudce klesala. Jedno z tradičně nejvýznamnějších odvětví Československa se potýkalo v 30. letech stejně jako ve dvacátých i se svými vnitřními problémy, nedostatkem investic k dostatečné modernizaci a racionalizaci výroby.

Jak můžeme vidět z tabulky kromě perspektivní polygrafické a papírenské výroby nesené především rozvojem reklamy v obchodu a tištěných médií, nebylo ušetřeno výrazného propadu žádné z odvětví lehkého průmyslu, s výjimkou specifické potravinářské výroby, jež zabezpečovala ty nejméně neredukovatelné potřeby obyvatelstva. I ta však

⁶⁰ Grytten, O. H.: Why was the Great Depression not so Great in the Nordic Countries?, Bergen, NHH 2006

propadla, navíc se kromě několika nových oborů, jako konzervárenství, mrazírny nebo průmyslové zpracování mléka, neměla tendenci z krize zotavit.

Index československé průmyslové výroby podle odvětví v letech 1929-1937⁶¹

Rok	1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937
Průmysl Celkem	100,0	89,2	80,7	63,5	60,2	66,5	70,1	80,1	96,3
Výroba elektřiny	100,0	99,3	94,5	85,5	87,2	95,3	101,9	116,4	139,3
Chemický průmysl	100,0	91,8	89,9	80,9	85,8	90,2	93,6	97,2	124,3
Polygrafický průmysl	100,0	96,8	93,9	91,6	90,3	95,4	113,4	109,6	122,7
Papírenský průmysl	100,0	96,6	92,9	80,5	74,0	80,5	87,3	95,8	114,4
Kovoprůmysl	100,0	85,4	72,0	40,0	41,1	48,5	61,0	75,9	105,8
Textilní průmysl	100,0	90,8	82,5	67,9	63,3	75,9	73,9	91,3	102,3
Kožarský průmysl	100,0	84,2	79,3	68,1	70,3	87,8	66,8	90,9	96,9
Oděvní průmysl	100,0	93,3	98,1	79,3	71,6	77,9	78,0	82,3	91,7
Hornictví	100,0	85,9	78,8	66,5	64,4	64,9	66,0	71,5	91,6
Potravinářství	100,0	96,1	95,8	99,4	88,4	94,5	99,4	95,1	89,1
Průmysl stav.mat.	100,0	91,4	79,6	69,5	53,1	46,8	46,3	60,1	69,8
Dřevařský průmysl	100,0	84,6	66,6	49,7	48,5	52,0	53,3	57,8	69,1
Sklářský průmysl	100,0	83,4	75,5	54,3	48,6	51,8	54,3	56,9	60,8
Průmysl porcelánu	100,0	83,6	64,4	45,8	41,4	40,0	44,6	43,9	56,3

Odvětví jsou seřazena podle výkonu v roce 1937 v porovnání s rokem 1929

Avšak i základní odvětví těžkého průmyslu jako hornictví, hutnictví a strojírenství neunikla dramatickému propadu. V báňském průmyslu krize dolehla nejvíce na vývoz a těžbu hnědého uhlí, jenž klesala také v důsledku přechodu hnací síly od parní na elektrickou a výbušnou, a pak na těžbu kovových rud, z nichž mnohé zcela zanikly.⁶² Propad ve výši 60% v metalurgicko-strojírenském komplexu, který byl hlavním dodavatelem výrobních prostředků, souvisel se zastavením investiční výstavby a modernizace výrob s propuknutím úvěrové a finanční krize v roce 1931. Drastický propad se dotkl i, do té doby, progresivních strojírenských výrob.⁶³ To se samozřejmě odrazilo i v těžbě a zpracování železné rudy. Vzhledem k vzrůstajícímu odbytu na vnitřním trhu v důsledku rozvíjejícího se zbrojení, nárůstu železobetonové výstavby i rozvoje elektrotechniky byl však propad kovoprůmyslu poměrně rychle překonán. Ukončení investiční vlny v roce 1931 zasáhlo také stavebnictví, průmysl stavebních materiálů, a dřevařství.

Relativně málo byl postižen chemický průmysl, do kterého i během krize proudily

⁶¹ podle K.Maiwalda in Obzor národohospodářský, Praha, J.Otto spol.s r.o. 1934, s.502, 521; 1938, s. 632, 633. Skupina Kovoprůmysl zahrnuje Hutnictví, strojírenství i elektrotechniku. Spojení těchto důležitých odvětví do jednoho je dáno nešťastně zvolenou metodikou při sčítání podniků v roce 1930 a prostupuje až na výjimky celou dostupnou literaturu.

⁶² Průcha, V. a kol.: Hospodářské a sociální dějiny Československa v letech 1918-1992, I. díl - období 1918-1945, Brno, Doplněk 2004, s. 286

⁶³ Například automobilka Škoda v Mladé Boleslavi za rok 1933 nechala rozmontovat 433 vyrobených aut, zatímco nových smontovala 419. čistá produkce za tento rok tedy byla minus 14 vozů.

nové investice a ztráty na dosavadních odbytích v nástupnických státech a Německu doháněl inovacemi ve výrobě a rozšiřováním vyráběného sortimentu. Obdobně celkově postupující elektrifikace v průmyslu a připojování venkovských sídel nahrazovalo samotné snižování jejího odběru v již elektrifikovaných provozech. Ve výrobě elektrické energie navíc participoval stát.

Zdrucující dopad krize na „stará“ odvětví především spotřebního průmyslu, která dominovala českým zemím ještě za Rakouska-Uherska, urychlil změny struktury průmyslové výroby. Jak můžeme vidět z tabulky, do popředí se dostávala tzv. nová průmyslová odvětví – výroba elektřiny, chemie, polygrafie, papírenství, z kovoprůmyslu strojírenství včetně výroby zbraní, elektrotechnika a cementárenství, které do roku 1937 snadno překročily předkrizovou úroveň.

Krize také urychlila proces koncentrace a centralizace výroby a kapitálu, tím, že zlikvidovala řadu podniků s nižší technickou i organizační úrovní. Menší podniky často zkrachovaly úplně, u středních a větších docházelo spíše k tomu, že byly pohlceny silnějšími subjekty a někdy se dohodly i fúze.⁶⁴ V rámci koncentračního procesu v tomto období docházelo ke snižování počtu závodů, s výjimkou chemického průmyslu a energetiky, kde i letech krize rostl počet továren a společností.⁶⁵

Odvětví která vykazovala největší koncentraci byla také ta, která se nejvíce zmonopolizovala. V koncentrovaných odvětvích rostlo množství kartelů. V nekoncentrovaných odvětvích jako dřevařství, sklářství, potravinářství a textilní průmysl vznikaly, ovšem až od roku 1934, tzv. nucené syndikáty (povinný kartel pro všechny výrobce v nekoncentrovaných oborech iniciovaný státem). Syndikátům jako nejvyšším formám kartelů organizujícím odbyt a někdy i nákup, se blížily různé ústřední evidenční a prodejní kanceláře v dalších oborech. Československá účast v mezinárodních kartelech neustále rostla. Mezinárodní kartelové smlouvy přitom byly uzavírány poněkud paradoxně především v odvětvích s největším podílem západního „dohodového“ kapitálu, ale přitom s říšskoněmeckými firmami.⁶⁶ V mezinárodních kartelech přitom hrály československé podniky úlohu slabších partnerů. Výjimkou byl ústecký Spolek pro chemickou a hutní výrobu, jenž dokázal zasahovat aktivně i do otázek technologie a výroby.⁶⁷

Moc především báňských, hutnických, strojírenských a chemických kartelů stanovit

⁶⁴ největší fúze: Ringhoffer-Tatra, Křížík a Chudoir.

⁶⁵ Sekanina, M.: Kdy nám bylo nejhůře? : hospodářská krize 30. let 20. století v Československu a některá její východiska, Praha, Libri 2004, s. 42

⁶⁶ Kubů, E., Pátek J. a kol.: Mýtus a realita hospodářské vyspělosti Československa mezi světovými válkami, Praha, Karolinum 2000, s. 95

⁶⁷ Sekanina, M.: Kdy nám bylo nejhůře? : hospodářská krize 30. let 20. století v Československu a některá její východiska, Praha, Libri 2004, s. 42

a diktovat ceny výrobků, tak aby byly zachovány monopolní zisky, ovlivnila výrazně celkový cenový vývoj, spotřebu a alokaci důchodů a kapitálu v ekonomice. Snižování velkoobchodních i maloobchodních cen tak probíhalo v ČSR pomalu. Od roku 1929 do roku 1933 klesl index životních nákladů, tedy vážený index maloobchodních cen jen o necelých 9 %, celkový index velkoobchodních cen pouze o 28%, tedy zhruba stejně jako v silně zmonopolizovaném Německu, ale méně než ve většině ostatních průmyslových států. Ceny zemědělských výrobků přitom klesly o celých 35%.⁶⁸ Důležité průmyslové kartely se totiž snažily až do roku 1932 udržet i přes prudký pokles poptávky nezměněné ceny cukru, železa a železných polotovarů, uhlí, skla, piva a dalších výrobků.⁶⁹ Toho dosahovaly omezováním výroby, stlačováním mezd a cen surovin i subdodávek z nezmonopolizovaných oborů. Hutnické polotovary a uhlí navíc tvořily, ať již přímo nebo zprostředkovaně, důležitou součást výrobních nákladů zbytku ekonomiky a tak stagnace jejich cen zdražovala celou hospodářskou produkci. U nemonopolizovaných odvětví, především spotřebního průmyslu, přitom ceny klesaly již od roku 1930, v úměře k tomu, jak se snižovala poptávka a hromadilo neprodané zboží. Velká část průmyslových firem se tak dostala do tísnivé situace a nebyla schopna splácet nejen investiční, ale i provozní úvěry.

Moc kartelů na jedné straně umožňovala získávat finanční prostředky k modernizaci a racionalizaci koncentrovaných odvětví, na druhé straně tak podkopávala přirozený ozdravný a stabilizační proces v probíhající krizi.

III.3. Zemědělství

Stejně jako krize v průmyslu i agrární krize zasáhla všechna odvětví zemědělské výroby a mohla být tedy mírněna jen minimálně substitucí ve výrobě. A podobně jako v průmyslu nebyla všechna odvětví zasažena stejnoměrně a v jeden čas. Postupné zvyšování produkce řepného i třtinového cukru v druhé polovině 20.let po celém světě, doprovázené snižováním ceny razantně zasáhlo Československé řepářství na podzim roku 1928, v souběhu tehdejší velmi dobré sklizně a podstatného zvýšení cel na cukr u našich největších odběratelů (Británie, Německo, Rakousko, Itálie). Cena cukrovky se začala dramaticky snižovat až dosáhla na přelomu let 1933/1934 poloviny průměru dvacátých let a dostala se hluboko pod místní výrobní náklady. Vývoz klesl na pouhou jednu sedminu, celková produkce na 40% nejvyššího předkrizového stavu, osévaná plocha o více než polovinu.⁷⁰

Na stejném principu (zvyšování celkové produkce, snižování cen, výrazně

⁶⁸ Průcha, V. a kol.: Hospodářské a sociální dějiny Československa v letech 1918-1992, I. díl - období 1918-1945, Brno, Doplněk 2004, s. 274

⁶⁹ Lacina, V.: Velká hospodářská krize v Československu 1929-1934, Academia, Praha 1984, s.121

⁷⁰ Lacina, V.: Velká hospodářská krize v Československu 1929-1934, Praha, Academia 1984, s.140-141

ochranářská opatření v Německu a dalších zemích) vznikla v zápětí krize obilní a chmelařská, která během jednoho roku snížila ceny všech významných obilovin zhruba o čtvrtinu, ceny žateckého chmele se dokonce již roku 1929 snížily na pouhou třetinu ceny. Relativně málo bylo zasaženo bramborářství a pěstování zeleniny na polích krize nezasáhla vůbec. Vrcholu dosahovala krize rostlinné výroby v letech 1931 a 1932. Krize živočišné výroby se dostavila vzhledem k menší závislosti na světovém trhu až s dvouletým zpožděním a kulminovala na přelomu let 1933 a 1934.

V průběhu krize se postupně změnila struktura zemědělské výroby. Přebytkové technické plodiny (cukrovka, chmel, řepka, konopí, len), at' již určené pro export a nebo pro domácí textilní průmysl byly na osevních plochách nahrazeny rozšířeným pěstováním pšenice, brambor a zeleniny. Československo se tak stalo více soběstačným. V živočišné výrobě byla omezována produkce hovězího a skopového masa ve prospěch masa vepřového (zkrmování levné rostlinné produkce) a zahraniční konkurencí neohrožované produkce mléka. V letech 1933-35 se také celkově zvyšoval podíl živočišné výroby na úkor výroby rostlinné, kde docházelo ke snižování intenzity hospodaření.

Srovnání indexu průmyslové a zemědělské výroby ve vybraných letech⁷¹

Index	1929	1930	1932	1933	1935	1937
Průmyslová výroba	100	96,3	101,4	98,1	89	109,3
Zemědělská výroba	100	89,2	63,5	60,2	70,1	96,3

Charakterickým rysem agrární krize (a to po celém světě), ve srovnání s krizí průmyslovou je větší pokles cen, ale o mnoho nižší snížení produkce. Reakcí hlavně menších a středních rolníků na snižování cen, totiž nebylo omezování výroby, jež by pro ně znamenalo ekonomickou záhubu, ale naopak snaha kompenzovat pokles cen zvýšenou tržní produkcí i na úkor vlastní spotřeby. Tržní výroba v krizových letech tak paradoxně stoupala, i když celková zemědělská produkce s výjimkou roku 1932 zaznamenala mírný propad oproti dvacátým létům.⁷² Více produktů na trhu při snížení poptávky vyvolané propadem průmyslu pak dále stlačovalo ceny a tím vytvářelo začarovaný kruh zemědělské výroby v krizi.

Příčinou nízkých reálných příjmů rolnického obyvatelstva, však kromě samotného propadu cen zemědělských výrobků, bylo především rozevírání cenových nůžek mezi zemědělskými a průmyslovými výrobky, jejichž cena klesala méně a jež tvořili významnou

⁷¹ data převzata z Lacina, V.: Velká hospodářská krize v Československu 1929-1934, Praha, Academia 1984, s.189, s.193

⁷² Sekanina, M.: Kdy nám bylo nejhůře? : hospodářská krize 30. let 20. století v Československu a některá její východiska, Praha, Libri 2004, s. 44

část výrobních nákladů zemědělství. Tato disparita, jež existovala již ve 20. létech, se za krize podstatně prohloubila.

Stejně významnou příčinu představovalo zvýšení cenového rozpětí mezi výkupními cenami zemědělských výrobků a maloobchodními cenami potravin, které platili spotřebitelé, a jež se snižovaly nižším tempem. Potravinářský průmysl a obchod si tak za krize dokázal ukrojit větší poměrný díl z maloobchodních cen zemědělských výrobků a dosáhnout tak ve srovnání s ostatním průmyslem nadprůměrných zisků.⁷³

Vývoj důležitých zemědělských cenových indexů a disparity těchto cenových indexů⁷⁴

Index	1928	1929	1933	1934	1937
Maloobchodní ceny potravin(1)	100	98	76	73	77
Ceny zemědělských výrobků (2)	100	94	61	63	70
Výrobní náklady v zem.(3)	100	100	83	80	83
Index cen (1/2) MO/tržby zem.	100	104	126	117	111
Index (3/2) nákl./tržby zem.	100	106	136	128	119

Z tabulky můžeme například vyčíst, že v roce 1933 oproti roku 1928, byly výrobní náklady zemědělců ve srovnání s tržbami za jejich výrobky o 36% vyšší, přitom maloobchodní ceny potravin ve srovnání s těmito tržbami byly vyšší o 26%.

Pronikavý pokles příjmů v zemědělství se dotýkal především malých a středních hospodářství, která ztrácela jakoukoliv rentabilitu, když nedokázala pokrýt ani výrobní náklady. Pouze statky a velkostatky dokázaly hospodařit alespoň s nějakým ziskem, i když nedostatečným k tomu, aby přilákaly další kapitál do zemědělství. Úroky z úvěrů přitom rostly a pachtovné se zvyšovalo.⁷⁵ Zmenšená rentabilita výroby vedla k pronikavému omezení investičních i provozních výdajů i vlastní spotřeby rolníků. Mechanizace zemědělství probíhající od 20. let se zastavila, spotřeba umělých hnojiv i jaderných krmiv prudce klesla. Takovéto snížení intenzity hospodaření se konečně projevilo i v klesající produkci od roku 1933 do roku 1935. Zadlužení zemědělských závodů dosáhlo poloviny úhrnné hodnoty zemědělského majetku, a ani moratorium na jejich splácení a na exekuční řízení v letech 1933-34 na tom mnoho nezměnilo.⁷⁶ Vysoké zadlužení a malá rentabilita zemědělství zůstaly problémem i po odchodu krize.

⁷³ Lacina, V.: Velká hospodářská krize v Československu 1929-1934, Praha, Academia 1984, s.140-144

⁷⁴ indexy spočítány na základě dat z Průcha, V. a kol.: Hospodářské a sociální dějiny Československa v letech 1918-1992, I. díl - období 1918-1945, Brno, Doplněk 2004, s. 274

⁷⁵ Lacina, V.: Velká hospodářská krize v Československu 1929-1934, Praha, Academia 1984, s.146

⁷⁶ Sekanina, M.: Kdy nám bylo nejhůře? : hospodářská krize 30. let 20. století v Československu a některá její východiska, Praha, Libri 2004, s. 45

III.4. Zahraniční obchod

Důsledky, které krize přinesla ve světovém obchodu a mezinárodní dělbě práce, měly, vzhledem k vysoce exportnímu charakteru průmyslu, zásadní význam pro celou ekonomiku. Svázanost Československa se světovým trhem byla tak těsná, že některá odvětví bez vývozu nemohla vůbec existovat⁷⁷ Celkově se Československo v mezinárodní dělbě práce specializovalo především na výrobky spotřebního a potravinářského průmyslu. Přitom na agrární plodiny a výrobky potravinářského průmyslu dopadla jako první agrární krize, doplněná brzkým zavedením vysokých ochranných cel, chránících domácí trh cizích států. Řada produktů spotřebního průmyslu zase byla malosériového a kusového luxusního a kvalitního užitkového zboží, jenž bylo v době krize zbytné, nebo substituovatelné méně kvalitní produkcí. Zvláště v situaci, kdy postupně s prohlubující se krizí všechny státy upustily od liberálního pojetí zahraničního obchodu, a posilovaly svou hospodářskou autarkii plošným zvyšováním celních bariér, znamenajícím zdražování produkce z jiných států. Zhroucení světového obchodu, proto zasáhlo československý zahraniční obchod mimořádně těžce.

Index zahraničního obchodu v běžných cenách a množství⁷⁸

Index	V běžných cenách		Objem	
	Vývoz	Dovoz	Vývoz	Dovoz
1929	100,0	100,0	100,0	100,0
1930	85,2	78,7	91,4	91,6
1931	64,0	58,9	86,6	79,3
1932	35,8	37,5	64,6	47,9
1933	28,6	29,2	55,0	41,2
1934	35,5	32,0	57,5	47,8

Jak můžeme vidět v tabulce, v letech 1929-33 klesla hodnota československého vývozu v běžných cenách na pouhých 28,6 % a dovozu na 29,2 %, jejich objem pak na 55% resp. 41,2%. Přitom kdybychom se pokusili o přepočítání indexu běžných cen na nějaký index reálných cen, výrazně by se hodnoty nezměnily, jelikož ceny vývozu i dovozu, klesaly o mnoho větším tempem, než index životních nákladů, ale i velkoobchodních cen v průmyslu. Prudký propad vývozu v roce 1932 pak byl dán dopadem světové finanční a úvěrní krize a také devalvaci v librové oblasti, jež definitivně podlomila konkurenceschopnost čs. zboží.

⁷⁷ Vyzářelo se 96% hudebních nástrojů, hraček, kameniny a jemného hliněného zboží, 95% jablonecké bižuterie, 90% užitkových keramických předmětů, 85% porcelánu, 79% tabulového skla, 69% kaolinu, 68% hedvábného zboží, 61% vlněného zboží, 59% cukru, 54% bavlněného zboží. Lacina, V.: Velká hospodářská krize v Československu 1929-1934, Praha, Academia 1984, s.111

⁷⁸ Tabulka přepočtena z dat Lacina, V.: Velká hospodářská krize v Československu 1929-1934, Praha, Academia 1984,

Československý vývoz se poté prakticky uskutečňoval jen pomocí dumpingových cen.⁷⁹

Obchodní bilance ČSR zůstávala i v letech krize aktivní (s výjimkou let 1932 a 1933) díky tomu, že i naše vláda nacionalizovala čs. trh pro domácí výrobky zvýšením bariér obchodu, a také vzhledem k obnovení vázaného devizového hospodářství v roce 1931 a regulaci devizového styku s cizinou. Jedním z nástrojů, jak stát řešil svoje devizové problémy bylo, dříve odmítané přistoupení na tzv. clearingový obchod, který se stal v době hospodářské krize převažujícím principem zahraničního obchodu (82% dovozu a 75% vývozu v roce 1933).⁸⁰

Mechanismus byl následující: samotný trh i československá agrární cla způsobovala přebytky v obchodu s agrárními zeměmi střední a jihovýchodní Evropy, které neměly volnou měnu na uhrazení svého deficitu v obchodní bilanci (tzv. vázaná cizina). Tak vznikaly přebytky na clearingových účtech zamrzající v cizině, které pak nebylo možné použít k nákupu důležitých surovin v zemích tzv. volné měny, což snižovalo dovoz. Československý exportní průmysl tak musel chtě nechtě tyto méně náročné trhy opouštět ve prospěch více náročných trhů v západní a severní Evropě, ale i vzdálených a neznámých trhů v zámoří.

V tabulce na následující straně můžeme pozorovat, jak se během krize snižovala obchodní provázanost se zeměmi bývalé monarchie a Německem. Pokles obchodních vztahů s Německem v průběhu krize souvisel jednak s intenzitou, s jakou krize na Německo dopadla, ale také s novými celními bariérami a přeorientováním se Německa v oblasti agrárních výrobků a surovin směrem dále na Balkán. Toto obchodní ochlazení ještě podpořila hospodářská politika německého ministra hospodářství H.Schachta po nástupu nacistů k moci. Obdobné to bylo s ostatními nástupnickými zeměmi, které se navíc snažily řešit pro ně nepříznivé saldo z obchodu s Československem opatřeními, jež v důsledku snižovala vzájemný obchodní styk.⁸¹ Snahy prohlubovat spolupráci s malodohodovými státy se ukázaly jako marné, vzhledem k vzájemně nevyhovující struktuře obchodu. Jugoslávie a Rumunsko neměly jako agrární státy zájem na odběru čs. agrárních přebytků, a navíc se snažily chránit svůj nově budovaný a zranitelný průmysl, zatímco Československo zase odmítalo více otevřít svůj agrární trh. V průběhu krize se naopak podařilo oživit dosud

⁷⁹ Sekanina, M.: Kdy nám bylo nejhůře? : hospodářská krize 30. let 20. století v Československu a některá její východiska, Praha, Libri 2004, s.46

⁸⁰ V clearingovém systému zahraničního obchodu se za vyvezené zboží neplatí devizami, ale pohledávka se zanáší na clearingový účet, aby byla vyrovnána importem jiného zboží. V clearingovém režimu jsme obchodovali s Rakouskem, Německem, Maďarskem, Jugoslávií, Rumunskem, Itálií, Španělskem, Bulharskem, Řeckem, Tureckem, Lotyšskem, Estonskem a některými latinskoamerickými zeměmi.

⁸¹ Sekanina, M.: Kdy nám bylo nejhůře? : hospodářská krize 30. let 20. století v Československu a některá její východiska, Praha, Libri 2004, s.50

nepatrný hospodářský styk s Francií a po devalvaci v roce 1934 i s Anglií a Spojenými státy. V průběhu krize také dále posiloval obchod s malými evropskými státy zejména se Švýcarskem, Holandskem, Belgií a skandinávskými státy, stejně tak jako se vzdálenými zeměmi jako Indie, Argentina, Egypt, Brazílie nebo Turecko. Je však potřeba mít na paměti, že tu hovoříme o relativním posilování jedněch zemí na úkor ostatních, při katastrofálním absolutním propadu zahraničního obchodu.

Procentní podíl čs. zahraničního obchodu dle územní orientace⁸²

Obch.partner	1927	1929	1931	1933	strukturně
Německo s přístavy	32,4	30,6	29,8	24,4	výr.pasivní
Vývoz	28,4	22,9	19,0	19,8	
Dovoz	36,4	38,4	40,6	29,0	
nást.státy(Rak.,Mad., Pol.)	22,5	22,5	16,2	14,5	aktivní
Vývoz	26,7	25,8	18,8	18,2	
Dovoz	18,4	19,2	13,6	10,7	
Malá dohoda (Jug., Rum.)	8,0	6,7	8,5	6,9	výr.aktivní
Vývoz	9,1	9,4	8,9	7,1	
Dovoz	7,0	4,1	8,1	6,7	
velké státy dohody (Fr.,Br.)	8,8	8,2	10,7	11,3	rozporná
Vývoz	8,8	8,6	13,9	11,7	
Dovoz	8,8	7,9	7,5	10,8	
ost.evropské státy	16,2	17,3	21,9	21,0	rozporná
USA	5,9	6,3	5,5	7,6	aktivní
Vývoz	5,0	7,2	6,9	7,2	
Dovoz	6,9	5,5	4,1	7,9	
Zbytek světa	6,1	8,3	7,4	12,4	výr.aktivní

Zapojení Československa do světového obchodu, měřené podílem exportu na národním důchodu kleslo z 30% v roce 1929 na 13% v roce 1933⁸³. Ještě v roce 1938 to bylo jen 22%, což byla v té době jen průměrná evropská úroveň. Je pravda, že podíl obchodu se do roku 1938 snížil i ve státech s velkým vnitřním trhem (Francie, Německo) a v Rakousku, na druhou stranu řada malých zemí západní Evropy a severské země si míru svého vysokého zapojení do světové ekonomiky zachovaly a nezřídka i zvýšily. Balkánské země se zase přiblížily (Bulharsko dohnalo) Československu.⁸⁴ To potvrzuje velké strukturální problémy československého zahraničního obchodu.

Z hlediska územní orientace zůstal zachován, co do struktury, rozporný charakter čs. obchodu jak jsme nastínili v první kapitole, přesto v souvislosti s celkovým snížením obchodu, změnou územní orientace a celními bariérami prošla zbožová struktura vývozu i dovozu proměnou.

⁸² Spočítáno na základě dat z: Historická statistická ročenka, Prah 1985, s.854-55

⁸³ Lacina, V.: Zlatá léta československého hospodářství 1918-1929, Praha, Historický ústav AV ČR 2000, s. 119

⁸⁴ Průcha, V. a kol.: Hospodářské a sociální dějiny Československa v letech 1918-1992, I. díl - období 1918-1945, Brno, Doplněk 2004, s. 354

Snížil se podíl exportu dominujícího textilu (z 34,7% v roce 1929 na 27,9% v roce 1934), kde se navíc exportovalo více polotovarů do Británie či Německa místo hotových výrobků na trhy nástupnických zemí.⁸⁵ Výrazně se snížily vývozní možnosti zemědělských produktů, přitom export cukru se doslova zhroutil (na 1/18 hodnoty z roce 1924, kdy tvořil 14,3 % vývozu). K velké redukci došlo i u dalších tradičních výrobků spotřebního zboží, kde si udržely pozice jen konfekce, výroba papíru a sklářství. Přitom sklářství se muselo přeorientovat více na tabulové a technické sklo. Ve vývozu také znovu stoupl dosud klesající podíl dřeva a uhlí. Podíl vývozu strojů a chemických látek za krize kolísal, ale především zůstal malý (2,5-4% a okolo 2%), to znamená, že v absolutních číslech byly tyto produkty perspektivních odvětví redukovány podobně jako celý obchod. To signalizuje nízkou produktivitu těchto nových odvětví a neschopnost dostatečně zachytit světové trendy v době krize. Výrazný vzestup tak zaznamenal akorát export vlastních hutnických výrobků (z 11,3 % v roce 1929 na 15,6% v roce 1934).

III.5. Bankovníctví a kapitál

V prvním období hospodářské krize v Československu se v oblasti kapitálu a finančnictví střetávaly pozitivní vlivy končící investiční vlny 20.let a negativní dopady agrární a exportní krize. Zakladatelská a investiční činnost dosahovala velkých rozměrů na úrovni vrcholných konjunkturálních let a tři čtvrtiny akciových společností dosahovaly zisků a vklady v bankách narůstaly. Přitom však již klesal burzovní index cenných papírů, hlavně kvůli poklesu cen akcií zemědělských a průmyslových podniků, orientovaných na vývoz. Tyto podniky (asi čtvrtina z akciových společností) už v roce 1929 skončily s výraznou ztrátou, kterou se jim však v následujícím roce podařilo snížit. Volání podnikatelů po snížení úrokové míry, vyšla zatím Národní banka, i když v omezené míře, vstříc.

Důležité finanční ukazatele 1929-1934

Index	1929	1930	1931	1932	1933	1934
Akc.spol. v zisku (v %)	75	71	59	50	52	
Akc.spol. ve ztrátě (v%)	25	29	41	50	48	
Úhrný zisk akc.spol.(mil Kč)	461	579	215	-139	-15	
Změna kapitálu a.s. (mil Kč)	335	274	248	-52	34	-34
Burz.index (1929=100)	100	85	71	58	62	65
Vklady v bankách (1929=100)	100	109	114	112	106	106

⁸⁵ číselné údaje v odstavci jsou z Lacina, V.: Zlatá léta československého hospodářství 1918-1929, Praha, Historický ústav AV ČR 2000, s. 113-115 a z Průcha, V. a kol.: Hospodářské a sociální dějiny Československa v letech 1918-1992, I. díl - období 1918-1945, Brno, Doplněk 2004, s. 353-354

Situace se radikálně změnila v létě a na podzim roku 1931, po pádu jedné z největších vídeňských bank Creditanstaltu a německých bank DANAT a Dresdner Bank, kdy začalo i v Československu vybírání vkladů, které nejvíce postihlo Českou banku Union, Českou eskomptní banku a Anglo-Pragobanku. Současně začal západní kapitál stahovat své krátkodobé úvěry z celé střední Evropy a v cizině zamrzaly platby za vyvezené zboží v důsledku platební neschopnosti ostatních střeoevropských států. I Československu klesly zásoby deviz. V září navíc devalvovala libra a celý tzv. šterlinkový blok států, což ještě posílilo odliv zahraničního kapitálu. Snaha Národní banky zabránit odlivu peněz zvyšováním úrokových měr, ale dále a v nejkritičtějším období podlamovala domácí úvěrní a investiční činnost.

Banky řešily hromadné vybírání vkladů a zamrzání pohledávek v cizině bezprostředně z vnitřních zdrojů snižováním akciového kapitálu a rezervních fondů. Z dlouhodobého hlediska se ale samozřejmě snažily zajistit si bezpečí a stabilitu pro případ dalších nenadálých výkyvů naopak tím, že rezervní fondy začaly výrazně navyšovat a svoji aktivitu soustředily do budoucna více na bezpečné, i když neproduktivní obchody se státem.⁸⁶

Snižování bankovních vkladů, zamrzlé pohledávky, zvyšování rezerv a přesun k bezpečnému uložení peněz ve státních cenných papírech ze strany bank, se samozřejmě drasticky odrazilo ve sníženém úvěrování podnikové sféry. Restriktivní úvěrová politika bank ve spojení s vysokými výchozími sazbami centrální banky a sníženou ziskovostí firem představovaly smrtící úder pro hospodářskou činnost řady středních a menších podniků. Řada z nich musela ukončit svou činnost pro nedostatek provozního kapitálu a nemožnost získat úvěr na snesitelný úrok, přestože měla dostatek objednávek.⁸⁷ Velké koncernové podniky přežívaly, ale jasně se ukazovalo, že zástupci bank v jejich správních radách sledují na prvním místě prospěch a bezpečí svého peněžního ústavu a zájem koncernového podniku nutně potřebujícího k rozvoji investice k modernizaci a racionalizaci výroby je pro ně až sekundární.⁸⁸

Je potřeba ale říci, že míra rentability podnikání v jednotlivých sektorech se značně lišila. Jak můžeme vidět v tabulce, většina (v roce 1932 přesně polovina) akciových

⁸⁶ „Svou bankovní politiku jsme přizpůsobili dané situaci, která nám velela být opatrnými při poskytování nových úvěrů a mít k dispozici značné obnosy volných prostředků, poněvadž nevíme, co může v dobách nejistoty nastat. Ukládá nám to sice značné újmy úrokové, ale není pomoci, poněvadž nezdá se nám dnešní doba vhodnou pro umístění větších obnosů v úvěrech“. Vrchní ředitel Živnobanky J.Preiss na správní radě 12.10.1932 in Lacina, V.: Velká hospodářská krize v Československu 1929-1934, Praha, Academia 1984, s. 87

⁸⁷ Kubů, E., Pátek J. a kol.: Mýtus a realita hospodářské vyspělosti Československa mezi světovými válkami, Praha, Karolinum 2000, s. 183

⁸⁸ Tamtéž, s. 185

společností a tedy velkých podniků především v koncentrovaných a monopolizovaných oborech byla schopna i v dobách nejhlubší krize generovat nějaký zisk. Pohled na burzovní index z ledna 1932 nám ukazuje že kromě státních půjček a ostatních veřejných papírů si předkrizovou či vyšší hodnotu držely právě akcie domácích bank a pojišťoven, ale také dopravních podniků a pivovarů. Menší propad do jedné třetiny své hodnoty zaznamenaly také chemický, stavební a strojírenský průmysl, doly a kovoprůmysl vůbec. Drastický propad cen akcií ale pronásledoval nepřekvapivě především textilní a potravinářský průmysl, cukrovary a další lehký průmysl. V následujících letech se potom propadly akcie pivovarů a naopak posílily chemické společnosti.⁸⁹

Za poznámku ještě stojí, že do zahraničí během krize neodplýval pouze cizí kapitál, ale také domácí. Vysoké bariéry mezinárodního obchodu, jež způsobovaly nemožnost uplatnit na cizích trzích domácí výrobu, znamenaly například pro Tomáše Baťu nutnost vyvést kapitál a postavit výrobní závody přímo v místě odbytu. Největší byl však odliv židovského kapitálu v důsledku obav ze situace v Německu. Již v roce 1932 kapitálově opustili republiku důlní magnáti Petschové, Gutmannové a další. Po roce 1933 trend samozřejmě ještě zesílil.⁹⁰

⁸⁹ Lacina, V.: Zlatá léta československého hospodářství 1918-1929, Praha, Historický ústav AV ČR 2000, s. 97

⁹⁰ Vodička M.: Den, kdy došly prachy, Praha, Práh 2009, s.183-184

IV. Institucionální rámec hospodářské politiky a její vývoj do roku 1929

IV.1. Charakter hospodářské politiky

První světová válka svými rozměry a ničivostí překonala všechny dřívější konflikty. Válka také přetrhala dlouhodobé mírové trendy hospodářské politiky Rakouska-Uherska. Stát poprvé v dějinách převzal řízení hospodářství a vytvořil k tomu účelu celou řadu státních nebo státem kontrolovaných institucí. Pomocí válečných ústředen a průmyslových svazů rozhodoval o distribuci klíčových průmyslových zemědělských produktů a průmyslových výrobků a zastavoval výrobu v podnicích, které nebyly pro válku důležité. Pomocí rozsáhlé emise oběživa a řady cenových regulací vyvolal nejen zjevnou inflaci, ale latentní převis tezaurovaného oběživa, hrozícího další inflační vlnou ve chvíli uvolnění cen. Válkou zmohutnělo a zradikalizovalo se sociálně demokratické hnutí a revoluční nálady vytvářely tlak na politické a sociální reformy. Změnila se také politická mapa a poměr sil v Evropě. V Rusku zvítězila revoluce, a dohodové státy diktovaly podmínky poraženým. V prostoru mezi Ruskem a poraženým Německem a Rakouskem se zrodilo samostatné demokratické Československo postavené na konstruktivní československého národa a politicky orientované na Francii a Británii, přitom však výrazně hospodářsky provázané s poraženým Německem, Rakouskem, Maďarskem a dalšími nástupnickými státy, jak jsme o tom hovořili v druhé kapitole.

Z této situace vycházely hlavní cíle hospodářské politiky meziválečného období: jednak vybudování silné stabilní československé ekonomiky, která by měla vůdčí postavení mezi nástupnickými státy střední Evropy, a současně se stala respektovaným partnerem na širší mezinárodní scéně a tak snížila svou závislost na sousedících zemích. Za druhé získání rozhodujících pozic české (a zčásti slovenské) podnikatelské vrstvy v československé ekonomice. Jakkoliv tyto hlavní cíle rezonovaly u nejvýznamnějších zájmových skupin, tedy především skupiny Živnobanky a agrárního politického hnutí a kapitálu, byly v dílčích momentech narušovány jejich partikulárními zájmy a cíli, vyplývajícími z věřitelské pozice Živnobanky v ekonomice a její majetkové role v průmyslu a převažující orientací agrárníků na zemědělství. Takováto prosazení partikulárních zájmů byla možná, jelikož ekonomická politika státu nestála na nějaké jednotné a neměnné hospodářské ideji státu. Byla výsledkem kompromisů v rámci pluralitního mocensko-politického systému s jeho proměnami v čase i vývoje na mezinárodní scéně.

Československá vláda nejprve převzala rakouský systém i mechanismus válečného řízení hospodářství. Po porážce radikální levice v prosinci 1920⁹¹, došlo v letech 1921 a 1922 k výraznému obratu od přímé státní regulace a ke zrušení vázaného hospodářství a jeho ústředí. Došlo k částečné obnově ekonomického liberalismu, kdy se hospodářská politika státu soustředila na vytváření obecných podmínek hospodářského růstu. Od roku 1925 lze ale znovu postupně pozorovat příklon k intervencionistickým praktikám, jež vrcholí řadou regulačních opatření na sklonku hospodářské krize.

IV.2. Mechanismus rozhodování a provádění

O základní orientaci státní hospodářské politiky rozhodoval do přijetí zmocňovacího zákona v roce 1933 parlament ve formě zákonů. Parlament prakticky přijímal jen ty návrhy, na kterých se dohodla vládní koalice. Vládní koaliční dohadování o hospodářské politice probíhalo zpravidla na půdě komitétu hospodářských ministrů, kterému předsedal ministr financí. Rozhodnutí předcházelo zpravidla mezirezortní připomínkové řízení.⁹²

Vykonavatelem a rozhodujícími subjekty ekonomické politiky státu byla příslušná ministerstva a několik centrálních úřadů. Do konce dvacátých let mělo rozhodující úlohu mezi hospodářskými rezorty ministerstvo financí. To připravovalo státní rozpočet a staralo se o jeho plnění. Kromě toho mohlo zasahovat do rozpočtů ostatních odvětví a dávalo souhlas k důležitým opatřením v rámci orgánů státní správy. Staralo se výběr daní a navrhovalo parlamentu nové daně a vypisování státních půjček. Staralo se také o celní politiku a správu cel, stejně jako o legislativu a dohled nad bankovním sektorem. Před zřízením Národní banky zastával její funkci Bankovní úřad při ministerstvu financí. Ve třicátých letech se ministerstvo stáhlo více do pozadí a soustředovalo se především na úlohu spolehlivého správce státních financí.

Od třicátých let přebíralo první místo ve státní hospodářské politice ministerstvo obchodu, průmyslu a živností. První oblastí kompetence tohoto ministerstva byla podpora, rozvoj a kontrola vnitřního obchodu a od roku 1922, po zrušení samostatného Úřadu pro zahraniční obchod, i zahraničního obchodu. Ministerstvo připravovalo zahraničně-obchodní smlouvy, zpracovávalo celní tarify, rozhodovalo o podpoře exportu a spolu s ministerstvem zahraničí se staralo o hospodářské zpravodajství ve světě. Druhou oblastí činnosti byl monitoring, podpora a příprava zákonů a nařízení v průmyslové oblasti. Sem spadala například nostrifikace, záležitosti akciových společností, spolků, kartelů a syndikátů, podpora

⁹¹ Průcha, V. a kol.: Hospodářské a sociální dějiny Československa v letech 1918-1992, I. díl - období 1918-1945, Brno, Doplněk 2004, s. 68

⁹² Lacina, V. – Slezák, L.: Státní hospodářská politika v ekonomickém vývoji první ČSR, Praha, Historický ústav ČAV 1994, s. 59

odborného školství a státní zakázky a subvence. Třetí sférou byla obdobná regulace živnostenského podnikání a cizineckého a lázeňského ruchu. V dopravní politice připravovalo ministerstvo společně s ministerstvem železnic dopravní tarify. Ministerstvo tak vytvářelo podmínky a pravidla podnikání, včetně subvencování, ale do vlastního hospodaření a výroby podniků nezasahovalo. Zde přenechávalo iniciativu zájmovým organizacím podnikatelů, obchodním a živnostenským komorám.

Dalším významným rezortem z hlediska hospodářské politiky bylo ministerstvo zemědělství. To určovalo nejen orientaci zemědělské politiky, ale zasahovalo i do rostlinné a živočišné výroby, do lesního hospodářství. V jeho kompetenci bylo i zemědělské výzkumnictví, podpora mechanizace, melioračních prací, plemenářství a zemědělské družstevnictví. Zemědělským subjektům poskytovalo řadu subvencí. K provedení pozemkové reformy byl ovšem zřízen samostatný Státní pozemkový úřad.

Čtvrtým důležitým hospodářským ministerstvem bylo ministerstvo veřejných prací. Kromě samotného provádění těchto veřejných prací, byl tento rezort pověřen pravomocemi týkajícími se všech oborů, v té době považovaných za technické. Šlo zejména o hutnictví, hornictví, chemii, elektrotechniku, automobilovou, vodní i leteckou dopravu, elektrifikaci, bytovou a infrastrukturní výstavbu.

K vrcholným orgánům hospodářské politiky československého státu patřily dále: ministerstvo železnic, ministerstvo pošt a telegrafů, Exportní ústav, Nejvyšší úřad cenový, Nejvyšší kontrolní úřad, Státní úřad statistický a Patentní úřad. Zvláštní postavení měly Poradní sbor pro otázky hospodářské, Státní rada živnostenská, a Celní poradní sbor do kterých nominovaly své zástupce různé soukromo-právní organizace, a jenž dávaly dobrozdání a návrhy v důležitých otázkách státního zájmu.⁹³

O provádění hospodářské politiky lze mluvit i v případě samospráv – zemských, okresních a obecních, jenž zajišťovaly z velké části veřejnou investiční činnost, když stavěly a udržovaly silnice, vodní toky, vodovody a kanalizace.

V hospodářském životě hrály kromě státní správy také velmi významnou roli samosprávné a zájmové podnikatelské a hospodářské organizace. Jejich aktivita se prolínala na všech úrovních, od poradenství, legislativních návrhů až po realizaci s aktivitou státní správy. Míra jejich aktivity byla komplementární k aktivitám státu. V průmyslu, kde stát zasahoval méně, byla rozvinutější, naopak v zemědělství, kde ministerstvo a jeho podřízené úřady intervenovaly více, byl vliv organizací tohoto typu slabší.

⁹³ Janák, J.: Vývoj správy v českých zemích v epoše kapitalismu, II.díl, Praha, SPN 1967, s.122-123

Takovými samostatně fungujícími organizacemi byly obchodní a živnostenské komory, které stát, jako povinné samosprávné organizace, pouze založil a více do jejich činnosti nezasahoval. Ve vztahu ke státní správě měly poradní úlohu a navíc vykonávaly v zastoupení státu část správní agendy a vyvíjely činnost podporující průmyslové, živnostenské a obchodní podnikání v rámci své územní působnosti. Podobnou funkci v zemědělství plnily zemské zemědělské rady, jenž se snažily o intenzifikaci zemědělské výroby a podporovaly šlechtitelství, plemenářství, meliorace a další. Jejich činnost však byla pouze dobrovolná.⁹⁴

Nejsilnější zájmovou organizací byl Ústřední svaz československých průmyslníků, jenž fungoval jako jednotná organizace českých, slovenských a od roku 1928 i německých průmyslníků. Předsednictvo svazu zaujímal jménem průmyslu stanoviska ke všem podstatným otázkám hospodářské politiky a vystupovalo s návrhy hospodářských opatření. Pro vládu bylo respektovaným partnerem a konzultovala s ním všechny návrhy hospodářských zákonů a nařízení. Ústřední svaz měl dvanáct sekcí (ty se ještě dále dělily regionálně), v nichž pracovalo jeden nebo více svazů, sdružujících firmy v určitém oboru. Tyto jednotlivé svazy koordinovaly činnost podniků, společný postup zaměstnavatelů při uzavírání kolektivních smluv, vyjadřovaly se ke státní politice v jejich odvětví, podporovaly technický rozvoj a některé zasahovaly i do odbytových a výrobních podmínek.⁹⁵

Druhou nejsilnější zájmovou organizací byl Svaz československých bank, jenž ve svých řadách soustředil všechny významné české, slovenské a německé banky. Podobně jako Ústřední svaz čs. průmyslníků byl respektovaným partnerem vlády a podílel se na legislativě v peněžnictví. V rámci svazu se sjednávaly pro členy závazné podmínky při poskytování úvěru, hlavně nejnižších (na úvěry) a nejvyšších (na vklady) úrokových měr. Svaz také působil při upisování státních půjček a při vytváření bankovních konsorcií.

Obdobným reprezentantem podnikatelů v obchodě byl ústřední svaz československého obchodu. V zemědělství existovaly jako zájmové skupiny pouze oborové jednoty a žádná jednotná zájmová podnikatelská organizace se zde nevytvořila.⁹⁶

⁹⁴ Sekanina, M.: Kdy nám bylo nejhůře? : hospodářská krize 30. let 20. století v Československu a některá její východiska, Praha, Libri 2004, s.70

⁹⁵ Nejvýznamnějšími svazy byly: sdružení kovoděného průmyslu československého, Spolek československých průmyslníků textilních, Svaz majitelů dolů, Sdružení československých průmyslů chemických a Ústřední spolek československého průmyslu cukrovarnického. Lacina, V. – Slezák, L.: Státní hospodářská politika v ekonomickém vývoji první ČSR, Praha, Historický ústav ČAV 1994, s. 64

⁹⁶ Zemědělská jednota ČSR se soustředila jen na informační a zvelebovací činnost.

IV.3. Rozhodující politická a kapitálová centra v průběhu času

V prvním období existence Československé republiky byla rozhodujícím subjektem ekonomické moci v zemi Živnostenská banka, v předválečném období nejsilnější národně česká banka a nejvýznamnější peněžní ústav v Čechách. Základ její moci a vlivu na hospodářskou politiku položily její úzké vazby na vládní kruhy a centrální úřady v Praze, zejména pak vazby, i když spíše volné, na národní demokracii. To se projevilo v pověření jejího vrchního ředitele Jaroslava Preisse vypracováním tzv. základního hospodářského zákona, který se pak v prvních pěti letech promítl do desítek „obyčejných“ zákonů. Z jejího okruhu vzešlo několik ministrů financí a ministrů obchodu, průmyslu a živností stejně jako řada vysokých úředníků těchto ministerstev, kteří zajišťovali její zájmy i pokud v čele nestál ministr patřící ke skupině.⁹⁷ Představitelé Živnobanky se uplatnili také v Úřadu pro zahraniční obchod, v Bankovním úřadě při ministerstvu financí resp. Národní bance a její vedoucí představitelé stáli také v čele Svazu československých bank nebo Ústředního svazu československého průmyslu. Živnobanka vystupovala především jako mluvčí finančního kapitálu a těžkého průmyslu. Na určování hospodářské politiky kromě zemědělství měla dominantní vliv až do roku 1925, kdy získala díky svému vítězství ve volbách největší podíl na řízení agrární strana. I poté si však Živnobanka zachovala značný vliv na řadu klíčových rozhodnutí, a až v roce 1934 byla přes její odpor prosazena devalvace čs. koruny, která znamenala odchod národní demokracie z vlády a rezignaci vedení Národní banky.

Personální vazba mezi Živnobankou a národní demokracií byla častá a intenzivní, na druhou stranu, ale relativně volná, také protože generální ředitel Živnostenské banky Jaroslav Preiss nepřipustil podřízení svého ústavu straně a v běžných obchodech se tedy na stranickou příslušnost nehledělo.⁹⁸ Samotná národní demokracie, přestože měla rozhodující zásluhu na vzniku samostatného československého státu, již v prvních volbách propadla a po celou dobu první republiky byla jen malou stranou i když určitě s nepoměrně větším politickým vlivem. Přes klesající význam v průběhu dvacátých let si udržela silný vliv ve sféře průmyslu, obchodu a živností, jejichž ministerstva s malou přestávkou řídila od roku 1922 až do roku 1934.

⁹⁷ Z ministrů financí šlo o Aloise Rašína, Augustina Nováka a Bohdana Bečku. Z ministrů obchodu to byli Rudolf Hotowetz, Ladislav Novák a Jan Dvořáček. Vencovský, F. a kol.: Dějiny bankovníctví v českých zemích, Praha, Bankovní institut 1999, s. 298

⁹⁸ Sekanina, M.: Kdy nám bylo nejhůře? : hospodářská krize 30. let 20. století v Československu a některá její východiska, Praha, Libri 2004, s.66

Druhou velkou skupinou, která určovala hospodářskou politiku vedle Živnobanky a Národní demokracie byl agrární politicko-ekonomický komplex podřízený agrární straně.⁹⁹ Ten dal o sobě, mimo vnitřních zemědělských záležitostí, poprvé výrazně vědět v roce 1925, když prosadil přes odpor průmyslových kruhů agrární cla na dovoz zemědělských produktů. Tento blok vedle agrární strany sestával z řady zájmových a odborných organizací v zemědělství (např. Ústřední jednota českých řepářů¹⁰⁰, Domovina jako organizace uchazečů o půdu, zemědělské rady Čech, Moravy i Slovenska nebo Československá akademie zemědělská), zemědělských družstev sdružených od roku 1921 v Centrokooperativě, a Agrární banky.¹⁰¹ Cílem agrární banky, kapitálově mnohem slabší než Živnobanka bylo stát se hlavní úvěrovou centrálou zemědělského podnikání a proniknout do všech oblastí průmyslové výroby bezprostředně provázané se zemědělstvím. Za politické pomoci agrárníků ve vládě banka vytvořila rozsáhlý cukrovarnický koncern, pronikla do zemědělského lihovarnictví a částečně i do pivovarnictví, mlynářství či výroby zemědělských strojů. Od roku 1925 pak začala pronikat i do dalších oblastí průmyslu. V 30. letech pak političtí představitelé agrárního hnutí pomohli Agrární bance dokonce zakotvit v prestižních firmách zbrojního, strojírenského, chemického a hutnického průmyslu.¹⁰² Do poloviny dvacátých let vzešla ze správní rady Agrobanky řada politických představitelů agrárního hnutí, kteří byli pověřováni vládními a úřednickými funkcemi. Agrární straně se totiž podařilo monopolizovat si po celé meziválečné období ministerstva zemědělství, vnitra a Státní pozemkový úřad.

Agrární blok byl více vnitřně diferencovaný, než skupina Živnobanky. Střetávaly se v něm zájmy velkostatkářské skupiny orientované především na vnitřní domácí trh, drobných pozemkových vlastníků a prostého vesnického obyvatelstva, ale také agrárně-průmyslového směru orientovaného na export (cukr, pivo, dřevo, slad, ale i další exportní odvětví) spojeného více s Anglo-Prago bankou.¹⁰³ Skupinu této banky a jejího exportního koncernu bychom však, vzhledem k jejím specifickým cílům, i politické podpoře „Hradu“ a

⁹⁹ oficiálně Republikánská strana maloroľnického a zemědělského lidu

¹⁰⁰ odtud vzešli dva předsedové vlády za agrárníky Antonín Švehla a František Udržal, stejně jako ministr Bohdan Bradáč.

¹⁰¹ Lacina, V. – Slezák, L.: Státní hospodářská politika v ekonomickém vývoji první ČSR, Praha, Historický ústav ČAV 1994, s. 54

¹⁰² Šlo o brněnskou Zbrojovku, Škodovy závody, Spolek pro chemickou a hutní výrobu v Ústí a Vítkovické horní a hutní těžířstvo. Vencovský, F. a kol.: Dějiny bankovnictví v českých zemích, Praha, Bankovní institut 1999, s. 339

¹⁰³ Jejím prezidentem byl moravský agrárník a druhý ministr financí za agrárníky Kuneš Sonntag a členem správní rady například Karel Engliš, kterého si později vybrali za ministra financí, agrární předsedové vlád Antonín Švehla a Jan Malypetr. Tamtéž, s.312

orientaci na dohodový kapitál mohli považovat za další výrazně slabší samostatnou zájmovou skupinu.¹⁰⁴

Levicově orientované strany ve vládní koalici se soustřeďovaly především na sociální politiku a ovládaly k tomu příslušná ministerstva. Přestože, zvláště bezprostředně po vzniku státu nebo v průběhu krize, formulovaly svá stanoviska i k otázkám hospodářské politiky, ve vládě je nedokázaly prosadit. Spíše „vyměňovaly“ vládní podporu jejich návrhů sociálních opatření za jejich podporu hospodářské politice, formulovanou výše jmenovanými skupinami.

Zájmy německé menšiny vzhledem k jejímu odmítnutí nově vzniklého státu nebyly zpočátku vůbec reprezentovány. V průběhu 20.let se však velká část německo-jazyčného kapitálu postupně s existencí Československa smiřovala a zapojovala do hospodářsko-politického života. První vlaštovkou byla v roce 1929 přeměna pražské německé Boemische Escomptebank za účasti Živnobanky na smíšenou česko-německou banku, Českou eskomptní banku a úvěrní ústav, ta se poté zapojila do konsorcia bank pro státní operace. Následující rok ji vstupem do Svazu československých bank následovala většina významných německých bank. V roce 1926 se německé strany agrární a křesťansko-sociální staly členy vlády. O dva roky později vstoupilo německé průmyslnické sdružení Hauptverband der deutschen Industrie do Ústředního svazu československých průmyslníků, ale již předtím s čs.sdružením spolupracovalo.¹⁰⁵ Po roce 1930 se začal trend obracet. Těžké postižení exportních odvětví spotřebního průmyslu v Sudetech a neochota vlády problém výrazněji řešit, stejně tak jako prodlužující se krize v Československu, v době, kdy se situace v Německu obrátila k růstovému trendu, znamenala postupný příklon německého obyvatelstva k orientaci na nacistické Německo a Henleinovu Sudetendeutsche Heimatsfront. Také analýza provádění pozemkové reformy, zadávání státních zakázek a organizace veřejné správy ukazuje na zjevnou diskriminaci Němců.¹⁰⁶

Představitelé slovenských stran a kapitálu se soustředili především na získání pozic a vlivu na věci týkající se Slovenska, na vnitřní problémy Slovenska a na získávání státní

¹⁰⁴ Lacina, V. – Slezák, L.: Státní hospodářská politika v ekonomickém vývoji první ČSR, Praha, Historický ústav ČAV 1994, s. 55

¹⁰⁵ Peroutka píše, že již v roce 1918 se němečtí podnikatelé na Poradě ve Vídni shodli, že „německý průmysl tíhne do Čech, nikoliv do Německa a že by nesnesl volnou konkurenci s průmyslem říšskoněmeckým“. Peroutka, F.: Budování státu, Praha, Lidové noviny, 1991

¹⁰⁶ Emanuel Rádl k tomu píše: „Ministerstvo nařídilo akciovým společnostem, že jejich zřízení v českých městech musejí umět česky, že němečtí zřízení musejí býti propuštěni, diktovalo propuštění dělnictva německého a přijímání českého, podporovalo boj českých měst proti německým (Mělník proti Ústí nad Labem), nedávalo Němcům zastoupení v hospodářských organizacích, které ovládalo. Vůbec se nepokládalo a dosud nepokládá za nespravedlivé vyloučiti Němce (jedině pro jejich němečtí) z hospodářské účasti všude tam, kde jest to možno.“ In Slezák, L.: Sudetští Němci a hospodářství první republiky, in Moderní dějiny 2, Praha, Historický ústav AV ČR 1994, s. 129-136

podpory pro slovenský průmysl, zemědělství, školství, budování infrastruktury a další. Do celostátní měnové, celní a daňové politiky zasahovali minimálně.

IV.4. Měnová politika a bankovní zákony

Nový stát se po rozpadu monarchie musel především vyrovnat s katastrofálním dědictvím v měnové a finanční oblasti. Bylo bezprostředně nutné zastavit prudký růst inflace, což bylo možné jen za podmínek, kdy se neumožní další navyšování oběživa Rakousko-Uherskou bankou lombardující válečné dluhopisy, a kdy se vyřeší problém tezaurovaného převisu oběživa vytvořeného disproporcí mezi válečným růstem oběživa a mnohem nižším růstem cen, který byl dán tvrdou cenovou regulací a vázaným hospodářstvím. První ministr financí Alois Rašín vytvořil tomu odpovídající koncepci měnové odluky a vytvoření samostatné československé měny spojené s měnovou reformou spočívající v zadržení podstatné části oběživa, jehož stažení z oběhu by bylo kryto výběrem dávky z majetku a progresivně stanovené dávky z přírůstku majetku za války.¹⁰⁷ Hlavní část této koncepce (kolkovací akce, vznik Bankovního úřadu při ministerstvu financí, rozhodnutí o dávce z majetku a emisi nových čs. státovek) pak byla legislativně schválena a realizována od února do dubna roku 1919.¹⁰⁸

I když se nepodařilo naplnit protiinflační záměr měnové reformy, vzhledem k nižšímu zadržení oběživa¹⁰⁹, než kterého chtěl Rašín dosáhnout a při výběru majetkových dávek docházelo k potížím a jejich výběr se protahoval, měnová opatření otevřela cestu k hospodářskému osamostatnění Československa. Nepodařilo se také zatím, vzhledem k hospodářskému rozvratu a politické nejistotě, dosáhnout toho, aby byla československá měna vnímána jako pevná. Hodnota kurzu koruny se pohybovala ve velkých výkyvech, sledujících vývoj německé marky a postupně klesla od února 1919 z hodnoty 26 švýcarských centimů na 5 centimů února 1920. Teprve v roce 1921 se kurz osamostatnil a stabilizoval na 8 centimech. Ve srovnání s důležitými světovými měnami byla kupní síla koruny doma o mnoho vyšší než by odpovídalo měnovému kurzu, což značně usnadňovalo vývoz a také umožňovalo dohodovému kapitálu získávat levně akcie československých podniků.

Alois Rašín a skupina kolem Živnobanky měli, ale jiné záměry. Chtěli dosáhnout vyšší hospodářské samostatnosti a vyšší úrovně rozvoje nové republiky, zajištěním

¹⁰⁷ Rašín, A.: Můj finanční plán, Praha, Pražská akciová tiskárna 1920, s.54 -59

¹⁰⁸ Jde především o tyto zákony a vládní nařízení: č.84,86,119, 187 a 246 /1919,

¹⁰⁹ Ke konci roku 1919 bylo zadrženo jen 22,42 % z celkového množství oběživa podléhajícího reformě. Vokrouhlecký, J.: Komparace československých měnových reforem 1919, 1945 a 1953, Bakalářská práce, Praha IES FSV UK 2004, s. 27

repatriace průmyslového a bankovního kapitálu ze zahraničí do rukou českých podnikatelů (vyšší hodnota domácí měny znamená levnější nákupy v zahraničí), a takové kredibility její měnové politiky a adekvátní hodnoty koruny, která povede ke stabilnímu a udržitelnému růstu hospodářství a bohatství v Československu, a kdy se stane také centrem měnových obchodů pro střední a jihovýchodní Evropu.¹¹⁰ Za tímto účelem navrhovali deflační měnovou politiku, která by zvýšila hodnotu jednotky domácí měny na 20 švýcarských centimů. Přestože politicky jinde než v národní demokracii neměla tato koncepce podporu, ale měla naopak mnoho odpůrců, podařilo se přejít k její realizaci. Intervencemi na měnovém trhu se podařilo dočasně držet korunu těsně pod hranicí 20 centimů. Domácí ceny i export začaly prudce klesat, v ekonomice propukla deflační krize, o jejíchž dopadech na domácí bankovníctví, průmysl a jeho vlastnickou strukturu jsme mluvili na několika místech II.kapitoly. Pro oblast hospodářské politiky, o které mluvíme, je důležité, že pády bank nabyly takového rozsahu, že vyvolaly potřebu státního zásahu. Ten měl podobu rozsáhlé sanační akce, k jejímuž provedení vydal v letech 1924 až 1926 řadu zákonů a nařízení.¹¹¹ Nejdříve stát zřídil „Zvláštní fond pro zmírnění ztrát povstálých z poválečných poměrů“, z kterého vyrovnal závazky tří větších likvidovaných bank, a sanoval řadu dalších (včetně ústavů lidového peněžnictví), jež se dostaly do potíží. Druhým krokem bylo jednak zavedení určité formy pojištění bank do budoucna ve formě Všeobecného fondu peněžních ústavů, do kterého banky musely odkládat část úroků z přijatých vkladů. Za druhé zavedení takových zákonných opatření a vytvoření kontrolní instituce, které by zajišťovalo zpřísnění podmínek pro zakládání bank, usměrnění jejich funkcí, zvýšení trestní a majetkové odpovědnosti vedoucích orgánů bank a zostření kontroly hospodaření bank.¹¹²

Vývoj směnného kurzu, indexu spotřebitelských cen a vývozu v průběhu let deflační politiky¹¹³

rok	Prům.kurz 1Kč/šv.centimů	Index spotř.cen (1914=100)	Vývoz v mld.Kč.
1921	15,2	1 674	29,2
1922	14,5	976	19,5
1923	16,7	958	13,8
1924	15,2	1 014	17,0

Na konci roku 1922 bylo na poradě finančních kruhů rozhodnuto upustit od další deflace a dále jen stabilizovat korunu na hodnotě 16 švýcarských centimů. Okolo této

¹¹⁰ Lacina, V. – Slezák, L.: Státní hospodářská politika v ekonomickém vývoji první ČSR, Praha, Historický ústav ČAV 1994, s. 18

¹¹¹ především zákony č. 237,238,239/1924

¹¹² Vencovský, F.: Vzestupy a propady čs. koruny, Praha, Oeconomica 2003, s.48

¹¹³ Tamtéž,s.48

hodnoty se pak koruna pohybovala celý zbytek dvacátých let. Československo se stalo první střeoevropskou zemí s pevnou a stabilní měnou. Udržování této stabilní hodnoty od roku 1923 se neopíralo o žádné zákonné ustanovení až do dubna roku 1925, kdy teprve novela zákona o zřízení Národní banky jí uložila udržování stabilní hodnoty čs. koruny.¹¹⁴

Národní banka zahájila činnost od 1. dubna jako na vládě nezávislý veřejný ústav, který stát pověřil, aby prováděl správu československé měny. Správa financí tak byla oddělena od řízení měny. Toto oddělení a nezávislost Národní banky bylo důležité proto, aby skrze ní vlády skrytě neprofinancovaly státní dluh emisí oběživa, jak se tomu dělo v poválečných letech.¹¹⁵ Díky hospodářské konjunkturu a politické stabilitě se Národní bance dařilo následující léta poměrně bez obtíží udržovat stabilní kurz měny, zásobu devizových rezerv a regulovat úvěrový systém i oběh platidel. V roce 1928 mohla být dokonce zrušena devizová vázanost. O rok později se stoupencům pevné měny, tedy zastáncům deflační politiky a kovového krytí měny, podařilo prosadit připoutání československé měny ke zlatu v poměru 44,58 mg zlata za jednu československou korunu. Národní bance přitom bylo uloženo udržovat na této úrovni směnný kurz a zajistit krytí koruny zlatem nebo zlatými devizami bez ohledu na případné znehodnocení rozhodujících světových měn.¹¹⁶ Tento požadavek spolu s vysokou zlatou paritou se ukázaly značně problematické v následujících letech hospodářské krize.

IV.5. Státní finance a daňová politika

Státní rozpočty v letech 1919-1925 byly navrhovány jako schodkové a s výjimkou roku 1921 také schodkem skončily.¹¹⁷ To bylo v příkrém rozporu s tehdejší národohospodářskou představou o nutnosti vyrovnaného státního rozpočtu. Rozpočet byl proto členěn na víceméně vyrovnanou část řádnou a schodkovou část mimořádnou, spojovanou s problémy poválečné stabilizace. V mimořádných kapitolách končilo vše, co souviselo s nevyjasněnou poválečnou situací a vše, pro co se podle rakouských zvyklostí nenašla kapitola a kolonka v řádném rozpočtu. V dalších letech se od této praxe jen pomalu upouštělo.¹¹⁸

Od roku 1926 byly už rozpočty navrhovány výhradně jako přebytkové (ovšem jen rozpočty vlastní státní zprávy), přestože se je až na výjimky nepodařilo realizovat. A pokud

¹¹⁴ Sb. z. a n., č. 102/1925

¹¹⁵ Blíže k tomu: Horáček, C.: Zakrytá inflace. In: Obzor Národohospodářský, Praha, J. Otto 1921, s. 147

¹¹⁶ Sb. z. a n., č. 160 a 209/1929

¹¹⁷ V roce 1921 přitom došlo k přebytku výhradně v důsledku plnění zákona o dávce z majetku.

¹¹⁸ Například výdaje ministerstva sociální péče byly trvale a z větší části mimořádné, a to i v letech konjunktury

ano, tak pouze zásluhou zvýšených příjmů a nikoliv snížených výdajů.¹¹⁹ To naznačuje, že se žádné vládě nepodařilo výrazněji omezit ani zefektivnit práci přebujelé státní byrokracie. Státní rozpočty do roku 1927 navíc nezahrnovaly investiční výdaje, hospodaření státních podniků, a prostředky přidělované a inkasované od samospráv. Jejich zohlednění by posunulo saldo rozpočtů záporným směrem. Další nelichotivé světlo vrhá na státní hospodaření fakt, že přestože byly rozpočty velmi pečlivě členěny ve snaze nedávat žádnou volnost nižším složkám státní správy, skutečné výsledky jak příjmů, tak výdajů se vždy výrazně lišily od těch předpokládaných a plánovaných.¹²⁰ Zvláštní je také silné nadhodnocení předpokládaných správních i podnikových investic oproti skutečným výdajům, stát tak v realitě nevyužíval možností, které si sám v této oblasti vytvářel.

Přehled vládních výdajů a příjmů v letech 1919-1927 (v mil.Kč)*¹²¹

Rok	Rozpočet			Skutečnost		
	výdaje	příjmy	saldo	výdaje	příjmy	saldo
1919	8 615	3 710	-4 905	7 449	4 736	-2 713
1920	11 604	7 804	-3 800	13 932	13 455	-477
1921	21 890	17 299	-4 591	20 388	20 725	337
1922	23 076	18 884	-4 192	22 051	18 711	-3 340
1923	22 371	18 812	-3 559	19 465	16 621	-2 844
1924	19 223	16 391	-2 832	19 865	18 047	-1 818
1925	17 291	15 700	-1 591	19 150	17 796	-1 354
1926	17 429	16 934	-495	18 256	20 585	2 329
1927	18 481	18 501	20	19 464	19 356	-108

* Včetně výdajů na investice, státní podniky, podíly samosprávných svazků a obsluhu státního dluhu. Nižší výdaje než plánované jsou pak především výsledkem nenaplněných investičních rámců, ne snížení výdajů vlastní státní správy.

Československo přejalo od Rakouska poměrně komplikovanou a neracionální soustavu daní včetně nejrůznějších druhů válečných a samosprávných přírážek k daním.¹²² Navíc zvýšilo daňové zatížení zavedením plošné, ale nízké daně z obrátu na veškeré podnikání, vysoce progresivní dávky z majetku a přírůstku majetku za války, 30% dávky z uhlí (v roce 1924 sníženou na 10%), která představovala velký problém pro konkurenceschopnost domácích výrobců během deflační krize a množstvím malých spotřebních daní, jejichž seznam působí snahou zdanit vše, co připadá v úvahu. Na

¹¹⁹ Kubů, E., Pátek J. a kol.: Mýtus a realita hospodářské vyspělosti Československa mezi světovými válkami, Praha, Karolinum 2000, s. 25

¹²⁰ SP RČS III, Praha 1928, s. 392-393

¹²¹ Kubů, E., Pátek J. a kol.: Mýtus a realita hospodářské vyspělosti Československa mezi světovými válkami, Praha, Karolinum 2000, s. 28

¹²² Přírážky samosprávných obcí, okresů a zemí k daním byly často vyšší než samotné daňové sazby a hlavně nejednotné. To vedlo k neoptimálnímu rozmístování kapitálu a podnikání. Lacina, V.: (Staro)nové daně v novém státě : daňová reforma v první československé republice, in Dějiny a současnost, Roč. 24, č.2, Praha, Historický ústav AV ČR 2002, s.24

Slovensku a Podkarpatské Rusi navíc platil odlišný daňový systém. Přitom stát v poválečných letech poskytoval úlevy a odpouštěl některé nedoplatky.

Všechny jmenované věci, stejně tak jako neustálé přesuny v rozpočtovém řádu a nepořádek při vyměřování a výběru daní¹²³, si vyžadovaly provedení důkladné rozpočtové a daňové reformy, o níž se zasloužil ministr financí Karel Engliš. Tomu se podařilo do rozpočtu pro rok 1927 prosadit novou rozpočtovou konstrukci, která umožňovala zprůhlednění rozpočtové politiky státu rozdělením na čtyři oddíly, a to rozpočet státní správy, hospodaření státních podniků, nevýdělečné hospodářské subjekty státní správy a rozpočet státního dluhu.

Dále navrhl a v roce 1927 prosadil berní reformu, která sjednocovala daňový systém na území celého státu, který zjednodušila a zprůhlednila.¹²⁴ Jádrem reformy byl zákon o přímých daních, který shrnoval dosavadní spleť rozptýlených a nejednotných předpisů do jednoho zákona, kde přesně všechny jednotlivé daně vymezoval, včetně obecných ustanovení jako příslušnosti, lhůt, vyměřovacího a exekučního řízení. Hlavní význam však spočíval ve snížení daňového zatížení podnikatelů. Druhým pilířem reformy byl zákon o nové úpravě finančního hospodaření svazků územní samosprávy, jež vymezoval maximální výši samosprávných přírážek. Třetí zákon o stabilizačních bilancích vytvářel předpoklady pro rovné oceňování majetkové podstaty podniků a jejich spravedlivější zdaňování o omezení podvodů. Tyto kroky vytvořily lepší podmínky pro podnikání a snížením daňového zatížení podpořily konkurenceschopnost československých podniků. Slabinou reformy bylo, že nepředstavovala celkovou reformu tvořící koncepční daňový systém a nezahrnovala oblast nepřímých daní.¹²⁵ I přesto byla významným krokem vpřed a to i v mezinárodním srovnání, jelikož žádná další nástupnická země, ani Německo, nebyla schopna takovou reformu, především pro nedostatek potřebné shody, prosadit.

Výrazně schodkové hospodaření státu v prvních letech republiky si vyžádalo vypsání mnoha státních půjček, které byly úspěšně upisovány z vnitřních zdrojů republiky za pomoci domácích bank. První byla tzv. Půjčka svobody ve výši 1 mld., která byla vypsána již v listopadu 1918 a pokrývaly se z ní náklady na budování nového státního aparátu. Po ní následovaly ještě tři další všeobecné a několik menších účelových půjček. V letech

¹²³ Daňové základy se totiž nevyměřovaly jednotně, a nepřehledný systém daňových předpisů stejně jako řada odepisovatelných položek skýtal velké možnosti daňových úniků. Nepřehlednost vedla také k velkému problému s výběrem daní, vznikem velkých a špatně vymahatelných nedoplatků a obecně k neúnosnému nárůstu agendy finančních úřadů. Lacina, V.: (Staro)nové daně v novém státě : daňová reforma v první československé republice, in Dějiny a současnost, Ročník 24, č.2, Praha, Historický ústav AV ČR 2002, s.24

¹²⁴ Ta měla podobu tří samostatných zákonů č. 76,77 a 78/1927

¹²⁵ Přestože v návaznosti na tuto reformu došlo k závažné změně toku u některých spotřebních daní, které byly ze státního rozpočtu přeměšovány do veřejných fondů určených k podpoře souvisejících aktivit.

konjunktury se sice zadlužení podařilo konsolidovat, ale ne snížit. Podle rozpočtové uzávěrky v roce 1930 dosahoval dluh 29,9 mld. Kč, což představovalo 42,5% odhadovaného HDP.¹²⁶ Z toho převažující část tvořil vnitřní dluh vznikající ze zmíněných státních půjček a jen 6,3 mld. zahraniční dluh, který byl z poloviny tvořen závazky, které ČSR musela převzít na základě rozhodnutí mírové konference v Paříži, snížené potom reparační komisí právě v roce 1930 na 2,96 mld. Kč. Druhá polovina potom připadala na dosud nesplacené především americké a britské půjčky na poválečný nákup surovin, repatriaci legií a upevnění kursu koruny.¹²⁷ Splácení úroků výrazně zatěžovalo státní rozpočet a vnitřní zadlužení znamenalo zavázání značného množství domácího kapitálu ve státních půjčkách.

IV.6. Zásahy do vlastnických a kapitálových poměrů

Důležitou součástí hospodářské politiky v poválečném období byly dvě významné akce, které uzákonil parlament v roce 1919 a probíhaly prakticky po celá dvacátá léta. Šlo o nostrifikaci a pozemkovou reformu.

Aby bylo možné vybudovat samostatnou československou ekonomiku, v které získají přední postavení čeští podnikatelé a české banky bylo nutné dosáhnout přenesení sídel většiny klíčových firem podnikajících v Československu na území nového státu. Tyto velké i střední firmy, téměř dvě stě společností, totiž dosud sídlily mimo kontrolu nového státu, v hospodářském centru monarchie, ve Vídni, kde byly i úvěrovány vídeňskými velkobankami. Samotný proces nostrifikace započal drobnou nostrifikací několika soukromých železničních společností a spontánní činností podniků, které vzhledem k nedostatku československé měny v rakouských bankách po měnové odluce, hledaly nové úvěrové vazby na československé banky stejně jako potřebný kontakt s novou státní mocí. Řada podniků tedy sama usilovala o přenesení sídla, ale rakouské úřady je brzdily.¹²⁸ Ještě před vlastní akcí ze strany státu se domácí banky spojovaly s rakouskými bankami do syndikátů, které se podílely na repatriaci kapitálu do českých rukou, ať již formou navyšování základního jmění a nebo přímými odprodeji majetku.

Samotný zákon o nostrifikaci byl pouze rámcový a k vlastnímu započetí nostrifikace došlo až na základě vládního nařízení po dohodě s Rakouskem, jež se v srpnu 1920 zavázalo nebránit přenášení sídel výměnou za čs. finanční a materiální pomoc

¹²⁶ Mitchell, B.R.: *European Historical Statistics 1750-1975*, London, Macmillan 1981, s. 819-822

¹²⁷ Vencovský, F.: *Vzestupy a propady čs. koruny*, Praha, Oeconomica 2003, s.73

¹²⁸ např.: Spolek pro chemickou a hutní výrobu, Královská cementárna a cukrovary Schoeller.

(K dohodě s Maďarskem došlo po dlouhých průtazích až v roce 1927).¹²⁹ K provádění nostrifikace byla zřízena nostrifikační komise při ministerstvu obchodu, průmyslu a živností. Ta především v průběhu let 1920 až 1924 určovala akciové společnosti a společnosti s ručením omezeným podléhající nostrifikaci a vyzývala je k přenesení sídla na území nového státu. To buď probíhalo prostým přenesením sídla společnosti a nebo rozdělením původní společnosti, které spočívalo v tom, že mateřská zahraniční společnost založila dceřinou společnost v Československu, které odprodala závody na našem území, přičemž si většinou ponechala rozhodující balík akcií své dcery. Během procesu nostrifikace komise dbala na to, aby v nových správních radách tvořily kvalifikovanou většinu správních rad občané Československa a členové ředitelství zde byli hlášeni k pobytu. Nostrifikované podniky také musely být vybaveny dostatečným kapitálem, na jehož navyšování se podílela již zmíněná konsorcia bank. Získání převahy pro český kapitál usnadňovalo dvou a půl násobné zhodnocení čs. koruny oproti rakouské koruně. Celkem bylo nostrifikováno 231 společností s úhrnnou kapitalizací ve výši 2 mld. Kč, což byla více než třetina akciového kapitálu v ČSR.¹³⁰

Nostrifikace proběhla také v bankovníctví a pojišťovnictví, kde se však řídila nařízením ministerstva financí o filiálkách vídeňských bank. Na rozdíl od průmyslových podniků, v bankovníctví vláda přímo prosazovala kapitálové přesuny. Při nostrifikaci bank se tedy uplatnil český, domácí německý a dohodový kapitál. Vláda ve snaze zainteresovat dohodové spojence na osudu Československa západoevropský kapitál všestranně podporovala ve vstupu do českého průmyslu i bankovníctví. Skupina kolem Živnobanky byla od roku 1921 zdrženlivější, každopádně po provedené deflaci zájem cizího kapitálu zřetelně poklesl. Nostrifikované části rakouských bank byly většinou později v rámci koncentrace kapitálu v bankovníctví převzaty některou z větších čs. bank. V konečném důsledku nejvíce nostrifikačním procesem posílily Živnobanka, největší domácí německá banka „Česká banka Union“, a Anglo-československá banka, která vznikla smlouvou z Anglo-rakouské banky a byla plně v anglickém vlastnictví. Pokud jde o posledně jmenovanou banku, stát, konkrétně ministerstvo financí v čele s Karlem Englišem, zasahovalo do jejích vlastnických a kapitálových poměrů i v druhé polovině 20. let. V roce 1927 iniciovalo nákup 25% podílu čs. státem a prodej 50% kapitálu dalším českým vlastníkům. O dva roky později, opět z podnětu ministerstva financí banka fúzovala s Pražskou úvěrní bankou a Českou komerční bankou, kterou tvořily nostrifikované filiálky vídeňské Merkurbanky. Snahou bylo vytvořit

¹²⁹ Zákon č. 12/1920 Sb. a vládní nařízení č.532/1920 Sb. z. a n.

¹³⁰ Lacina, V. – Slezák, L.: Státní hospodářská politika v ekonomickém vývoji první ČSR, Praha, Historický ústav ČAV 1994, s. 24

protiváhu Živnobance a oporu pro prodohodovou zahraniční politiku. Na závěr stojí za to zopakovat, že soustředění bank na nostrifikaci a repatriaci kapitálu vázalo zdroje, které by bývaly mohly být použity k investiční činnosti a budování nových perspektivních výrobních kapacit.

Hlad po zemědělské půdě na venkově a fakt, že třetina veškeré půdy patřila velkostatkům, převážně v majetku německé a maďarské šlechty a katolické církve, vyústil po vzniku samostatného státu v požadavek agrární reformy a její podpory ze strany agrární strany a levicových stran. Již v roce 1919 byl přijat rámcový záborový zákon, který byl pak konkretizován prováděcími zákony v průběhu roku 1920.¹³¹ Provádění pozemkové reformy bylo svěřeno Státnímu pozemkovému úřadu, ovládanému agrární stranou, která také reformu využila k upevnění svého vlivu na venkově.

Příděl zabrané půdy vrcholil v polovině dvacátých let, ale reforma byla dokončena až v roce 1935. Ve svém uskutečněném provedení byla podstatně mírnější než jak původně její iniciátoři požadovali a než dával prostor rámcový záborový zákon. Z více než 4 mil. hektarů původně zabrané půdy bylo pro účely reformy použito pouze 44% a pouze 19% bylo přiděleno v rámci drobného přídělu půdy 638 tis. drobných zájemců.¹³² Necelými 6% kvalitních tzv. zbytkových statků byly posíleny perspektivní zemědělské závody a zbytek z přidělované půdy, většinou lesů, získaly státní lesy a jednotlivé obce a okresy. Nepřidělená půda byla trvale, nebo na dalších 20 let, navrácena původním vlastníkům, zvláště církvi.

Jak můžeme vidět v tabulce v části II.3. reforma nepředstavovala dramatickou změnu ve velikostní struktuře zemědělské výroby a drobné příděly zemědělské půdy neparalyzovaly efektivnost zemědělské výroby, ostatní součásti reformy spíše zlepšily podmínky pro modernizaci zemědělství, vzestup výroby a její rentability.¹³³ Politicky podpořila identifikaci venkovského obyvatelstva s novým státem a omezila pozemkové vlastnictví cizí šlechty.

IV.7. Zahraničně-obchodní politika

V zahraničně-obchodní politice až do roku 1922 převažovala dominantní regulační role státu. Hlavním prostředkem bylo povolovací řízení, které bylo nejprve soustředěno v Dovožní a vývozní komisi a jednotlivých oborových syndikátech a komisích. Od roku 1920 byla tato agenda centralizována v Úřadu pro zahraniční obchod. Dovožní cla a obchodní smlouvy hrály v tomto počátku menší roli.

To se změnilo s postupující hospodářskou konsolidací a úsilím většiny evropských států o návrat k většímu ekonomickému liberalismu. Dovožní, ale i především vývozní

¹³¹ Zákony č. 215 a 330/1919 Sb. a č. 81 a 329/1920 Sb. z. a n.

¹³² Lacina, V.: Zlatá léta československého hospodářství 1918-1929, Praha, Historický ústav AV ČR 2000, s. 134

¹³³ Tamtéž, s.135

omezení stejně jako cla a poplatky byly postupně redukovány. V oblasti vývozu od konce roku 1921 již neexistovala rozsáhlejší omezení. Docházelo k cílevědomému přechodu od bezesmluvních obchodních vztahů a poválečných kompenzačních vztahů či kontingentace¹³⁴ k řádným obchodním smlouvám s doložkou nejvyšších výhod. Vývoz byl dále podporován odpisy z daní, vývozními prémiemi a různými dalšími výhodami. Stát se také angažoval v pořádání mezinárodních výstav a veletrhů.

V československém dovozu byla situace komplikovanější. Přestože se Československo již od roku 1921 na hospodářských konferencích¹³⁵ hlásilo k liberalizaci zahraničního obchodu, ovšem při zachování určitých výjimek, tak praktický postup státu zvláště v oblasti dovozu byl přinejmenším problematický. Přestože Československo v počátku své existence nevalovalo cla na zemědělské produkty a suroviny, pohled do statistik ukazuje Československo jako stát protekcionistický s poměrně rozsáhlou celní ochranou domácí výroby, který převzal původní rakousko-uherský celní sazebník, jenž diferencovaně zvyšoval za použití přírážek a koeficientů, tak, že dosáhl v roce 1921 zhruba dvounásobku původních hodnot.¹³⁶ To umožňovalo přežívání zastaralých podniků na domácím trhu a nevytvářelo dostatečný tlak na dostatečné strukturální změny a modernizaci. Na druhé straně podle některých autorů převažoval z dlouhodobého hlediska pozitivní efekt úspěšného zavedení nových domácích výrob např. automobilů, některých oborů zbrojního průmyslu a řady nových chemických výrobků.¹³⁷ Přestože nový celní sazebník z roku 1927 znamenal určité uvolňování celních bariér, v celkové výši dovozních cel nás však řadil stále spíše k agrárním státům střední a jihovýchodní Evropy, než vyspělým průmyslovým státům. Přes snížení asi poloviny položek, zůstávala dovozní cla v řadě oborů na vysoké výši, dovozní clo například na železo činilo 50%, na strojírenské výrobky 46%, na chemické výrobky 43%, na sklo a papír 32% a na kožařské výrobky 21% hodnoty zboží.¹³⁸

¹³⁴ Kompenzační vztahy jsou postaveny na vyrovnávání hodnoty vyvezeného zboží protihodnotou dovezeného zboží. Kontingentace je založena na stanovování max. kontingentů pro vývoz a dovoz jednotlivých zboží

¹³⁵ V roce 1921 na konferenci nástupnických států v Portorose nebo na mezinárodních konferencích v Janově v roce 1922, a na zvláště důležité ženevské hospodářské konferenci v roce 1927, na základě níž byla podepsána v červenci 1928 všeobecná konvence v zásadě odstraňující dovozní a vývozní zákazy, ale s řadou výjimek.

¹³⁶ Kubů, E., Pátek J. a kol.: Mýtus a realita hospodářské vyspělosti Československa mezi světovými válkami, Praha, Karolinum 2000, s. 205

¹³⁷ Lacina, V.: Zlatá léta československého hospodářství 1918-1929, Praha, Historický ústav AV ČR 2000, s. 203

¹³⁸ Kubů, E., Pátek J. a kol.: Mýtus a realita hospodářské vyspělosti Československa mezi světovými válkami, Praha, Karolinum 2000, s. 207

Průměrná výše cla ve vybraných evropských zemích v roce 1927 (v %) ¹³⁹

Země	Clo úhrnem	Potraviny	Polotovary	Hot.prům.výrobky
Belgie	11,0	11,8	10,5	11,6
Rakousko	17,5	16,5	15,2	21,0
Německo	20,4	27,4	14,5	19,0
Francie	23,0	19,1	24,3	25,8
Itálie	27,8	24,5	28,6	28,3
Maďarsko	30,0	31,5	26,5	31,8
Československo	31,3	36,3	21,7	35,8
Jugoslávie	32,0	43,7	24,7	28,0
Rumunsko	42,3	45,6	32,6	48,5
Polsko	53,5	72,0	33,2	55,6

Kromě cel se však stát snažil utlumovat dovoz i dalšími způsoby. Například neudělováním koncesí zahraničním společnostem pro obchod v ČSR, hygienickými předpisy nebo méně výhodným úvěrováním dovozců. Také představitelé státu od vlády až po nižší úředníky dávali přednost domácím firmám a výrobkům, ať již pro svoji národní zahleděnost, nebo kvůli prosazování partikulárních zájmů politicky vlivných hospodářských skupin. Československo se svým celním protekcionismem a nakládáním s cizími společnostmi a jejich představiteli bylo považováno za zemi, která brzdí liberálnější vývoj.¹⁴⁰ Podporou vývozu a omezováním dovozu se každopádně podařilo dosahovat kladného salda obchodní bilance ve dvacátých letech.

Zvláštní pozornost si zaslouží zavedení vysokých, u některých produktů takřka prohibitivních, cel na zemědělské výrobky v roce 1925 a 1926. Ta prosadila ve volbách vítězná agrární strana společně s německými agrárníky za podpory zájmových zemědělských organizací. V roce 1925 tak byla nejprve zavedena tzv. klouzavá cla na některé důležité zemědělské produkty, avšak vzhledem k jejich nízké účinnosti byla v červnu 1926 nahrazena vyššími pevnými cly na veškerou významnou zemědělskou produkci, která byla ohrožována dovozy (obilí, mouku, mlýnské výrobky, ovoce, zeleninu, semena, dobytek, ryby, vejce, tuky a maso). V průměru představovala asi třetinovou celní přírážku k hodnotě zboží. Nový zákon z roku 1926 také stanovoval nepodkročitelné minimální celní sazby, které musely být dodrženy i v případě států s doložkou nejvyšších výhod.¹⁴¹

Toto opatření vybočovalo výrazně z trendu pozvolné liberalizace obchodu (i když je potřeba říci, že ve stejné době zavedla zemědělská cla i řada jiných států) a podvazovalo

¹³⁹ Průcha, V. a kol.: Hospodářské a sociální dějiny Československa v letech 1918-1992, I. díl - období 1918-1945, Brno, Doplněk 2004, s. 357

¹⁴⁰ Tamtéž, s.356

¹⁴¹ Zákon č.109/1926 Sb. z. a n.

možnosti čs. vývozu do agrárních států střední a jihovýchodní Evropy, které reagovaly odvetnými celními opatřeními uvalenými na dovoz československých průmyslových výrobků. Celní ochrana zemědělství tak podlamovala možnosti hospodářské a politické spolupráce s malodohodovými spojenci. Agrárníci argumentovali tím, že jen dohánějí průmysl, který se obklopil vysokými celními bariérami již v prvních poválečných letech, a také potřebou nenadřazovat mezinárodní prestiž státu domácí hospodářské realitě, jež se vyznačovala sníženou rentabilitou dovozem ohrožované zemědělské výroby, kterou se celní ochranou podařilo dočasně zlepšit.

Pokud jde o řízení devizového hospodářství, to bylo postupně uvolňováno po roku 1921, kdy obchodní bilance vykázala vysoce aktivní saldo. Počátkem roku 1924 bylo možné přejít od operativního řízení k systémovému řešení regulace devizového hospodářství v podobě devizového řádu.¹⁴² Od 1.ledna 1929 pak bylo devizové hospodaření až na výjimečné transakce zcela liberalizováno.¹⁴³

IV.8. Výstavba infrastruktury, podpora investiční činnosti a modernizace hospodářství

Již od svého vzniku se stát snažil podporovat elektrifikaci, modernizaci, rozvoj stavební a investiční činnosti. V roce 1921 byly přijaty zákony o stavebním ruchu a daňových úlevách pro obytné stavby, které nastavily příznivé podmínky pro rozvoj soukromé stavební a investiční činnosti. Polovina hodnoty realizovaných investic do konce roku 1925 nepodléhala zdanění¹⁴⁴ Stát současně podporoval veřejné stavby, jejichž investory byly převážně obce, okresní samosprávy a jiné veřejné instituce.

Zvýšenou aktivitu stát směřoval zejména do dopravy, tak aby zajistil funkčně výkonnou a zároveň levnou dopravu. Bohužel mu k tomu chyběly dostatečné zdroje. Přestože, již v roce 1920 byl vypracován pětiletý plán na dobudování železniční sítě v západovýchodním směru, realizace projektu se kvůli nedostatku financí protáhla až do roku 1939. Ve dvacátých letech vláda současně pokračovala v zestátňování drah a sjednocování železničních tarifů. Silniční síť měly na starosti především soukromé samosprávy, kterým se prostředků nedostávalo ještě více, a tak byl v době konjunktury v roce 1927 zřízen silniční fond, do kterého byla přesměrována část daní, a z něhož se financovala výstavba asfaltovaných nebo dlážděných státních a zemských silnic. Do roku 1929 bylo tímto kvalitním povrchem vybaveno 27,6% délky státních silnic. Kromě silničního

¹⁴² Sb. z. a n., č. 7 a 46/1924

¹⁴³ Vládní nařízení č. 209/1928 Sb. z. a n.

¹⁴⁴ Zákony č.100 a 102/1921 Sb. z. a n.

fondy byly zřízeny ještě další významné fondy jako vodohospodářský, meliorační a elektrifikační.

Asi nejdůležitější a nejrozsáhlejší aktivitou státu v této oblasti hospodářské politiky byla právě podpora hromadné elektrifikace, která byla nezbytným předpokladem využití nových elektrických hnacích systémů. Již v roce 1919 přijal parlament zákon o podpoře soustavné elektrifikace, který předpokládal rozsáhlou spoluúčast státu a samospráv na tomto procesu.¹⁴⁵ Stát inicioval a organizoval vznik elektrárenských podniků, které stavěly elektrárny a prováděly elektrifikaci v jím přidělených oblastech. Obrovské finanční zdroje, které k provedení elektrifikace byly potřeba, pak měly pocházet především ze soukromých zdrojů. Zhruba pětinu dodal samotný stát, část samosprávy a největší díl soukromý sektor. Elektrárenské společnosti disponovaly statutem veřejnoprávních a veřejně prospěšných podniků, jenž zajišťoval respektování veřejného zájmu při jejich obchodním jednání a chování na trhu.¹⁴⁶ Do konce dvacátých let byla v českých zemích v rekordním tempu dokončena elektrifikace měst a průmyslových aglomerací velkých sídel. Přestože se kombinace státních legislativních akcí, organizace a finanční spoluúčasti při převažujícím soukromém financování a provádění v případě elektrifikace výjimečně osvědčila, musíme vzpomenout, co bylo doloženo v části II.2., a totiž, že ČSR ve výrobě elektrické energie zaostávala za hospodářsky srovnatelně vyspělými zeměmi.

Stát také již v roce 1921 podpořil modernizaci, snížením vysokých cel, kterým jinak strojírenské zboží podléhalo, na ty stroje, které se v Československu nevyráběly.¹⁴⁷ Mezinárodně oceňované bylo budované odborné školství a stát podporoval i výzkum.

IV.9. Státní podniky a státní zakladatelská činnost

Stát navázal ve své podnikatelské činnosti z velké míry na dědictví monarchie, které rozšiřoval. K nejvýznamnějším státním podnikům patřily Čs.dráhy (ke konci 20.let vlastnil stát již 83% z celkové délky železnic), Čs. pošta, poštovní spořitelny, státní tabákové továrny, státní lesy a statky, vojenské závody, některé podniky těžkého báňského a hutnického průmyslu, státní mincovna, státní tiskárny, ČTK, státní lázně a dvě státní obchodní společnosti. Tyto podniky zaměstnávaly přibližně tři sta tisíc zaměstnanců.¹⁴⁸ Vedle výlučného vlastnictví měl stát majetkovou účast v mnoha společnostech, kde se prolínal vliv státu a soukromého kapitálu. K těm patřila Národní banka československá,

¹⁴⁵ Zákon č. 438/1919 Sb. z. a n.

¹⁴⁶ Lacina, V.: Zlatá léta československého hospodářství 1918-1929, Praha, Historický ústav AV ČR 2000, s. 204

¹⁴⁷ Zákon č.311/1921 Sb. z. a n.

¹⁴⁸ Průcha, V. a kol.: Hospodářské a sociální dějiny Československa v letech 1918-1992, I. díl - období 1918-1945, Brno, Doplněk 2004, s. 132

Anglo-Pragobanka, podniky v lodní, letecké a železniční dopravě, elektrárenské společnosti a některé další. Zástupci státu také byli v některých případech členy správních rad důležitých soukromých firem.

Státu se nedostávalo kapitálu pro rozsáhlejší zakladatelskou a investiční činnost a nebylo ani záměrem státu vstupovat do odvětví, která mohla fungovat dobře na soukromoprávní bázi. Stát tak vstupoval do těchto odvětví jen výjimečně, když hrozilo některému z podniků zhroucení a jejich převzetí státem zabránilo nežádoucím sociálním a nacionálním (případ některého slovenského těžkého průmyslu) důsledkům zániku pracovních míst. Navíc existovalo několik strategických oborů, v kterých stát vyvíjel aktivitu. Kromě zmiňovaných drah, elektráren a dopravy to bylo především budování chybějících oborů zbrojní výroby. Šlo o výrobu pušek, kulometů, výbušnin a také letadel. Francouzské zbrojní podniky nejprve navrhovaly vládě, že zajistí vyzbrojení Československa, ta se však po krátkém váhání, vzhledem k negativnímu postoji čs. bankovních a průmyslových kruhů, rozhodla vybudovat vlastní zbrojní průmysl.¹⁴⁹

V průběhu dvacátých let tak byly z iniciativy státu založeny Vojenská továrna na letadla v Kbelích, Československá zbrojovka v Brně, Česká zbrojovka ve Strakoniciích a za účasti dohodového kapitálu Československá akciová továrna na látky výbušné (od roku 1934 Explosia) v Semtíně. Na vyzbrojování československé armády se podílely i již existující soukromé podniky, především Škodovy závody a ČKD. Tento rozsáhlý zbrojní průmysl vybudovaný na základě státních investic a zakázek se již od druhé poloviny dvacátých let prosadil ve vývozu. Ve třicátých letech se tento vývoz zbraní rozšířil do mnoha zemí světa a stal se jedním z nejúspěšnějších oborů podnikání a zdrojem mimořádných zisků.

¹⁴⁹ Lacina, V. – Slezák, L.: Státní hospodářská politika v ekonomickém vývoji první ČSR, Praha, Historický ústav ČAV 1994, s. 27

V. Hospodářská politika státu v průběhu krize

V.1. Charakter a vývoj hospodářské politiky během krize

Československá hospodářská politika během hospodářské krize neměla zdaleka jednotný charakter. V rámci hospodářských kruhů i uvnitř vládní koalice existovalo celé spektrum názorů na příčiny a charakter probíhající krize i na způsoby, jak jí čelit. Jednotlivé vládní resorty a vůbec celek státní správy, jenž byl nositelem hospodářské politiky postupoval roztržštěně, podle toho, jaká zájmová skupina tu kterou oblast ovládala a dokázala si zajistit podporu pro realizaci svých návrhů. Chování státu v oblasti měny (do roku 1934) a průmyslu, tradičně pod vlivem národní demokracie a skupiny Živnobanky, tak bylo o mnoho konzervativnější než například postup státu ve veřejné investiční oblasti, kde se dokázaly konečně prosadit i reformní koncepce ze strany levice. Na státní ekonomickou politiku v různé míře působily také opatření provedená v hospodářsky vyspělých státech. Uplatňovaná hospodářská politika byla spíše výsledkem pragmatického vyjednávání nad konkrétními problémy a opatřeními, než odrazem teoretických koncepcí předních národohospodářů jako byl Karel Engliš nebo Josef Macek.¹⁵⁰

Jelikož však nástupu všeobecné hospodářské krize předcházela krize agrární, nejdříve se v oblasti hospodářské politiky aktivizovala skupina okolo agrární strany. Ta prosadila jako nejsilnější strana do programového prohlášení Udržalovy vlády v roce 1929 pasáže o nutnosti čelit zemědělské krizi státními zásahy. Krátce nato se podařilo agrárikům prosadit zvýšení agrárních cel a některá další opatření. Agrárnické představy o krizi vycházely z názoru, že „prapříčinou“ hospodářské deprese je právě agrární krize, daná konkurencí levných agrárních výrobků ze zámoří a zaostalých evropských zemí. Řešení agrárníci viděli v posílení autarkie čs.státu, kdy ochrana domácího zemědělského trhu povede ke zvýšení rentability výroby a tak k růstu celkové poptávky, které pomůže z krize i ostatním odvětvím, jejichž výroba bude více přesměrována na domácí trh. Snahu o udržení vývozního průmyslu považovali za destruktivní. V souhrnu se mezi agrárníky stále více prosazovala koncepce pronikavých státních zásahů a inflační politiky na úkor tradičního ochranářství.¹⁵¹

¹⁵⁰ Englišova teoretická koncepce krize nacházející její hlavní příčinu ve tzv. zlaté deflaci nenašla mnoho stoupenců a z Englišových návrhů se uplatnilo až devalvování měny v roce 1934 a zřízení Reeskontního a lombardního ústavu v roce 1934. Macek, který viděl hlavní příčiny ve vnitřní koordinaci hospodářského systému, podobně jako Keynes, se prosadil pouze uvnitř sociální demokracie, jež však na hospodářskou politiku měla jen menší vliv např. v oblasti veřejných investic.

¹⁵¹ Lacina, V.: Velká hospodářská krize v Československu 1929-1934, Praha, Academia 1984, s. 154-156

Stále více se však představa, že zásadní problém spočívá jen v zemědělství, ukazovala jako mylná, a začínalo být jasné, že vláda se bude muset zapojit do řešení důsledků krize v celém systému národního hospodářství.

Obrat k představě o nutnosti státních zásahů do národního hospodářství nevyvolal jen zhoubný vývoj samotné krize, ale i příklady hospodářské politiky vyspělých států, především sousedního Německa. Vlády v Německu se již před nástupem nacizmu k moci opíraly o nouzové zákony umožňující vládě přímo a ve velkém rozsahu zasahovat do domácí ekonomiky. Později byly pozorně sledovány protikrizová opatření Hitlerovy vlády, a v odborných kruzích i Rooseveltův „New deal“, státní expanze ve Švédsku nebo sovětský systém řízení hospodářství. S postupem krize, jak veřejnost, tak vlivné podnikatelské kruhy a většina vládních stran s výjimkou národní demokracie, ztrácely důvěru a trpělivost s liberalistickým pojetím státní politiky a stále více se dožadovaly, aby stát čelil krizi energickými zásahy do ekonomiky. Při jednáních o probíhající vládní krizi v roce 1932 uvažoval i prezident Masaryk o jmenování úřednické vlády vybavené v hospodářské oblasti „diktátorskými pravomocemi“ soustředěnými v rukou ministra financí, to se mu ale zejména pro odpor agrárníků nepodařilo prosadit.¹⁵² Víceméně jen národní demokracie a skupina Živnobanky zastávaly rezervovaný přístup k státním intervencím, přičemž větší důraz kladly na úsporná opatření a snižování rozpočtového deficitu. S prohlubující se krizí ale i Živnobanka částečně revidovala svoje stanovisko a podporovala případ od případu protikrizovou politiku, nebyla však pro přímé státní zásahy, ale doporučovala, aby se opatření realizovala prostřednictvím zájmových hospodářských organizací za kontroly a spolupráce státu, jakési státní posvěcení pro kroky organizované v rámci zesílené monopolizace. Živnobanka se jako největší věřitel v ekonomice stavěla zásadně proti jakémukoliv zhodnocení měny a snižování úroků, i za cenu toho, že v jiných oblastech ustoupí. Tento mocenský a majetkový zájem tvrdě a zásadně poškozoval celou ekonomiku a společnost, a to v době, kdy situace naopak naléhavě vyžadovala podporu domácí konkurenceschopnosti devalvací měny a rozprouzení zamrzlého finančního systému rozsáhlou měnovou expanzí.

Po složitých jednáních uvnitř dosavadní vládní koalice došlo nakonec v listopadu 1932 k vytvoření politické vlády „pevné ruky“ v čele s agráříkem Janem Malypetrem. Tato vláda se však zpočátku soustředila především na konsolidaci státních financí. Byly provedeny rozsáhlé plošné škrty a omezeny investiční výdaje současně se zaváděním

¹⁵² Lacina, V. – Slezák, L.: Státní hospodářská politika v ekonomickém vývoji první ČSR, Praha, Historický ústav ČAV 1994, s. 36

nových daní a zvyšováním těch starých. Tyto kroky byly do značné míry nutné vzhledem k vysokému zadlužení a každoročním schodkům státu, na druhou stranu představovaly další ránu pro oslabenou ekonomiku v jejím nejtěžším období.

Následující rok se po dlouhých jednáních a pod hrozbou demise vlády či její přestavby podařilo agrárikům prosadit zákon, který zmocňoval vládu, aby s výjimkou měnové oblasti (což bylo podmínkou národní demokracie), sama rozhodovala o hospodářské politice. Vláda nově hlasovala na většinovém principu a její pravomoc byla omezena spolupodpisem prezidenta.¹⁵³ Mohla tak jednat rychleji a pružněji reagovat na rychle vznikající nové situace, určovat svými nařízeními výrobní a odbytové poměry v průmyslu, živnostech a zemědělství, rozhodovat v celní oblasti včetně změn celního sazebníku a využívat státních fondů. Zmocnění mělo původně trvat jen něco přes rok, ale bylo každoročně prodlužováno až do roku 1937. Na jeho základě bylo vydáno 306 vládních nařízení.¹⁵⁴ Soustředění zákonodárné a výkonné moci v rukou vlády přibližovalo republiku totalitárním státům. V této době se ale zdálo zřejmé, že pokud má být zachována demokracie i stávající soukromoprávní výrobní způsob a stát nemá padnout za oběť totalitarismu, či se utopit v revolučních zmatcích, musí posílit své pravomoci. A to i v oblasti hospodářské a nad rámec tradičních nástrojů hospodářské politiky. Zmocňovací zákon usnadnil především agrárikům prosazení jejich partikulárních zájmů, a nemohlo být pochyb o tom, že využití zmocňovacího zákona pro oblast zemědělství, především zavedení obilního monopolu, vedlo jednak k rozšíření přímých zásahů státu do hospodářství a také neobyčejně posílilo hospodářské a politické postavení agrární strany ve státě.¹⁵⁵

Vzhledem ke svému rozhledu a erudici byl do role poradce ministra financí i samotného premiéra angažován znovu Karel Engliš. Tomu se nejprve nepodařilo prosadit ve vládě jeho návrh na exportní prémie nebo devalvací, a tak přenesl debatu o tomto tématu na stránky tisku, což rozpoutalo protikampaň a tím významnou veřejnou diskuzi. V lednu 1934 tak dosáhl obratu vládního stanoviska a národní demokracie na protest proti devalvací opustila vládu, stejně jako rezignovalo vedení Národní Banky, do jejíhož čela byl následně jmenován právě Karel Engliš.

¹⁵³ Kárník, Z.: České země v éře První republiky (1918-1938), II.díl - Československo a České země v krizi a v ohrožení (1930-1935), Praha, Libri 2002, s.83

¹⁵⁴ Lacina, V. – Slezák, L.: Státní hospodářská politika v ekonomickém vývoji první ČSR, Praha, Historický ústav ČAV 1994, s. 38

¹⁵⁵ Kárník, Z.: České země v éře První republiky (1918-1938), II.díl - Československo a České země v krizi a v ohrožení (1930-1935), Praha, Libri 2002, s.86

V.2. Opatření v zemědělství

K nejpronikavějším zásahům státu během krize docházelo v oblasti zemědělství. Již začátkem června 1930 se podařilo agrárníkům prosadit zákon, který zmocňoval vládu zvýšit clo na obilí, mouku a mlýnské výrobky. Zároveň se zvýšila cla i na živočišné výrobky uzákoněním přírážek ke clům na hovězí dobytek, vepře, maso a sádlo.¹⁵⁶ To ještě dále zhoršilo vztahy s agrárními zeměmi střední a jihovýchodní Evropy a vedlo k celní válce s Maďarskem. Následovalo rozšíření exportní podpory na všechny obiloviny. Bylo uzákoněno i povinné mletí domácí pšenice a žita a byla obnovena devizní omezení pro dovoz obilí. V roce 1932 byl zřízen Syndikát pro dovoz obilí a následující rok Syndikát pro zpeněžování dobytka a živočišných výrobků, na které stát přenesl dovozní a vývozní povolovací řízení. Následovala řada opatření, která šla až do detailů zemědělské výroby, a která se týkala například i množství osevních ploch, stavu zvířat, povinného přidávání másla do margarínů nebo regulace prodeje mléka ve městech.¹⁵⁷

Hlavním cílem agrárníků však bylo monopolizování obchodu se zemědělskými výrobky nejen „měkká“ a jak se ukázalo pro jejich záměr nedostatečně účinná regulace vnitřních i zahraničně obchodních vztahů. V červenci 1934 se agrárníkům konečně podařilo prosadit ve vládě nařízení o zřízení Československé obilní společnosti. Ta měla povinnost a současně i nárok odebrat od zemědělců veškeré obilí za cenu předem určenou každý rok vládou. Toto monopolní právo se týkalo i dovozu těchto produktů ze zahraničí. V praxi prováděla obchod s obilím zemědělská skladištní družstva a jejich centrály. Přes zápory plynoucí z vyloučení konkurence na trhu, měl monopol i své klady. Přinášel do zemědělství jistotu, prospěl malým hospodářům, kteří nepřišli o zisk tím, že by museli vrhnout své přebytky na trh v nevýhodnou dobu, a promyšleným systémem výkupních cen pro jednotlivé plodiny i regiony kalkulujícími i s transportními náklady zmenšil rozdíly mezi různými pěstiteli.¹⁵⁸

Ztráty monopolu financoval stát a do roku 1938 dosáhly hodnoty 325 mil. Kč. I když z finančního hlediska byl tedy monopol zátěží pro státní pokladnu, z hlediska potřeb prodávajícího a čím dál tím více zadluženého zemědělství byl výraznou nápravou dosavadního stavu.¹⁵⁹

¹⁵⁶ Zákony 72,85, 178/1930 Sb. z. a n.

¹⁵⁷ Kárník, Z.: České země v éře První republiky (1918-1938), II.díl - Československo a České země v krizi a v ohrožení (1930-1935), Praha, Libri 2002, s.85

¹⁵⁸ Podrobnou diskuzi přínosu obilního monopolu a polemiku s kritickým hodnocením Obilního monopolu provádí Lubomír Slezák. Lacina, V. – Slezák, L.: Státní hospodářská politika v ekonomickém vývoji první CSR, Praha, Historický ústav ČAV 1994, s. 117-118

¹⁵⁹ Tamtéž, s.121-122

Zadluženosti v zemědělství se od roku 1933 věnovalo několik zákonů, které chránily zemědělská hospodářství před exekucemi nebo je odkládaly, zakazovaly vyhlášení konkursu a uvalení nucené správy a umožňovaly soudní vyrovnání za předpokladu částečného zaplacení dluhů při souhlasu věřitelů.

V.3. Měnová a bankovní politika

Ztráty průmyslových podniků orientovaných na vývoz v roce 1929 vyústily ve volání po snížení úrokové míry. Tomu vyšla v květnu a v červnu 1930 vstříc Národní banka a snížila eskontní sazbu dvakrát o 0,5% až na 4%.

Situace se radikálně změnila v létě a na podzim roku 1931, po pádu jedné z největších vídeňských bank Creditanstaltu a německých bank DANAT a Dresner Bank, kdy začalo i v Československu vybírání vkladů, které se v různé míře dotklo až na Živnobanku a Banku čs. legií všech bank. Současnému prudkému odlivu zahraničního kapitálu se snažila čelit Národní banka zvýšením eskontních sazeb až na hranici 6,5%. Obnovit zájem zahraničního kapitálu se jí však nepodařilo, akorát ještě o něco zdražila v kritickém období úvěry domácím podnikům. Odhodnocení měny nebo snížení zlatého krytí, po vzoru librového bloku bylo ze strany Národní banky jednoznačně odmítnuto, a místo toho vyrovnala pokles devizových rezerv krátkodobou půjčkou z Francie.

Podnikatelé v průmyslu, zemědělci i obchodníci jednotně požadovali, aby vláda donutila centrální banku i komerční banky úrokovou míru snížit. Vlády sice požadavek podporovaly, ale do konfrontace s Národní bankou ani Svazem bank se za tímto účelem nepustily.

Průměrná výše eskontní sazby Národní banky v letech 1927-1934¹⁶⁰

	1927	1928	1929	1930	1931	1932	1933	1934
Eskontní sazba	5,1	5,0	5,0	4,7	4,8	4,9	4,5	3,7

Národní banka sice v následujících měsících postupně do září 1932 snižovala sazby až dosáhla sazby 4,5% u eskontu, jenž pak držela až do roku 1934. Takové snížení úroků v ekonomice se zamrzlými finančními toky však zcela jistě nebylo zdaleka dostatečné. Vedení Národní banky však bylo v rukou konzervativních národohospodářů, a i zákon o národní bance byl nastaven v tom smyslu, že banka se nesmí stát nástrojem vládní hospodářské politiky a nesmí do ekonomiky emitovat dlouhodobé peníze, které by mohly posloužit jako výrobní kapitál. Kromě toho všeho, zde samozřejmě onen zákonný požadavek na krytí měny zlatem a nebo zlatou devizou, což v době rostoucí ceny zlata na devizových

¹⁶⁰ propočítáno na základě dat ze Zprávy Národní banky Československé, Praha, NBČS 1926, s.193

tržích tlačilo banku k deflačnímu chování. Avšak Národní banka naplňovala stěží i tehdejší chápání toho, jakým způsobem, by měla podporovat oběh peněz ve smyslu tvorby úvěrů z depozit.¹⁶¹

Teprve v roce 1933 vláda prosadila zřízení důležitého centrálního orgánu Národní banky, a to Poradního sboru ve věcech peněžních, jenž byl konstituován jako kolegium předních reprezentantů peněžnictví, zástupců hospodářských ministerstev a zástupců hlavních hospodářských odvětví.¹⁶² Následně byla snížena diskontní sazba a sazby komerčních bank klesly o 0,5%. To byly však stále jen drobné úpravy, když vezmeme v úvahu, že cenová hladina mezi lety 1929 až 1934 klesala v ročním průměru okolo 5%.¹⁶³ Snižování úrokových měr navíc přicházelo poměrně pozdě, s ohledem na to, že rok 1933 byl již pátým rokem krize.

Zatímco při snižování úrokové míry postupoval stát liknavě, k záchraně bank ohrožených od léta 1931 úvěrovou krizí přistoupila vláda energicky. Bankám, kterým nestačilo snížení akciového kapitálu a rezerv k obnovení vlastní stability přispěchal na pomoc stát v roce 1932 novelizací bankovních zákonů z roku 1924. Zvyšovaly se jak odvody státu a bank do sanačního fondu, tak kontrola nad bankami. Zákon také prakticky znemožňoval zřizování nových bank a bankovních filiálek.¹⁶⁴ Následně byla provedena sanace bank a to i přes odpor Živnobanky.¹⁶⁵ Před zhroucením byla zachráněna Anglo-Pragobanka a Moravská banka, rozsáhlé podpory se dostalo i České bance Union, Agrární bance a slovenským bankám. Velkou část z celkové podpory 755 mil.Kč tedy získala skupina agrárního kapitálu a upevnilo se propojení Anglo-Pragobanky na agrární skupinu. V průběhu krize tedy nezkrachovala žádná banka a peněžní trh v tomto smyslu nebyl narušen.

Větší spolupráce agrárníků a „Hradu“ a oslabování Živnobanky pokračovalo i v následujících letech, jak již jsme o tom mluvili v úvodu této části. Ta vyústila, po řadě peripetií, v nichž hrálo roli i odhodnocení dolaru, v rozhodnutí vlády o devalvaci československé koruny 17. února 1934.¹⁶⁶ Zlatý obsah byl snížen ze 44,56 mg zlata na 37,15 mg. To představovalo devalvaci měny o 16,6%. Zároveň se snižovalo zlaté krytí koruny, což umožňovalo větší monetární expanzi, a byla snížena diskontní sazba o 1% na

¹⁶¹ Spojení koruny se zlatem v době, kdy cena zlata rostla a vytvářela tak tlak na deflaci stejně jako celkové chování Národní banky byly předmětem opakované kritiky ze strany Karla Engliše, a řady dalších národohospodářů.

¹⁶² Zákon č. 44/1933 Sb. a vládní nařízení č.52/19933 Sb. z. a n.

¹⁶³ Vencovský, F. a kol.: Dějiny bankovníctví v českých zemích, Praha, Bankovní institut 1999, s. 80

¹⁶⁴ Lacina, V.: Velká hospodářská krize v Československu 1929-1934, Praha, Academia 1984, s. 164

¹⁶⁵ Tamtéž, s. 162

¹⁶⁶ Zákon č. 25/1934 Sb. z. a n.

3,5%.¹⁶⁷ Ostatní země zlatého bloku jako Francie, Nizozemí, Švýcarsko a Itálie však přikročily k devalvaci až později, čemuž se přizpůsobil i postup Národní banky, která provedla na základě zákona z 9.října 1936 druhou devalvaci o 16%, celkem tedy o 30%.¹⁶⁸ Opakovaně devalvovala i řada jiných zemí a tak docházelo v letech 1933 až 1936 k pronikavé změně kurzových poměrů na světových trzích. Vůči dolaru tak například koruna i přes provedené devalvace zpevňovala.¹⁶⁹

V roce 1934 byl také zřízen Československý reeskontní a lombardní ústav.¹⁷⁰ Jeho úkolem bylo pečovat o emisi a trh státních cenných papírů a o likviditu peněžních ústavů, kterým v intencích Národní banky poskytoval eskontní a lombardní úvěry a další. Zdrojem jeho činnosti byly především povinné vklady peněžních ústavů z přírůstků vkladů a částečně státní vklad ve výši 100 mil. Kč. Ústav v podstatě udržoval na kolektivním principu, pro banky potřebnou likviditu.

V.4. Státní finance a daňová politika

S postupující krizí se dostával státní rozpočet, ke konci 20.let konečně vyrovnaný, znovu do velkých schodků. Výnosy daní, totiž výrazně klesaly v důsledku prohlubující se krize v hospodářství. Ještě více se propadaly výnosy státních podniků. V průběhu let 1929 až 1933 klesly celkové příjmy státu celkem o 27%. Aby byl tento propad vyrovnán, byly již v prvních letech krize zvyšovány některé daně.

V roce 1932 utvořená Malypetrova vláda pak na bázi koaliční tzv. rozpočtové sedmy uzákonila další přírážky k dani z obratu, které ji v zvyšovali ze 2 na 3 %, jež byly následovány zvyšováním spotřebních daní, zvláštní daně výdělkové a zvýšením limitů samosprávných přírážek. Byly zavedeny i další nové drobné spotřební daně.¹⁷¹ Proti roku 1927, kdy byla provedena daňová reforma, stoupal podíl obrátové daně a spotřebních daní.

Podíl jedn. daní na celkovém daňovém výnosu v letech 1927 a 1935 (v %)¹⁷²

Rok	Daň z obratu	Spotřební daně	Přímé daně	Poplatky	Cla	Daň uhlí
1927	19	14	23	17	13	2
1935	24	19	18	19	7	1,5

Vláda také zahájila vymáhání daňových nedoplatků. Součástí energické konsolidace státních financí byly i pronikavé škrty ve státním rozpočtu, které postihly většinu položek

¹⁶⁷ Zprávy Národní banky Československé, Praha, NBČS 1926, s.193

¹⁶⁸ Zákon č. 262/1936 Sb. a vládní nařízení č. 263/1936 Sb.

¹⁶⁹ viz tabulka, Vencovský, F. a kol.: Dějiny bankovníctví v českých zemích, Praha, Bankovní institut 1999, s. 81

¹⁷⁰ Zákon č. 49/1934 Sb. z. a n.

¹⁷¹ Lacina, V. – Slezák, L.: Státní hospodářská politika v ekonomickém vývoji první ČSR, Praha, Historický ústav ČAV 1994, s. 38

¹⁷² Lacina, V.: Velká hospodářská krize v Československu 1929-1934, Praha, Academia 1984, s. 168

státního rozpočtu. Jak je v takových případech zvykem, nejvíce byly omezovány investiční výdaje. Přestože se podařilo výrazně snížit výdaje vlastní státní správy, z celkové nadhledu se zadlužování státu a samospráv nesnižovalo, především kvůli pokračujícímu propadu celkových daňových příjmů a kvůli řadě dalších nových výdajů.

Přehled státních výdajů a příjmů v letech 1929-1936 (v mil.Kč)*¹⁷³

Rok	Rozpočet			Skutečnost		
	výdaje	příjmy	saldo	výdaje	příjmy	saldo
1929	19 499	19 210	-289	20 391	20 933	542
1930	19 589	19 816	227	20 540	19 795	-745
1931	20 376	20 458	82	21 594	18 655	-2 939
1932	20 071	19 783	-288	19 744	16 771	-2 973
1933	19 249	17 708	-1 541	19 072	15 286	-3 786
1934	17 549	15 745	-1 804	17 908	15 180	-2 728
1935	17 891	15 988	-1 903	18 860	15 101	-3 759
1936	17 995	16 006	-1 989	19 638	16 006	-3 632

* Včetně výdajů na investice, státní podniky, podíly samosprávy a obsluhu státního dluhu.

Stát však pouze nešetřil. Důležitou součástí protikrizových opatření jak Udržalovy, tak i Malypetrovy vlády byla i veřejná investiční činnost, kterou prosazovala především sociální demokracie. K jejímu zajištění byly vypsány dvě vnitřní půjčky. Roku 1931 Investiční půjčka ve výši 1,3 mld. Kč a dva roky později Půjčka práce, která vynesla státu 2,1 mld. Kč. Těm kdo půjčky upsali, dokonce stát prominul část nezaplacených daní.

Relace státních výdajů, příjmů a nákladů na dluh v letech 1929-1937¹⁷⁴

Ukazatel	Roční průměr 1930-33	Roční průměr 1934-37
Výdaje	20 881	19 510
Příjmy	17 627	1 429
Výdaje jako % z příjmů	118,5	125,9
Náklady na státní dluh	2 621	2 055
Náklady na dluh v % příjmů	14,9	13,3

Celkové zadlužení státu se zvedlo z hodnoty 28,3 mld. Kč v předkrizovém roce 1928 (to představovalo 37 % HDP), a to i při celkovém propadu HDP a cenové hladiny na 37,3 mld. Kč v roce 1933. V roce 1936, kdy stát vypsál Půjčku na obranu státu, kde bylo během pěti týdnů upsáno 3,6 mld. Kč dosáhlo zadlužení celkově dosáhlo 45,5 mld. Kč. Z uvedených hodnot i relativní výše každoročních schodků rozpočtu je vidět, že na rozdíl od

¹⁷³ Kubů, E., Pátek J. a kol.: Mýtus a realita hospodářské vyspělosti Československa mezi světovými válkami, Praha, Karolinum 2000, s. 28

¹⁷⁴ Průcha, V. a kol.: Hospodářské a sociální dějiny Československa v letech 1918-1992, I. díl - období 1918-1945, Brno, Doplněk 2004, s. 316

měnové politiky, kde existoval zcela zřetelně prostor pro expanzivnější politiku, pokud by se devalvovala měna, v oblasti fiskální politiky takovýto nevyužitý prostor vzhledem pro zvyšování státních výdajů, vzhledem k probíhající deflaci, stěží existoval.

V.5. Zahraničně-obchodní politika

Přestože snahy agrárních o zvýšení celních bariér, a tak domácích cen potravin, odvracely krizi na venkově, vzhledem k rozsáhlosti průmyslu a malé kapacitě vnitřního trhu představovaly snahy o umělou autarkii zemědělství velkou zátěž zahraničně-obchodní politiky nového státu. Již zmíněné zvýšení agrárních cel v roce 1930 těžce postihlo obchod s agrárními státy střední a jihovýchodní Evropy. Ty jednak neměly prostředky na nákup čs. průmyslového zboží, poté co se snížil jejich vývoz zemědělských produktů k nám, a některé také v odvetu zvýšily své celní sazby na toto zboží, což drasticky poznamenalo vzájemný obchod. Podíl obchodu s Maďarska klesl v důsledku obchodní války z 5,8% v roce 1930 na 1,7% následující rok.¹⁷⁵

Průměrná výše cla ve vybraných evropských zemích v roce 1931 (v %)¹⁷⁶

Země	Clo úhrnem	Potraviny	Polotovary	Hot.prům.výrobky
Belgie	17,4	23,7	15,5	13,0
Rakousko	36,0	59,5	20,7	27,7
Francie	38,0	53,0	31,8	29,0
Německo	40,7	82,5	23,4	18,3
Maďarsko	46,0	60,0	32,5	42,6
Jugoslávie	46,0	75,0	30,5	32,8
Itálie	48,3	66,0	49,5	41,8
Československo	50,0	84,0	29,5	36,5
Rumunsko	63,0	87,5	46,3	55,0
Polsko	67,5	110,0	40,0	52,0

Sílicí státní protekcionismus se odrazil i novém celním sazebníku z roku 1933, který diferencovaně zvyšoval cla na průmyslové a zčásti i agrární výrobky.¹⁷⁷ Nový celní sazebník byl alespoň pozitivní v tom, že dával šanci domácí produkci v některých nových odvětvích. Zvyšování protekcionismu však těžko mohlo být lékem na krizi u státu tak závislého na dovozu i vývozu, jakým bylo Československo. Prvořadým úkolem v obchodní politice musela být podpora vývozu. Tato podpora byla o to potřebnější, jelikož českoslovenští producenti museli hledat náhradní trhy za svá tradiční odbytiště v zemích, které podléhali clearingovému režimu.

¹⁷⁵ HSR, Praha 1985, s.853-854

¹⁷⁶ Průcha, V. a kol.: Hospodářské a sociální dějiny Československa v letech 1918-1992, I. díl - období 1918-1945, Brno, Doplněk 2004, s. 357

¹⁷⁷ Vládní nařízení č.96/1933 Sb.

Pokud jde o řízení devizového hospodářství, volná směnitelnost koruny totiž trvala jen do září 1931. Pokles devizových rezerv v průběhu léta a podzimu 1931 si vyžádal krátkodobou půjčku, kterou poskytla Francie, a nová devizová ochranná opatření. Nejprve byl obnoven režim dovozové vázanosti, a to v obdobném rozsahu jaký platil od roku 1924. Následně byl režim devizové regulace upraven řadou norem, které zaváděly povinný odvod deviz a později i drahých kovů a cizích cenných papírů Národní bance, zřizovaly komisi při ministerstvu financí, určující priority Národní bance, zakazovaly vývoz a přijímání plateb z ciziny v čs. měně a zaváděly povinné hlášení a nabídku zamrzlých pohledávek v cizině, jež pak Národní banka likvidovala při mezinárodních platebních a úvěrních ujednáních.¹⁷⁸

Od roku 1932 se začalo přecházet ke clearingovému platebnímu styku se zeměmi, které se stávaly insolventními. Okruh zemí s clearingovým stykem se postupně rozšiřoval, až zahrnoval Rakousko, Německo, Maďarsko, Jugoslávii, Rumunsko, Itálii, Španělsko, Bulharsko, Řecko, Turecko, Lotyšsko, Estonsko a některé latinskoamerické země. Mechanismus clearingů, jenž byl více využíván v bilaterálním obchodním styku k bezhotovostnímu zúčtování vzájemných pohledávek a závazků spočíval v tom, že se v devizách proplácely jen tzv. clearingové špičky (pokud kvůli insolvenci partnera nezamrzly i ty v cizině), tj. rozdíly mezi dovozem a vývozem za určité období nebo ke skončení platnosti smlouvy. Samotný běžný platební styk pak prováděly národní banky obou zemí, které financovaly ve svých domácích měnách vývozce, z plateb jež obdržely od dovozců. Vývozci tedy za dodávky do zemí podléhajících clearingovému režimu dostávali zapláceno v domácí měně a za tu nebyli schopni zakoupit v zámoří a západní Evropě potřebné suroviny, jelikož tyto země k platbě vyžadovaly devizy. Tímto způsobem se snižoval dovoz ze skupiny zemí s tzv. volnou měnou na úroveň vývozu a tak clearing také přispíval k celkově kladnému saldu obchodní bilance po celou dobu krize, kromě roku 1932. V zemích „clearingové zóny“, totiž většinou vznikaly přebytky zahraničního obchodu.

Podpora vývozu se od roku 1931 soustředila na ručení státu za vývozní úvěry, která vývozci museli ve značné míře poskytovat. Tyto záruky státu se velmi rozšířily a v roce 1935 dosahovaly již téměř 3,5 mld. Kč.¹⁷⁹ Stát dále podporoval export i odpisy a refundacemi daní. Až v roce 1935 byl založen Exportní ústav, který shromažďoval údaje o exportních možnostech ve světě a předával je vývozcům.

Tato opatření však nebyla v tomto období zvýšeného protekcionismu a devalvované měně librového bloku dostatečná. Vývozci by k obnovení své

¹⁷⁸ Vencovský, F. a kol.: Dějiny bankovníctví v českých zemích, Praha, Bankovní institut 1999, s. 64-65

¹⁷⁹ Lacina, V. – Slezák, L.: Státní hospodářská politika v ekonomickém vývoji první ČSR, Praha, Historický ústav ČAV 1994, s. 41

konkurenceschopnosti na mezinárodních trzích potřebovali devalvaci domácí měny, a nebo systém vývozních prémií. Takovou politiku se snažila prosadit skupina kolem Anglo-Pragobanky v čele Karlem Englišem. Proti agrárnímu kapitálu a vlivné Živnobance je však až do roku 1934 nedokázala prosadit.

V.6. Opatření v průmyslu

Tendence ke státní regulaci ve třicátých letech rostly i v oblasti průmyslu. Zde regulativní funkci plnily především kartely a syndikáty. Těch za krize rychle přibývalo, a z hospodářské veřejnosti sílila kritika monopolistické praxe udržování vysokých cen základních výrobků jako železa, uhlí a cukru. Současně však byly kartely většinou tehdy ve vládě zastoupených stran chápány jako pozitivní, vzhledem k jejich stabilizační roli v průmyslové výrobě a podpoře odbytu. Nejen agráři a národní demokraté, ale i sociální demokracie viděla v kartelových dohodách jednu z hlavních cest k překonání krize. Sociální demokracie pouze chtěla státní kontrolou přimět kartely k respektování širších ekonomicko-spoločenských zájmů.¹⁸⁰

Stát tato volání po státní regulaci a dohledu nad kartely vyslyšel v červenci 1933, kdy byl schválen kartelový zákon.¹⁸¹ Na rozdíl od sousedního Německa stát nenařídil povinné členství podniků v kartelech, avšak podmínky jednotlivých kartelových dohod získaly právní závaznost. Stát uznal sankce proti účastníkům dohod, kteří by neplnili jednání ke kterému se zavázali nebo by chtěli z kartelu vystoupit. Kartelové dohody musely být od nynějška evidovány v kartelovém rejstříku vedeném při Státním úřadě statistickém. Vláda získala právo kontrolovat ceny a zasahovat do cenové politiky kartelů, avšak tohoto práva jen zřídka využívala a několik provedených šetření nemělo praktický efekt. Přestože kartelový zákon neměl totalitní charakter jako v Německu, působil v zásadě stejným směrem, vedl nejen k upevnění domácích kartelů, ale i k jejich rychlému přibývání.

Počet evidovaných kartelových dohod a mezinárodních dohod s čs. účastí¹⁸²

	1933	1935	1937
kartelů celkem	538	712	1044
mezinár.dohod	131	147	133

V odvětvích spotřebního průmyslu v kterých vznikaly kartelové dohody jen obtížně vzhledem k velkému množství firem, které zde pracovalo přistoupila vláda k nucené

¹⁸⁰ Lacina, V.: Velká hospodářská krize v Československu 1929-1934, Praha, Academia 1984, s. 163

¹⁸¹ Zákon č. 114/1933 Sb. z. an.

¹⁸² Lacina, V.: Velká hospodářská krize v Československu 1929-1934, Praha, Academia 1984, s. 131 a134

syndikalizaci, pokud se pro ni vyjádřila směrodatná část podniků, která byla určována podle rozsahu výroby a obchodu. Vládními nařízeními byly zřízeny tzv. organizační útvary v textilním a sklářském průmyslu. Tak byl obnoven rozpadlý kartel v bavlnářství a rozšířen na všechny podniky dosud minoritní kartely v oboru vlněných látek a soukenictví. Za spolupůsobení vlády vznikly v roce 1935 dřevařský syndikát a pivovarnický kartel. K regionálním dohodám došlo i v menších dalších dílčích potravinářských oborech.¹⁸³

V oborech, v kterých zůstávala velká část výrobní kapacity pro nedostatek odbytu nevyužita vyhlásila vláda numerus clausus, tedy zákaz zakládání nových závodů a rozšiřování starých. Jednalo se cukrovarnictví, mlynářství, lihovarnictví, škrobárenství a později i o výrobu sklářskou oděvní a pivovarnickou. Obdobná nařízení byla přijata i v oblasti maloobchodu a služeb. Numerus clausus byl zaveden i pro prodejny, správkárny a sběrný řady odvětví spotřebního průmyslu.

Tyto zásahy státu bychom měly chápat jako snahu státu zachovat třeba i nedostatečně efektivní výrobu, obchodní činnost a zaměstnanost v oborech s dlouhodobě narušenou rentabilitou, kde konkurenční boj hrozil devastací poměrů.

V.7. Veřejná investiční činnost

Důležitou součástí protikrizových opatření byla veřejná investiční činnost. Její úloha v třicátých letech byla podstatně větší než v letech dvacátých, neboť měla pomoci překonat hospodářskou depresi a obnovit normální fungování hospodářství. Měla také sociální funkci, protože poskytovala pracovní příležitosti. Jak jsme si již řekli v předchozí kapitole, vláda nebyla většinou přímým investorem, ale podporovala veřejné investice prostřednictvím k tomu určených fondů. Během krize se však zdrojů pro tyto fondy nedostávalo. Zajištění vyšších zdrojů pro financování rozsáhlých investičních akcí, tak bylo dosaženo prostřednictvím zvláštních vnitřních půjček – Investiční půjčky a půjčky práce. Funkce těchto půjček spočívaly i v tom, že dostávaly do oběhu tezaurovaný kapitál, který nenacházel v době krize v soukromé sféře použití.

Největší část půjček směřovala do železniční dopravy. Díky Investiční půjčce byla dokončena středoslovenská magistrála, začala elektrifikace hlavních tratí a motorizace osobní železniční dopravy. Investiční prostředky vložené do modernizace vozového parku státních drah dosáhly v období 1929-1935 výše 1,122 mld. Kč, což bylo podstatně více než ve dvacátých letech.¹⁸⁴ Modernizovala se i samotná železniční cesta.

¹⁸³ Lacina, V.: Velká hospodářská krize v Československu 1929-1934, Praha, Academia 1984, s. 164

¹⁸⁴ Lacina, V. – Slezák, L.: Státní hospodářská politika v ekonomickém vývoji první ČSR, Praha, Historický ústav ČAV 1994, s. 47

V případě silniční sítě bylo nejvíce potřeba ji uzpůsobit pro nastupující automobilovou dopravu. V období od roku 1928 do roku 1935 bylo pro moderní automobilovou dopravu upraveno 4803 km státních silnic¹⁸⁵, tedy zhruba dvojnásobek počátečního stavu. Současně se zvyšovala hustota silniční sítě vůbec, především na Slovensku. K zajištění jejího financování byly do silničního fondu přeměrovány další výnosy z daní. Chvályhodnou činnost státu v silniční dopravě narušovaly stejně jako v jiných oblastech, partikulární zájmy jednotlivých lobby. Z popudu agrárníků například schválil v roce 1932 parlament zákon o národním karburantu¹⁸⁶, který nařizoval přimíchávat do ropy pětinu lihu, čímž podpořil lihovarnictví, ale zdražil palivo a zhoršil výkonnost vozů. Československé dráhy, kterým nákladní a osobní silniční přeprava ubírala podíl na trhu, zase prosadily zákon, který drasticky zdaňoval vozidla ve veřejných službách, což velmi poškodilo rozvíjející se automobilový průmysl. Zatímco v Německu stoupl prodej aut od počátku krize do roku 1933 na dvojnásobek, u nás se propadl téměř o polovinu.¹⁸⁷

Těžiště aktivity obcí bylo v komunální výstavbě, v zavádění vodovodů, kanalizací, dláždění ulic a chodníků. Tyto činnosti dosáhly za podpory státních subvencí ve třicátých letech velkého měřítka také proto, že část z nich byla organizována v rámci nouzových prací pro nezaměstnané, na které stát poskytoval příspěvek.

Poslední oblastí veřejné investiční činnosti byla stavba vodních děl, kterou stát podpořil zřízením vodohospodářského fondu v roce 1931.

¹⁸⁵ Tamtéž, s.48

¹⁸⁶ Zákon č. 85/1932 Sb. z. an.

¹⁸⁷ Vodička M.: Den, kdy došly prachy, Praha, Práh 2009, s.190-191

VI. Závěr aneb v čem byl problém ?

Největším problémem domácí ekonomiky během velké hospodářské krize byl jednoznačně příliš velký podíl tradičních odvětví spotřebního průmyslu s jeho kusovou a malosériovou výrobou a nedostatečná kapacita v oblasti nových oborů průmyslového podnikání. Ve světě docházelo k radikálním změnám v rozložení a struktuře světové průmyslové i zemědělské produkce a Československo zaspalo. Nedostatečný přechod k moderním perspektivním, ale také koncentrovanějším a kapitálově náročnějším výrobám souvisel s trvalou nenasyceností peněžního trhu. Chyběl dlouhodobý investiční kapitál, na čemž měla svůj podíl i přílišná orientace bank na repatriaci kapitálu a majetkovou expanzi do ekonomiky během dvacátých let. Ta sloužila zájmům bank, méně už průmyslu. Významný byl i nedostatečný příliv zahraničního kapitálu po deflačním zhodnocení koruny ve dvacátých letech a jeho prudký odliv během let třicátých. Kartelizace ekonomiky především v těžkém průmyslu zpomalovala přirozené ozdravné procesy v ekonomice během krize a poškozovala ostatní průmyslová odvětví.

Československo bylo bytostně závislé na zahraničním obchodu, přitom však se během krize ukazovala problematická obchodní provázanost s agrárními státy střední a jihovýchodní Evropy, stejně tak jako se sousedním Německem. Průnik exportního průmyslu na trhy v západní Evropě a v zámoří nebyl dostatečný, k tomu aby jej ochránil od prudkého poklesu. V zemědělství přetrvávala nevhodná velikostní struktura výroby, příliš velký podíl malých rolnických hospodářství určoval i nízký stupeň modernizace a racionalizace, a tak nízkou produktivitu výroby. Zemědělství nebylo schopno čelit zvýšené tržní zemědělské produkci v zámořských a méně rozvinutých evropských zemích, a před kolapsem ho zachraňoval stát.

V oblasti hospodářské politiky narážíme především na dva důležité a vzájemně propojené problémy. Byla to nedostatečná podpora exportnímu průmyslu ze strany státu a restriktivní měnová politika s opožděnou devalvací. Oba tyto problémy jsou spojeny s vlivem dvou největších zájmových skupin na ekonomiku. To, že ekonomickou politiku státu v době krize ovládala (i když její vliv v průběhu času klesal) jednak skupina Živnobanky, která byla majitelem rozsáhlého koncernového komplexu a největším věřitelem v ekonomice, jenž zastupoval zájmy bankovníctví a těžkého průmyslu, a za druhé agráři, jejichž zájem se koncentroval především do zemědělství a na domácí trh, mělo pro lehký exportní průmysl koncentrovaný navíc především v německých oblastech, tragické důsledky. Deflační měnová politika Národní banky dusila celé hospodářství a navíc svazovala ruce vládě ve fiskální politice.

VII. Prameny a Literatura

Statistiky A Periodika

- Československý časopis historický, Ročník 24, Praha , Academia 1976
- Dějiny a současnost, Ročník 24, č.2, Praha, Historický ústav AV ČR 2002,
- Historická statistická ročenka, Praha 1985
- Industrialization and Foreign Trade, Společnost národů, Ženeva 1945
- Obzor národohospodářský, Praha, J.Otto spol.s r.o. 1920 a 1921
- Statistická ročenka Republiky československé, 1934
- Sbírka zákonů a nařízení Republiky československé 1919-1938
- Statistická příručka Republiky československé, Praha 1928
- Weltwirtschaftliches Archiv, 1938

Literatura

- Grytten, O. H.: Why was the Great Depression not so Great in the Nordic Countries?, Bergen, NHH 2006
- Kárník, Z.: České země v éře První republiky (1918-1938), I.díl - Vznik, budování a zlatá léta republiky 1918-1929, Praha, Libri 2000
- Kárník, Z.: České země v éře První republiky (1918-1938), II.díl - Československo a České země v krizi a v ohrožení (1930-1935), Praha, Libri 2002
- Kubů, E., Pátek J. a kol.: Mýtus a realita hospodářské vyspělosti Československa mezi světovými válkami, Praha, Karolinum 2000
- Janák, J.: Vývoj správy v českých zemích v epoše kapitalismu, II.díl, Praha, SPN 1967
- Lacina, V.: Formování československé ekonomiky 1918-1923, Praha, Academia 1990
- Lacina, V.: Velká hospodářská krize v Československu 1929-1934, Praha, Academia 1984
- Lacina, V.: Zlatá léta československého hospodářství 1918-1929, Praha, Historický ústav AV ČR 2000
- Lacina, V. – Slezák, L.: Státní hospodářská politika v ekonomickém vývoji první ČSR, Praha, Historický ústav ČAV 1994
- Mitchell, B.R.: European Historical Statistics 1750-1975, London, Macmillan 1981
- Moravcová D.: Československo, Německo a evropská hnutí 1929-1932, Ústí nad Orlicí, Gratis, 2001
- Mrázek, O.: Vývoj průmyslu v českých zemích od manufaktury do roku 1918, Praha, STNL 1964
- Peroutka, F.: Budování státu, Praha, Lidové noviny 1991

- Průcha, V. a kol.: Hospodářské a sociální dějiny Československa v letech 1918-1992, I. díl - období 1918-1945, Brno, Doplněk 2004
- Půlpán, K.: Nástin českých a československých hospodářských dějin do roku 1990, II.díl, Praha, Karolinum 1993
- Rákosník, J.: Odvrácená tvář meziválečné prosperity. Nezaměstnanost v Československu v letech 1918-1938, Praha, Karolinum 2008
- Rašín, A.: Můj finanční plán, Praha, Pražská akciová tiskárna 1920
- Sekanina, M.: Kdy nám bylo nejhůře? : hospodářská krize 30. let 20. století v Československu a některá její východiska, Praha, Libri 2004
- Slezák, L.: Sudetští Němci a hospodářství první republiky, in Moderní dějiny 2, Praha, Historický ústav AV ČR 1994, s.
- Vencovský, F.: Dějiny českého ekonomického myšlení do roku 1948, Brno 1997
- Vencovský, F.: Vzestupy a propady čs. koruny, Praha, Oeconomica 2003
- Vencovský, F. a kol.: Dějiny bankovníhonictví v českých zemích, Praha, Bankovní institut 1999
- Vodička M.: Den, kdy došly prachy, Praha, Práh 2009